Türkiye Gerçeği

TÜRKİYE İŞÇİ KÖYLÜ PARTİSİ MERKEZ ORGANI

ANADOLU'DA DEMOKRATİK KİTLE HAREKETLERİ (1906-1908)

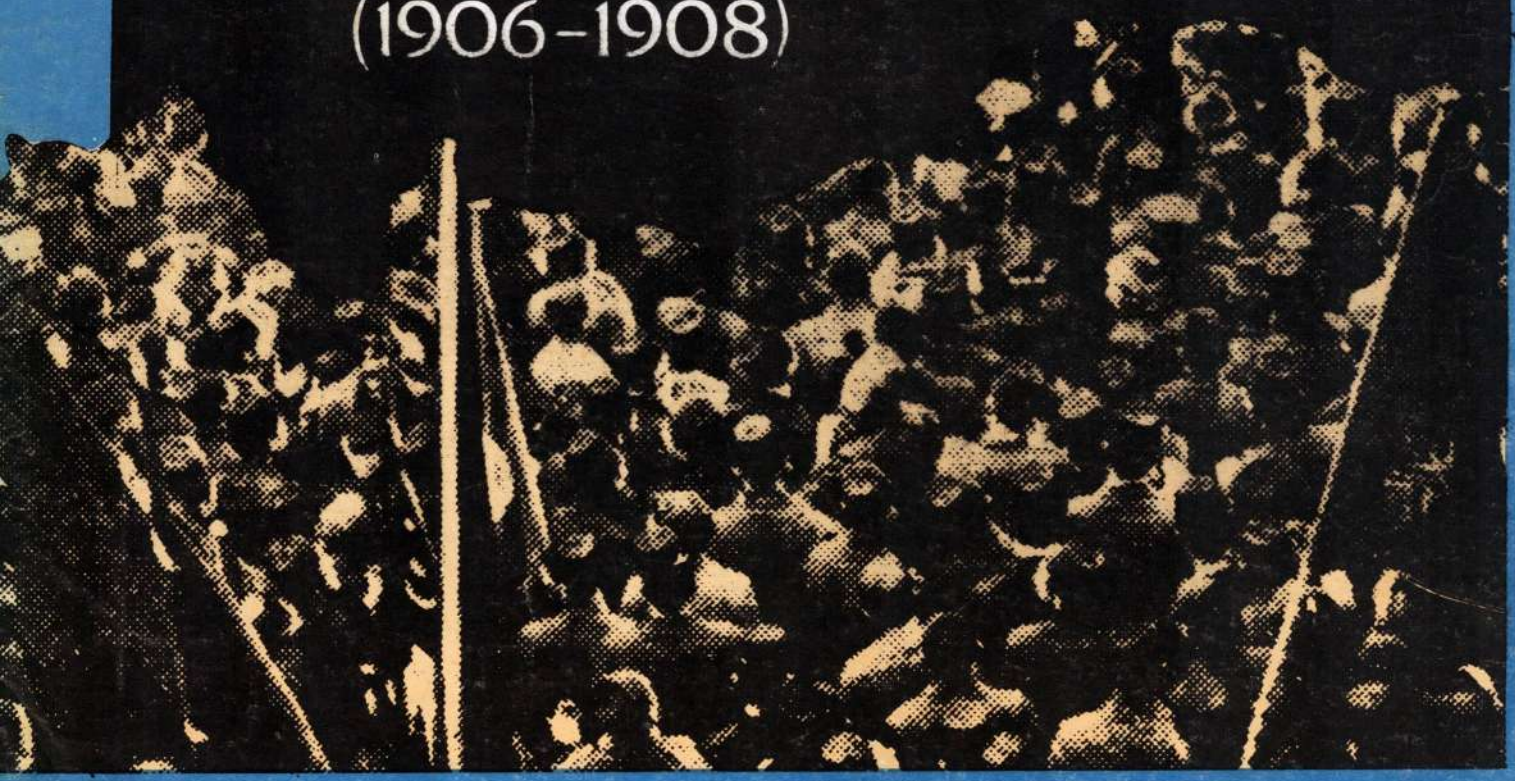

KASIM 1979

SAYI 9

İÇİNDEKİLER

Mehmet Halim Spatar
Bizim Eski Kuşak ve Mao Zedung ... 1

Dr. Zafer Kars
Anadolu' da Demokratik Kitle Hareketleri 1906-1908 ... 8

Giriş ... 8
Anadolu' da Demokratik Kitle Hareketleri (1906-1908) ... 9
Anadolu' da Demokratik Kitle Hareketleri (1906-1908) ve Genç Türkler ... 21
Osmanlı Ordusu İçindeki Başkaldırma Hareketleri (1906 1908) ... 26
Sonuç ... 28
Bibliyografya ... 29

Belgeler

I. Kastamonu-Sinop Olayları ... 30

II. A.M. Valuyskiy' in Erzurum İsyanı Sırasında Dağıtılan İki Bildirinin Metinlerini Açığa Çıkaran Makalesi ... 33

III. Erzurum İsyanı Sırasında Dağıtılan Üçüncü Bir Bildiriden Bölümler ... 35

Jan Myrdal
Çin Dış Siyasetinin Ussallığı ... 37

TİKP' den Haberler
Türkiye İşçi Köylü Partisinin İl ve İlçe Örgütleri ... 47

Kapak: Sinan Soral

Türkiye Gerçeği Türkiye İşçi Köylü Partisi Merkez Organı

AYLIK DERGİ Sahibi: Türkiye İşçi Köylü Partisi adına Doğu Perinçek **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** M.Öktem Kalaycıoğlu **Abone adresi ve yönetim yeri:** Necatibey Cad. Ankara Ap. 22/19 Sıhhiye-Ankara **Abone şartları:** Altı Aylık:180 TL. Yıllık 360 TL. **Yurt dışı:** İki katı **Genel dağıtım:** TÜR-DA Hamam sok.No:4 Cağaloğlu-İSTANBUL **Tel:** 27 25 22 **Yurt dışı dağıtım:** ORIENT VERLAG Sophien Str. 47 D.6000 Frankfurt am MAIN 90 BATI ALMANYA **Dizgi-Baskı:** Özdem Kardeşler Matbaası

Bizim Eski Kuşak ve Mao Zedung

M. HALİM SPATAR

TİKP İstanbul İl Örgütü Mao Zedung'un üçüncü ölüm yıldönümüne rastlayan 9 Eylül 1979 günü, çeşitli ilçe binalarında Parti kadrolarıyla anma toplantıları yapmayı kararlaştırmıştı. Ancak Sıkıyönetimin yasaklaması üzerine bu toplantılar yapılamadı. TİKP İstanbul İl Başkanı M. Halim Spatar'ın Eyüp ilçesindeki toplantıya sunmak üzere hazırladığı konuşmayı yayınlıyoruz.

800 milyonluk devrimci Çin halkının, Çin Komünist Partisinin, dünya proleter devrimcilerinin, bütün ülkelerin proleterlerinin, ezilen halkların ve ulusların büyük öğretmeni Mao Zedung öleli bugün üç yıl oluyor. Onun aziz varlığı günden güne gözlerden uzaklaşırken Mao Zedung Düşüncesinin ezilen halklara ve uluslara, dünya devrimci hareketine tuttuğu ışık kurtuluş yolunu pırıl pırıl aydınlatıyor. Büyük öğretmeni saygı ve minnetle anıyoruz.

Gene bugün, Büyük Lenin'in doğuşunu haber verdiği fırtına merkezlerinden biri olan ülkemizde elli yedi yıl önce Mustafa Kemal önderliğindeki ulusal ordularımız, emperyalizmin istila ordularının son kalıntılarını da İzmir'de denize dökmüşler, üç yıl süren bir işgalden sonra ulusal bağımsızlığımızın sigmesi olan ayyıldızlı bayrağımızı Sarıkışla'ya, Kadifekale'ye çekmişlerdi. Çağımızın ilk ulusal kurtuluş savaşının zaferle noktalandığı bu tarihi günde, başta Mustafa Kemal olmak üzere ulusal kurtuluş savaşımızın şehitlerini aynı duygularla anıyor, Kemalist devrimin halkımıza sağladığı büyük kazanımları şükranla hatırlıyoruz.

Ayrıca, 10 Eylül 1920'de Türkiye işçi sınıfının büyük evladı Mustafa Suphi'nin önderliğinde TKP'nin 1. Kuruluş Kongresi Bakû'da toplanmıştı. Bu kongrede TKP'nin yurt içindeki ve yurt dışındaki örgütlerini birleştirme kararı alınmış, Türkiye işçi sınıfının partisi kurulmuştu. Mustafa Suphi, Ethem Nejat, Şefik Hüsnü ve Reşat Fuat, daha nice ve nice sınıf şehidinin şanlı TKP'sinin kuruluşunun 59. yıldönümünde bütün şehitlerimizi de saygı ve minnetle anıyoruz. Onların şanlı bayrağının sosyal-emperyalizm ajanlarının eline kalmadığını, ülkemiz üzerinde halkımız tarafından coşkuyla dalgalandırıldığını sevinçle görüyoruz.

Bu anma toplantılarını hazırlarken dün Apocu katiller Tunceli il yöneticimiz, değerli ve fedakar arkadaşımız Adil Turan'ı şehit ettiler. Zeki Ön arkadaşımızın kanı kurumadan bir arkadaşımızın daha acısını yaşıyoruz. Biliyoruz: Bu şehitlerimiz ne ilktiler, ne de sonuncu olacaklardır. Halkımız ve dünya halkları kurtuluş ve bağımsızlık uğrunda nice evlatlarını yitirdi. Mücadelede vurulup düşen her şehidimizin yarattığı depremi gericiler, sınıf düşmanları, sosyal-emperyalizm ajanları, toprakağası beslemesi sahte solcular yüreklerinin orta yerinde duysunlar. Acılarımız gücümüzü bin kat artırıyor. Emperyalizm, sosyal-emperyalizm, gericilik, halk düşmanları er geç yeriyip gidecektir.

ÇAĞDAŞIMIZ MAO ZEDUNG

Sizlere bu konuşmamda daha çok, benim de içinde bulunduğum kuşağın Mao Zedung Düşüncesiyle nasıl tanış olduğunu anlatmaya çalışacağım.

Lenin olsun, Stalin olsun bizlerin gündelik yaşamımızın içine kadar giremediler. Lenin da-

ha biz doğmadan ölmüştü. Stalin ise çok az duyulan ve görülen bir önderdi; çok uzaklardaydı. Bizden öncekiler Stalin'i daha yakından algılamış olabilirler. Oysa Mao Zedung, İkinci Dünya Savaşının sonlarından öldüğü güne, hatta bugüne kadar içimizde, aramızda yaşamış bir devrim önderidir. Dünyanın en kalabalık ülkesinde, tarihin çok önemli bir döneminde devrim yapmış ve bu devrimi revizyonizmin sosyal-emperyalizmi yarattığı koşullarda devam ettirmiş bir partinin önderiydi. İnsanlığın dörtte birinin yazgısını çizen bu devrim öğretmeninin düşüncesi dünya devrimci hareketine doğru yolu gösterdi.

TEK AYDINLIK HABER: SARI NEHRE AKAN ORDU

İkinci Dünya Savaşından güçlü çıkan Amerika, dünya üzerindeki hegemonyasını kurmak için soğuk savaşı başlattı. Avrupa yıkılmıştı, Sovyetler Birliği savaşta 20 milyondan fazla insan yitirmiş, ülke bir yıkıntı haline gelmişti. Topraklarından Japon emperyalistlerini kovan Çin halkı, bu kez Amerikan kuklası Çan Kayşek'in ordularıyla savaşıyordu.

Avrupa'da bir yandan halk demokrasileri kurulurken, bir yandan da gerici Amerikancı iktidarlar ve darbeler birbirini izliyordu. Yunanistan'da Nazi işgalcilere karşı yurtseverliğin en yiğit örneklerini vermiş olan ELAS (Yunan Halk Kurtuluş Ordusu) İngilizlerin ve Amerikalıların desteklediklerı Kralcı faşistlerin önünde yenilgiye uğramıştı. Her sabah yüzlerce devrimci kurşuna diziliyordu.

Soğuk savaş bütün dünya üzerinde korkunç bir bunalım yarattı. Savaşın her gün yaklaştığı duygusu yaygındı. Dünya devrimci hareketi devrimci güçlerin toparlanma ihtiyacını gözönünde bulundurarak savaş kışkırtıcılığına karşı bir barış hareketi başlattı. Stockholm Barış Çağrısı ile başlayan bu hareket, Barış ve Gençlik Festivalleri, Barış Kongreleri ile devam etti. Dünyanın dört bir yanında milyonlarca insan barış isteklerini dile getiriyordu.

Ama Amerikan emperyalizminin çabaları devam etti. Yunanistan, Türkiye, İran ve daha birçok ülke dikensiz gül bahçeleri haline getirildiler. Dünya haber ajansları savaş çığlıkları ve karanlık haberlerle dolup taşıyordu. Atom ve hidrojen bombası tehdidi bütün insanlığın üzerine çökmüştü.

Bütün bunların arasında zaman zaman bir şimşek çakmış gibi ortalığın aydınlanıverdiği anlar da oluyordu. Amerikalıların en modern araç, silah ve gereçlerle donattıkları kalabalık ordularıyla Generalissimo Çan Kayşek, «kızılları» ezemiyordu. Bir süre sonra da, bütün ağırlıklarını bırakarak Halk Kurtuluş Ordusunun önünden kaçmaya başladı. O günlerde hapiste bir kalp krizi geçiren Nazım Hikmet, «Angina Pektoris» adlı bir şiirinde şu dizeleri yazmıştı:

Yarısı buradaysa kalbimin
Yarısı Çin'dedir doktor
Sarı nehre doğru akan
Ordunun içindedir.
Ve her sabah, doktor
Ve her şafak vakti, doktor.
Ve şafak vakti
Kalbim
Yunanistan'da kurşuna diziliyor!

Artık, çok kimsenin daha önce duymadığı bir ad, Çin devriminin önderi Mao Zedung'un adı duyulmaya başladı. Bizler o güne kadar Marks'ı Engels'i, Lenin'i, Stalin'i çok az ve yetersiz de olsa, okumaya olanak bulabilmiştik. Hiç olmazsa tanıyorduk bu devrim büyüklerini. Elden ele dolaşan teksirli nüshalarından Komünist Manifestosunu korku dolu heyecanla okumuştuk. Haydar Rifat'ın çevirilerinden Lenin'i okumaya anlamaya çalışmıştık. Moskova Radyosunun Türkçe yayınlarından Stalin'in önemli zamanlarda verdiği söylevleri dinlerdik. Stalin'in tek sözü yüreklerimize su serper, Amerikan emperyalizminin de Alman faşizmi gibi günün birinde yerle bir olacağına inanırdık. Stalin'i, Sovyetler Birliği Mareşali üniforması içinde sırmalı şapkası kır saçları ve bıyıklarıyla, güleç gözleri ve piposuyla hatırlıyorum. Bizler dört usta içinde en çok Stalin'i tanıyorduk. Ama Stalin bizlerin erişemediği bir uzaklıktaydı, çok üstlerde bir yerdeydi. Çok az konuşuyor, konuştuğu zaman da o konuda söylenecek son sözü söylemiş oluyordu. Söyledikleri hiç tartışılmazdı, olsa olsa açıkla-

nır, yapılması ya da uyulması gereken önergeler haline gelirdi.

ÇİN DEVRİMİ ÖNCESİNDE SAVAŞ VEYA DEVRİM DENDİ Mİ AVRUPA GELİRDİ AKLA

İkinci Dünya Savaşı içinde adlarını öğrendiğimiz daha başka önderler de vardı. Bunların çoğu yeni kurulan Halk Demokrasilerinde devlet başkanları olmuşlardı: Yossip Broz Tito, Rakoşi, Wilhelm Pieck, Gottwald, Enver Hoca vb. Oysa Mao'nun adını pek duyan yoktu aramızda. O Mao Zedung ki, önce Japonya'ya, sonra da Amerikancı Çan Kayşek işbirlikçilerine karşı 500 milyonluk Çin halkını birleştirmiş olan Partinin önderiydi.

O zamana kadar savaş dendi mi, devrim dendi mi, yalnızca Avrupa'dakiler gelirdi akla. Asya, Afrika, dünyanın öbür köşeleri, ikinci, üçüncü sınıf dünyalar gibiydi. Avrupa'da 5 milyon insan öldü mü, bu, dünyanın karşılaştığı en korkunç kırım oluyordu. İkinci Dünya Savaşı bu yanıyla öne sürülüyordu. Oysa. Çin halkının 30 milyondan fazla evladını yitirmiş olmasının onlarca yıl savaşmasının sözü bile edilmiyordu. Zaman zaman korkunç fotoğraflardan başka pek ender sözü geçerdi Çin'in. Bu da esirler dünyası için olağan sayılırdı. Avrupalı öldü mü büyük ve korkunç bir olay; yüz binlerce Asyalı ölü ise üzerinde durmaya değmeyen, eskilerin deyimiyle «ahval-i adiye»den işlerdendi.

Oysa öğrenmiştik ki Çin halkı, 1930'lardan bu yana emperyalizme karşı savaşmaktadır. Bir yandan Japonya'ya öte yandan Çan Kayşek'e karşı savaşmıştır. Daha 1930'larda halk iktidarının kurulduğu bölgeler oluşturmuşlardır. Dünyanın Sovyetler Birliği'nden sonra ilk Sovyet yönetimi deneyini sürdüren bir ülkedir Çin.

ÇİN HALKININ AYAĞA KALKIŞI!

Halk Ordusunun ilerlemesiyle birlikte Çu Enlay, Cu Deh, Ho Lung vb. gibi adlar duymaya başladık. Kimdi bu devrimciler? Dünya devriminin bu en genç, en anaforlu fırtına merkezinde emperyalizme öldürücü darbeyi indiren bu halk önderlerini bizler tanımıyorduk. Çok merak etmeye başladık.

Halk Kurtuluş Ordusu ilerliyordu. 22 Ocak 1949'da Pekin'e girdi. Gazetelerde 21 Eylül 1949'da Çin'de halk iktidarının kurulduğunu okumuştuk. 1 Ekim 1949'da Mao Zedung'un Tien An Men'deki başkanlık tribününden Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu resmen bütün dünyaya ilan ettiğini öğrendik. Bir süre sonra da gazetelerde yirmi iki yıllık uzun ve çetin bir savaştan sonra doğmuş Çin Halk Cumhuriyeti'nin genç bayrağını ilk defa gördük: Kırmızı zemin üzerinde köşede bir büyük ve dört küçük sarı yıldız...

Dünyanın en genç ve en kalabalık Halk Cumhuriyetini coşku ve sevinçle selamladık. Amerikan kuklası Çan Kayşek'in ise bir deniz eri giysisi ile kılık değiştirerek Tayvan'a kaçtığını, faşist iktidarını oraya aktardığını okuduk.

Yıllarca sonra, Aydınlık Yayınları'ndan çıkan **Seçme Eserler**'in Beşinci Cildinde, Başkan Mao'nun 21 Eylül 1949 günü Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan eden Siyasi Danışma Konferansını açış konuşmasında söylediklerini okuyabildik:

> «Temsilci arkadaşlar, hepimiz çalışmamızın insanlık tarihine geçeceğine ve insanlığın dörtte birini oluşturan Çin halkının artık ayağa kalktığını gözler önüne sereceğine inanıyoruz. Çinliler her zaman büyük, yiğit ve çalışkan bir ulus olmuşlardır; geride kalmaları ancak yakın çağa rastlar ve bunun tek nedeni de, yabancı emperyalizmin ve yerli gerici hükümetlerin sömürü ve zulmüdür. Atalarımız bir yüzyılı aşkın bir zamandır yerli ve yabancı zalimlere karşı boyuneğmez mücadeleler vermekten bir an bile geri durmamışlardır; Çin devrimindeki büyük öncümüz Sun Yatsen'in önderliğindeki 1911 Devrimi bunlardan biridir. Atalarımız, yarım kalan amaçlarını gerçekleştirmemizi istediler. Biz de onların bu isteğini yerine getirdik. Saflarımızı sıklaştırdık ve halk Kurtuluş Savaşı ve büyük halk devrimi sayesinde yerli ve yabancı zalimleri yenilgiye uğrattık; şimdi de Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan ediyoruz. Bundan böyle ulusumuz, dünyanın

barışsever ve özgürlüksever uluslar topluluğunun bir üyesi olacak ve kendi uygarlık ve refah düzeyini yükseltmek ve aynı zamanda dünya barışını ve özgürlüğünü geliştirmek için cesaretle ve vargücü ile çalışacaktır. Ulusumuz bundan böyle aşağılanıp horlanan bir ulus olmayacaktır. Artık ayağa kalktık. Devrimimiz bütün ülkelerin halklarının desteğini ve onayını kazandı. Dünyanın dört bir yanında dostlarımız var.»

Böylece büyük bir yenilgiye uğramış olan Amerikan emperyalizmi savaş kışkırtıcılığına daha korkunç bir tutkuyla sarıldı. Devrimin Asya'ya yayılmasını engellemek amacıyla Kore Savaşını kışkırttı. Demir yürekli Kore halkının Japon emperyalistlerinden yıllarca evlat kanı döke döke kurtardığı toprakları artık Amerikan tanklarının paletleri çiğniyordu. İkinci Dünya Savaşındakinden çok daha amansız bir savaş makinesi Kore halkını dize getirmek için ateş ve ölüm kusuyordu.

4500 ANADOLU GENCİ KORE DAĞLARINA!

Türkiye'de iktidara gelen Amerikancı Bayar-Menderes kliği, Amerikan emperyalizminin hesabına 4500 Anadolu gencini Kore dağlarına gönderdi. Kendi ulusal bağımsızlığını tırnaklarıyla söküp koparan Türkiye'nin yoksul emekçi halkı, tarihte hiç karşı karşıya gelmediği, yarınını ve mutluluğunu kurmak için insanüstü bir uğraşa girmiş bulunan Kore halkını boğazlamaya gönderildi. Amerika'nın amaçlarını sezen Çin halkı, Çu Enlay'ın deyimiyle «birbirinden tırnakla et gibi ayrılmaz kardeşleri» olan Kore halkının yardımına koştu. Koreli yurtseverler ve Çin Halk Gönüllüleri karşısında Amerika dünya halklarından ardarda yiyeceği darbelerden ilkini Kore'de yedi.

Savaş devam ederken, Çinlilerin ve Korelilerin «halk savaşı» diye adlandırılan bambaşka bir savaş uyguladıklarını, bunun da özellikle Mao Zedung tarafından geliştirildiğini öğrenmiştik. Dikkatimiz gitgide bu önder üzerinde yoğunlaşmaya başlıyordu. Adı Moskova Radyosunda daha sık anılır olmaya başladı. Stalin ile buluşup imzaladıkları pakta gazeteler büyük yer vermişlerdi. Fotoğraflarına daha sık rastlıyorduk.

SUN YATSEN ÜNİFORMALI GÜLEÇ VE DOST BAKIŞLI ÇİNLİ ARKADAŞLAR

Ben Mao Zedung'un ve Çin devriminin dünyanın ezilen halkları ve ulusları üzerindeki büyük etkisini ilk olarak 1951 Berlin Barış ve Gençlik Festivalinde kendi gözlerimle görmek olanağını buldum. Orada Çinli arkadaşlarla tanıştık, görüştük. Birçok şeyler sorup öğrenmek fırsatı bulduk. Ben ömrümde ilk kez Çinli görüyordum. Mavi ve gri Sun Yatsen üniformaları içindeki bu kızlı erkekli güleç ve dost bakışlı Çinli arkadaşlar 500 milyonluk Çin halkını temsil ediyorlardı. Bunlar benim o güne kadar gördüğüm en sade, en alçak gönüllü devrimci gençlerdi. İnsana büyük değer veriyorlar, saygı gösteriyorlardı. Kimi delegasyonlardaki o tepeden bakan «aşırı devrimci» havadan eser yoktu üzerlerinde. Bizler kendimizi onların yanında hiç de yabancı hissetmiyorduk. O kadar büyük bir ülkenin, o denli önemli ve büyük bir devrimin temsilcileri oldukları halde Çinli ve Koreli arkadaşlarda hiç bir kibir belirtisi görmedik. Tersine, onlar her zaman sömürge ve yarı-sömürge ulusların temsilcileriyle birarada bulunmaya dikkat ediyorlar, bu halkların mücadelelerini ve deneylerini can kulağıyla dinliyorlardı. Ezilen halkların ve ulusların kardeşlik ve dayanışmasının somut örnekleriydiler.

Çinli arkadaşlar gerçekçi, dikkatli ve saygılıydılar. Hiç birinin en küçük bir hafifliğini hatırlamıyorum. Festival bir coşku vesilesiydi. Binlerce genç biraradaydı. Bunların kökenleri, eğitimleri ve sınıfları başka başkaydı. Başka başka uluslardan insanlardı. Kimi zaman bizi düşündüren, hatta sinirlendiren hafiflikler, töremize uymayan sululuklarla karşılaştığımız da oluyordu. Ama hiç bir Çinli ve Koreli arkadaşta, arkadaşlığı aşan bir davranış görmedim. Bana ve kız arkadaşlarımıza yalnızca Türkiye'nin sorunlarını sordular, kendi deneylerini anlattılar. Ortaokulda İngilizce öğretmeni Çinli bir kız arkadaştan «Türkiye» yazmayı öğrenmiştik. Biz de, festivale katılan kitle ile birlikte bütün devrim önderleri gibi Mao Zedung'a tempo tutmuştuk.

MAO ZEDUNG DÜŞÜNCESİYLE İLK KARŞILAŞMA

Yurda dönünce, Amerikancı Bayar-Menderes diktatörlüğünün baskılarının doruğuna vardığı bir zamanda tutuklandım. 1951 tutuklamasıydı bu. Şu önemli gerçeği bizzat yaşadım: Hücrelerimizin kapısı birden açılır, kapının önünde bir takım kodamanlar görürdük. Bunlar kölece bir saygı içinde Amerikalı sivil görevlilere veya subaylara bizleri tanıtırlar, yaptıklarımızı anlatırlardı. O günler askeri savcılar ve yargıçlar Amerikan istihbaratçılarıyla yürütüyorlardı soruşturmayı!

O yüzden bizler, bir gerçeği çok iyi kavradık: Anti-emperyalist mücadele vermeden devrimci olunmaz. Bu anti-emperyalist mücadeleyi nasıl vereceğimizi iyi öğrenmeliydik. Sonunda da öğretmenimizi bulduk, Mao Zedung'dan öğrendik.

Ben Mao Zedung Düşüncesiyle hapiste karşılaştım. Aynı ranzada yanyana yattığımız Dil Tarihli bir arkadaşım vardı. Ben bu arkadaştan çok şeyler öğrendim. Kendisine çok şey borçluyum. Şiirden anlar ve iyi şiir okurdu. Nazım'ın o güne kadar duymadığım birçok şiirini bu arkadaştan dinlemiştim. İyi türkü söylerdi. Biz büyük kentlerin çocukları radyomuzdakinden öte toprağımızın halkımızın türkülerini pek bilmezdik. Bu arkadaştan Çukurova türkülerini dinledim ve sevdim. Edebiyattan da iyi anlardı. 1946'larda bir dergi çıkarmış, köy sorunlarını ele alan bu dergi o zamanlar çok ilgi çekmişti.

İşte bu arkadaş bir gün bana bir kitap uzattı: «Bu kitapta yepyeni şeylerle karşılaşacaksın, Çin devrimini öğreneceksin» dedi. Verdiği kitap Edgar Snow'un **Çin Üzerinde Kızıl Yıldız**'ıydı. İngilizce olan bu kitabı sözlük yardımıyla okudum. Gerçekten de yepyeni bir evren açıldı gözlerimin önünde. Çin halkının mücadelesini, Çin devrimini, önderlerini, en başta da büyük öğretmeni etten kemikten bir insan olarak tanıdım. Ardından bir arkadaşın bizlere Almancasından çevirerek okuduğu, Agnes Smedley'in **Çin Savaşıyor**'unu, **Büyük Yürüyüş**'ünü dinledik. Gene bu sıralarda arkadaşlar Mao Zedung'un **Yeni Demokrasi** kitabını çevirip hepimize okuttular. Böylece Mao Zedung Düşüncesiyle 1952'de hapiste temasa geldim.

O zaman tanış olduğum bu düşünceye o günden bu yana saygı duydum. Onun, günümüzün Marksizmi olduğunu anladım. Onu her zaman öğrenmeye, incelemeye çalıştım. Söylediklerine önem verdim, yapmaya çalıştım. Her türlü olumsuzluk içinde bütün bizim kuşağı boğan revizyonist etkiden sıyrılabilmişsem, genç devrimci arkadaşlarımın uzattıkları yoldaşlık eline sarılabilecek cesareti gösterebilmişsem, bunu Mao Zedung Düşüncesine olan saygıma borçluyum. 1950'lerde karşılaştığım Mao Zedung Düşüncesi, 1970'lerde silkinmeme, onun deyimiyle «ağırlıklarımı atmama», «yeni bir sayfa» açmama, «motoru çalıştırmama» olanak verdi.

YİRMİ YILDIR MİHENK TAŞI

1951 tutuklamasından çıkan kadrolar örgütsüz ve dağınık kaldılar. İdeolojik çalışma yapmalarını sağlayacak ne bir örgütsel disiplinleri, ne de bir programları vardı. Ayrıca yenilginin etkisi büyüktü; çoğu umutsuz ve yılgındılar. Bir yandan hareketin tarihi mirasına hak iddia etmekte, öte yandan da bu mirasa hak kazanabilmek için gereken sorumlulukları gözardı etmekteydiler. Aralarında görünüşte bir birlik vardı, ama bu tam bir dar-grup birliği halindeydi. Yıllarca toplumdan yalıtlanmış, sürgün edilmiş, izlenmiş, işsiz bırakılmış insanların deyim yerindeyse kader birliğiydi. Genç devrimcileri «yeni yetmeler» diye küçümsüyorlar, devrim emektarlığı taslıyorlardı. Aslında çoğu devrim «emeklisi» olmuştu. Yenilere güvensizlik besliyorlardı. Hemen hepsi yaşam derdine düşmüşler, günlerinin büyük bir kısmını zor karın doyurdukları işlerde geçiriyorlardı. Aralarından pek azı bunun dışında «bir şeyler yapmaya» zaman bulabildi. Mihri Belli «teori yapıyor» pek çoğu da onun ürettiği fikirleri «bizim fikirlerimiz» olarak savunuyorlardı. Devrimci bir teori, devrimci bir tahlil ortamı ve yöntemi hiç bir zaman oluşamadı. Eleştiri-özeleştiri ortamı yoktu. Sadece tarihi bir rütbe vardı. Ama çok geçmeden «İlkesiz Birlik Cephesi» ile parçalanmak zorunda kaldılar. Aralarından bir kısmı **Aydınlık - Türk Solu** bölünmesinde Mihri Belli'ye karşı çıktılar. Bu konuda yazdıklarını **Proleter Devrimci Aydınlık Seçmeler** I'de okuyabilirsiniz. Geri kalanlar ortada bir tavır takındılar. Giderek emeklilik yanları daha ağır bas-

maya başladı.

Türk Solu - Aydınlık bölünmesinde Mao Zedung Düşüncesine karşı alınan tutum mihenk taşı oldu. Mao Zedung'un dünya devrimci hareketinin ideolojisine katkılarını savunmak ya da bunları reddetmek, Türkiye'de de Marksizmi revizyonizmden ayıran temel ölçü olmuştu. Mao Zedung Düşüncesini benimseyenler devrim yolunda ilerlediler. Onun revizyonizmle mücadele çağrısına uydular, «revizyonizmin etkilerinden arına arına gelşitiler». Revizyonizme yuvarlanmayı da, proleter devrimci yolda ilerleyip gelişmeyi de belirleyen, Mao Zedung Düşüncesine karşı alınan tutum oldu. Bugün de bu böyledir.

MAO ZEDUNG DÜŞÜNCESİNE SALDIRMAK MODERN REVİZYONİZMİN ARABASINA KOŞULMAKTIR

Mao Zedung'un katkılarıyla zenginleştirdiği Marksizmi savunan proleter devrimcilere «İlkesiz Birlik Cephesi», «Pekin ağzı ile konuşmak», «şablonculuk» suçlamasıyla saldırıyordu. Bunlar sözüm ona orta yolcu bir çizgi izlediklerini söylüyorlardı, uluslararası proletarya hareketinin safları arasında patlak veren mücadelenin dışında kalabileceklerini sanıyorlardı. Bir bakıma «devrimcilik biz eskilerden sorulur, sizlere de ne oluyor!» gibisinden bir kibir içindeydiler. Ama ne orta yolcu kalabildiler, ne de «devrimci biziz» iddiaları doğru çıktı.

Bugün şunu çok daha iyi anlıyoruz: Mao Zedung Düşüncesine saldırmak, her zaman modern revizyonistlerin arabasına koşulmak anlamına gelmiştir. Çünkü Mao Zedung Düşüncesine karşı çıkmak demek Marksizme karşı çıkmak demektir. Mao Zedung Düşüncesi günümüzün Marksizmidir çünkü.

Marksizm, her dönemde «çürütülüyor». Üstelik Marksizmi «iyice çürüttüm sananlar ya kendilerini biraz Marksist bilenler ya da «sabık» Marksistler oluyor. Ama Marksizmi çürüttüklerini sanan «sabık» Marksistler tarihin hurda deposunu boyluyor. Marksizm ise ilerliyor.

Devrimciler, şu anda hangi saflarda olurlarsa olsunlar, Mao Zedung Düşüncesinde birleşeceklerdir. Bu bir devrim yasasıdır. Çünkü devrimci teori olmadan devrimci eylem olamaz. Biz, o tekkelerde bir tek devrimci kalmayıncaya kadar ideolojik mücadelemizi sürdüreceğiz. Mao Zedung Düşüncesini kararlılıkla savunacağız. Onun bizlere öğrettiği gibi ülkemizin gerçeğini araştıracak, halkımızın sorunlarına eğilecek, halkımızla sımsıkı birleşeceğiz. Devrimci saflar her gün halktan gelen taze güçlerle dolacaktır.

Ya Mao Zedung Düşüncesi, ya Brejnev'in karşı-devrimci ideolojisi. Başka seçenek yoktur.

BİZLER DOGMATİZMDEN ÇOK ZARAR GÖRMÜŞ BİR KUŞAKTANIZ

Konuşmamı bitirirken, bir şeye daha değinmek istiyorum. Bizler dogmatizmden çok zarar görmüş bir kuşaktan geliyoruz. Aranızda bulunduğumdan bu yana, bu küçük burjuva hastalığının en az bizim Partimizde bulunduğuna tanık oldum. Ama gene de uyarmak istiyorum.

Biz ve bizden önceki kuşak dünyadaki ilk sosyalist devrim deneyine tanık oldu. İkinci Dünya Savaşından önce ve savaş sırasında sosyalizmin kaderi, Sovyetler Birliği'nin kaderi demekti. Bu gerçek, dogmatizmin bütün dünya devrimcilerine ve devrimci hareketlere çok zarar veren temelini oluşturdu. Partilerin ve devrimcilerin kendi ülkelerinin gerçeklerine ve kendi deneylerine dayanmalarına, kendi halklarıyla ve kitlelerle ilişki kurmalarına, kendi koşullarını araştırıp incelemelerine, hatta Marksizmi kendi bağımsız yargılarıyla öğrenmelerine, yanıla yanıla öğrenebilmelerine, doğruyu bulabilmelerine engel oldu. Dogmatizm, bizim ülkemize de çok zarar verdi. 1951'de darmadağın olmuşsak, üstelik 1970'lere kadar belimizi doğrultamamışsak bunda düşünülecek yanlar vardır. Evrensel teoriyi ülkemize yaratıcı bir şekilde uygulamak, proleter enternasyonalizmi ile ulusal koşulları diyalektik bir bütün olarak kavramak, birbirinden koparmamak gerekir.

Mao Zedung'un Çin'in uzun ve çetin mücadelesi boyunca en çok dışarıdan önerilen devrim stratejilerinden yakındığını biliyoruz.

Biz eskiler çok zaman önümüze, yakınımıza ve etrafımıza değil, uzaklara, çok ötelere bakardık. Bir türlü gerçekçi olamamışsak, kendimizi ve şartlarımızı Marksistçe tahlil edememişsek, bun-

da gerçeği olgularda aramayı öğrenemeyişimizin, kendi öznel düşüncelerimizi ve düşlerimizi gerçeğin yerine geçirmemizin rolü olmuştur. Bu konuda en büyük eksiğimiz, günümüzün Marksizminin bizlere çok geç ulaşması, devrimci hareketin o sıralar ideolojik açıdan gelişememiş durumda olması, emekleme döneminde kalmasıydı.

Bundan önceki Marksist hareket, kitlelerle bağ kuramadı. Tam bir yalıtlanma durumunda kaldı. Her tutuklamadan sonra kadroları tümüyle dağılıyor, devrimci çekirdek her seferinde işe yeniden başlamak zorunda kalıyordu. Bu koşulları ve geçmiş devrimci hareketin tam bir tahlilini elimize belgeler geçtikçe daha iyi yapabileceğiz.

Bugün, devrimci safların önünde geniş bir teori-pratik olanağı var. En önemlisi kitlelerle bağ kurmaya kitleler içinde kök salmaya başlamış bir partiyiz. Hatalarımızdan öğrenerek her yenilgiden daha güçlü çıkmaya bakarak kitle mücadelelerinin başına geçeceğimiz bir aşamaya geldik. Artık atılım aşamasındayız. Revizyonizmi, oportünizmi, gericiliği, maceracılığı önümüze katıp süreceğiz. Bugün, her günden daha çok Mao Zedung'dan öğrenmeye, onun dogmalara yer bırakmayan anlayışına, halka hizmet bilincine, halkın içindeki çelişkileri ele alma yöntemine, Parti anlayışına, Parti içi demokrasi öğretisine, bıkmadan her zaman halktan öğrenme tutumuna ihtiyacımız var. Önümüzde çetin ve zor mücadelelerle dolu bir dönem var. Elimizde çok büyük bir olanak, Büyük öğretmenin düşüncesi gibi silah var. Bu silahtan gerektiği gibi yararlanmayı öğrenelim. Onun yaktığı meşalenin ışığından biz de yararlanalım.

Anadolu'da Demokratik Kitle Hareketleri 1906 - 1908

Dr. ZAFER KARS

YAZARIN NOTU

«Anadolu'da Demokratik Kitle Hareketleri 1906-1908», 23-29 Eylül 1975 tarihleri arasında Yeni Ortam *gazetesinde yayımlanan «'Anadolu Kıyamları' ve Erzurum İsyanı» başlıklı araştırmam temel alınarak hazırlanmıştır. Sözü geçen araştırma yeni bilgi ve belgelerle zenginleştirilmiş, yeni bölümler eklenmiştir. Erzurum'da 1906-1907 yıllarında meydana gelen isyan, yazının büyük bir bölümünü oluşturmaktadır.*

Bu yazı, 1905 Rus Devriminden hemen sonra Anadolu'da yükselen kitle mücadelesi hakkında —şimdiye kadar dağınık bir durumda bulunan— bilgileri ilk kez birarada toplamaktadır.

GİRİŞ

Türkiye'de 19. yüzyılın ortasında kendisini göstermeye başlayan burjuva devrimci hareketinin tarihine devrimci bir yorum getirmek amacıyla ülkemizde yapılmış çalışmalar oldukça azdır. Özellikle Yeni Osmanlılardan Genç Türk Hareketine uzanan dönem ve Genç Türk Hareketi, yorum açısından genellikle klasik tarih anlayışının sınırları dışına çıkarılamamıştır.

Kapitalizmin gelişmesiyle ortaya çıkan Osmanlı ticaret burjuvazisinin Avrupa kapitalizmine, onun çıkarlarını kollayan feodal hükümete ve komprador tüccarlara karşı başlattığı muhalefet, hangi güçlere umut bağlamıştı? Bu muhalefetin temelini, feodal hükümetin baskılarına karşı halkın —geniş köylü kitlelerinin, işçilerin, Avrupa kapitalizminin rekabetine dayanamayarak işini ve tezgahını kaybeden esnaf ve zanaatkarların, küçük memurların, genç subay ve aydınların, öğrencilerin[1]— Anadolu'da ve İstanbul'da yükselttiği mücadele oluşturuyordu. Türkiye'de burjuva devrimci hareketinin siyasi programı, eylem biçimleri, uzun mücadele süreci içinde değişmiş ve olgunlaşmış ancak hareketin temeli değişmemiştir. Hatta halkın mücadelesi, 1860'larda reformcu-liberal bir hareket olarak başlayan burjuva muhalefetinin burjuva devrimci bir nitelik kazanmasını çabuklaştırmıştır.*

Demek ki Türkiye'de burjuva devrimci hareketin tarihi, büyük ölçüde, bu hareketin itici gücü olan halkın feodal baskı rejimine ve emperyalizme karşı mücadelesinin tarihidir.

1 *Türkiye İhtilâlci İşçi Köylü Partisi Davası SAVUNMA*, Aydınlık Yayınları, 1. baskı, İstanbul, Eylül 1974, s. 118-119.

* 1906-1908 yıllarında Anadolu'da halkın feodal baskı rejimine karşı mücadelesinin yükselmesi ve keskinleşmesi, Genç Türkler ile Abdülhamit rejimine karşı olan diğer siyasi güçleri birleşme ve ortak eylem konularını acil bir sorun olarak ele almaya, eylemlerini hızlandırmaya zorlamıştır. 1907 Aralık ayında Paris'te yapılan 2. Osmanlı Liberalleri Kongresi, genel ayaklanma, silahlı direniş, siyasi grevler vb. gibi yöntemleri rejimin devrilmesi için kullanılabilecek eylem biçimleri olarak benimsemiştir.

1906-1908 yılları arasında Anadolu'nun birçok kentinde başgösteren ayaklanmalar, protesto gösterileri ve direnişler bu tarihin en ilgi çeken olaylarındandır. Genç Türk edebiyatında «Anadolu kıyamları»* olarak anılan bu demokratik eylemler, özellikle Doğu kentlerinde —Erzurum, Diyarbakır, Bitlis, Van, Kayseri, Sivas— yoğunlaşmıştı. Kastamonu, Ankara, Trabzon ve Sinop'ta da ayaklanmaların olduğu bildirilmektedir.

Bu ayaklanmalar, «ortak Osmanlılık anlamından yoksun, bölgesel nitelikte»[2] ve çoğu örgütsüz hareketlerdi. Buna rağmen ayaklanmaların hemen hepsinde benzer istekler ileri sürülmüştür; keyfi davranan vali ve memurların görevlerinden alınması, hükümet dairelerindeki yolsuzlukların önlenmesi ve vergilerin azaltılması.

1906-1908 döneminde Osmanlı ordusu içinde de başkaldırma hareketleri meydana gelmiştir.

Bu yazıda, halk kitlelerinin 1906-1908 döneminde Anadolu'da belirgin bir yükselme gösteren demokratik mücadelesi —ve ordu içindeki başkaldırma hareketleri—, çok kısıtlı kaynaklardan derlenen bilgilerle sunulmaya çalışılmıştır.

ANADOLU'DA DEMOKRATİK KİTLE HAREKETLERİ (1906-1908)

«Dönmez vatan evladı azm-i civanmerdaneden
Sürgün ile, idam ile, türlü türlü zulm ile.»
(Genç Türklerin Trablus askeri cezaevinde çıkardıkları gazetenin başlık altı yazısı)

1906-1908 döneminde Anadolu'da yükselen kitle mücadelesinin esas eylem biçimi, —özellikle İstanbul'dan uzak bölgelerde— feodal hükümete karşı kent ayaklanmalarıydı. Ama halk yığınları, Batı Anadolu'da daha sık olmak üzere değişik eylem biçimlerine başvurmuşlardır. Konunun ağırlığını oluşturan Doğu Anadolu bölgesi kent ayaklanmalarına girmeden önce bu dönemde Batı Anadolu'da meydana gelen kitle hareketleri hakkında derleyebildiklerimizi gözden geçirelim.

İSTANBUL — 1900 YILI

İstanbul'da duvarlara, yayınlanan iradelere rağmen memur aylıklarının düzenli bir biçimde ödenmesini sağlamadıkları için Sultanı ve hükümeti eleştiren afişler yapıştırılır.

Afişlerde ayrıca Sadrazam, harbiye nazırı, madenler ve ormanlar idaresi nazırlarının kendilerine tantanalı saraylar yaptırdığı bu yoksul devlet gözler önüne serilmektedir.[3]

ORTA ANADOLU

1906 yılının ilk yarısında Ankara'da, Erzurum'daki Mart 1906 isyanına benzer bir olay meydana gelir. —Büyük bir olasılıkla, postane işgal edilerek— Saraya, halkın valinin davranışlarından hoşnut olmadığını bildiren telgraflar çekilir. Bunun üzerine vali görevinden alınır.[4]

BATI KARADENİZ

1906 Martında, Kastamonu'da halk belediye seçimlerine katılmayı reddeder. Seçimlerin boykot edilmesiyle ilgili gösterileri yönetenler, bu konuda askeri makamlara da açıklamada bulunarak halkın, kent gelirinden kendisine pay alan valiyi ve «özel vergi»yi* protesto ettiğini

* Kıyam; ayaklanma, karşı koyma.

2 Sovyet tarihçisi A.F. Miller'in yorumu. Aktaran Y.A. Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, Ankara, 1974, s. 234.

* Özel vergi; vergi-i şahsi.

3 *Mechveret*, Organe de la Jeune Turquie, Supplement Français, Sayı 101, 1 Temmuz 1900, s. 4.

4 *Mechveret*, Sayı 178, 1 Ağustos 1906, s. 8.

bildirirler. On beş kişilik bir gösterici kalabalığı, postaneyi ele geçirir. Gösterilere katılan subaylardan biri, İstanbul'a ayaklananların isteklerini bildiren bir telgraf çeker. Sultan, kısmen de olsa bu istekleri yerine getirmek zorunda kalır.

1906 baharında Sinop'ta da hükümete karşı gösteriler olur.[5]

BURSA'DA DÖVÜLEN PAŞA

Bursa'da sürgün olarak bulunan Fehim Paşa, kaldığı evin sahibine kaba bir biçimde hakaret eder. Bunun üzerine, Yıldız Köşkünün bu eski haydudunun hakaretine uğrayan babalarının öcünü almak isteyen ev sahibinin oğulları tarafından feci bir biçimde dövülür. Olay, 1907 yılı başlarında geçer.

Bursalılar ayrıca, toplum için bir tehlike olarak kabul ettikleri Fehim Paşa'nın kentten ayrılmasını sağlamak için Bab-ı Ali'ye yazılan bir dilekçeyi de imzalarlar.[6]

Abdülhamit'in baş hafiyesi Fehim Paşa, 1908 Devriminden sonra Bursa'da halk tarafından yakalanarak linç edilir.[7]

⁂

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ İSYANLARI — İÇ NEDENLER

Doğu Anadolu bölgesi kent ayaklanmalarının başlıca nedenleri, vergilerin ağırlığı, yeni vergi konması, yerel yöneticilerin —valilerin— yolsuzlukları ve Hamidiye Alaylarının* köylü kitleleri üzerinde uyguladığı yağma, talan ve zorbalıktı.

Sovyet tarihçisi Y.A. Petrosyan, 1906-1908 yıllarında Doğu Anadolu'da başgösteren isyanlara 1894-1895 Ermeni kırımından sonra bölgesel ticareti ellerine geçiren Türk ticaret burjuvazisinin karşısına çok daha güçlü bir rakibin, kapitülasyonlardan yararlanarak kolayca başarıya ulaşan yabancı kapitalistlerin çıkmasının ve köylüden yeni vergiler alınması kararının toplumun değişik sınıflarında yarattığı hoşnutsuzluğun neden olduğunu yazmaktadır.[8]

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ İSYANLARI — 1905 RUS DEVRİMİNİN ETKİSİ

Bütün bunların yanı sıra 1905 Rus Devriminin ve İran'da meşrutiyetin ilanıyla sonuçlanan olayların, Doğu Anadolu'daki isyanlar üzerinde büyük etkisi olmuştur. Türkiye'deki yüksek dereceli Rus memurları bile bu gerçeği gizleyememişlerdir. İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Zinovyev, «Kafkasya'da doğup başlayan ihtilalci hareketler, geçen yıl, Erzurum ilinde de etkisini gösterdi»[9] diye yazıyordu bir mektubunda.

Nedenleri ana çizgileriyle belirtilen Doğu Anadolu bölgesi isyanlarından ikisi —Diyarbakır ve Erzurum isyanları— hakkında yeterli bilgiye sahibiz. Bu bölgede meydana gelen diğer kent ayaklanmaları ve kitle eylemleri hakkında bildiklerimiz ise çok kısıtlı. Bu ikinci grup hakkında derleyebildiklerimizi aktardıktan sonra Diyarbakır ve Erzurum isyanlarını geniş olarak ele alacağız.

ERZURUM İSYANININ YANKILARI

Erzurum'daki Mart 1906 isyanı Trabzon, Sivas ve Kayseri bölgelerine yayılır.[10]

1906 baharında Trabzon valisi ayaklanan halk tarafından görevinden uzaklaştırılır. Vali İbrahim Paşa'nın gördüğü işi, halkın kendisi görecektir bundan böyle.[11]

---

* Abdülhamit'in kendisine bağlı Kürt aşiretlerinden kurduğu özel görev birlikleri. Padişahın adından esinlenerek «Hamidiye» adı verilen bu birlikler Doğu Anadolu halkı üzerinde baskı aracı olarak kullanılmış, ırk kavgaları yaratmak amacıyla Ermeniler üzerine saldırtılmıştır.

5 Y.A. Petrosyan, *aynı eser*, s. 237-238.

6 *Mechveret*, Sayı 187, 1 Mayıs 1907, s. 4.

7 *Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi Davası SAVUNMA*, s. 126.

8 Sovyet tarihçisi A.F. Miller'in yorumu. Aktaran Y.A. Petrosyan, *aynı eser*, s. 234.

9 Y.A. Petrosyan, *aynı eser*, s. 236.

10 *Terakki*, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin yayın organı, Paris, Sayı 10. Aktaran T.Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952, s. 142, Not 2.

11 Y.A. Petrosyan, *aynı eser*, s. 237-238.

BİTLİS - VAN

22-24 Haziran 1907'de Bitlis'te ayaklanma olur. Halk bir polis komiserini öldürür, valiyi yaralar ve Saraya telgraflar çekilerek baskısından bezdikleri bu valinin derhal azli istenir. Saray, bu harekete karşı ilk cevabında asker göndermekte olduğunu, isyanı bu şekilde bastıracağını bildirir. Telgrafhaneyi ellerinde tutan ihtilalciler buna, «dövüşeceğiz» diyerek cevap verirler. Abdülhamit boyun eğer, vali azledilir.[12]

1907 yılında halk Van'da da yozlaşmış idarecilere karşı ayaklanır.[13]

KADINLARIN İSYANI

1908 Haziranında Sivas'ta bir başka halk isyanı patlak verir. 23 Haziran 1908 sabahı civardan gelen elli kadar kadın, vilayet konağı önünde toplanır ve «pahalı ve kötü kalite ekmeği» protesto ederler. Kadınların önayak olduğu isyan hızla yayılır, 500 kişilik bir kalabalık vilayet konağının camlarını indirir, un depolarını yağma eder. Un vurgunculanyla ortak hareket eden belediye başkanı, ancak kaçarak linç edilmekten kurtulur.[14]

DİYARBAKIR'DA AYAKLANMA — «TELGRAFHANE HADİSELERİ»[15]

«Gönüllere fedailik dolmalı
Bağırmalı ya adalet, ya ölüm.»[16]

1906-1908 döneminde Doğu Anadolu kentlerinde meydana gelen ayaklanmalarda, halkın baskısından bezdiği «Hamidiye Alayları»nın kaldırılması veya denetim altına alınması, ortak bir talep olarak ileri sürülmüştür. Diyarbakır'da, aynı dönemde kendisini gösteren ayaklanmalar da bu özel birliklerin zulüm ve zorbalığından kaynaklanmıştır.

Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Hamidiye Alaylarının bir bölümünün başında, Viranşehir'de yerleşik Milli aşiretinin başkanı Mahmut oğlu İbrahim Ağa bulunuyordu. Saray tarafından çok sevilen ve 1902 yılında «paşa» rütbesi verilen bu aşiret başkanının emrinde yirmi alay vardı.

«İbrahim Paşa'nın emrindeki Hamidiye Alayları, Diyarbakır civarına kadar saldırıyor, köyleri talan ve yağma ediyorlardı. Sarayın kendisini tutması yüzünden devlet kuvvetleri olaylara seyirci kalıyordu, yapılan şikayetler hiç bir sonuç vermiyordu. Üstelik şikayet edenler, kendisi tarafından çeşitli hakaretlere ve işkencelere maruz kalıyorlardı.»

Bu baskılara dayanamayan Diyarbakır halkı 1905 Temmuzunda ayaklanır. Telgrafhane işgal edilir. Doğrudan Abdülhamit'le ilişki kurularak İbrahim Paşa ve avenesinin askerlikten çıkarılmaları ve sürülmeleri istenir. Ayrıca, bazı yüksek görevlilerle subayların* İbrahim Paşa'yı korudukları da Saraya bildirilir. Bu olay, bir inceleme heyeti gönderileceği sözünün verilmesi üzerine yatışır. Diyarbakır'a gelen inceleme heyeti yararlı olamaz. Ancak, İbrahim Paşa bir süre sonra Hicaz demiryolunu koruma göreviyle Şam'a gönderilir.

Diyarbakır'daki bu ilk ayaklanma, «Birinci Telgrafhane Hadisesi» olarak anılmaktadır.

«İbrahim Paşa'nın yeni görevine gidişi üzerine Diyarbakır bölgesi iki sene kadar rahat ve huzura kavuşmuş oldu. Ama 1907 senesinde Hamidiye Alayları yeniden işi azıttılar. Yağma ve soyguna başladılar. Ta şehir civarına kadar gelen İbrahim Paşa kuvvetleri diledikleri köye saldırıp mallarını, hayvanlarını alıp gidiyorlardı. Soygun hadisesi yüzünden ticaret felce uğramıştı.»

Bu durum, 1908 yılında Diyarbakır'da ikinci bir «Telgrafhane Hadisesi»nin patlak vermesine yol açar.

---

12 Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi belgelerinden aktaran Ö.S. Coşar, *Milliyet*, 2 Haziran 1977.

13 E.E. Ramsaur, *Jöntürkler ve 1908 İhtilali*, İstanbul, 1972, s. 149.

14 F.D.B.A. belgeleri, *Milliyet*, 7 Haziran 1973.

15 Diyarbakır isyanı hakkındaki tüm bilgiler bir tek kaynaktan alınmıştır: *Diyarbakır İl Yıllığı 1967*, s. 205-206.

16 Ziya Gökalp'in «Şaki İbrahim Destanı» başlıklı şiirinin son iki dizesi. «Şaki İbrahim Destanı»nda Diyarbakır'daki ilk ayaklanma ve onu izleyen olaylar anlatılır. Şiirin tümü için bkz. *Ziya Gökalp Külliyatı— 1: Şiirler ve Halk Masalları*, Ankara, 1952, s. 274-275.

* Mabeynde başkatip (Kara) Tahsin Paşa ve ordu müşiri Zeki Paşa. (Kara) Tahsin Paşa, Abdülhamit'in yanında uzun süre katip olarak çalışmış, en güvendiği adamlarındandı.

«Hükümet ileri gelenlerinin olaylara kayıtsız kalışı halkı yeniden coşturdu. Ziya Gökalp başta olmak üzere Pirinççizade Arif, Yasinzade Şevki (Ekinci), Cizrelioğlu Aziz, Hacı Kadirağazade Rıza, Müftü Suphi Efendi ve kentin diğer ileri gelenleri, «nakib-ül eşraf»* Hacı Mesut Bey'in evinde toplandılar. Yeniden telgrafhane işgal edildi. On bir gün işgal altında kalan telgrafhaneden padişaha İbrahim Paşa'nın uzaklaştırılması hakkında birçok telgraf çekildi. Sarayın bütün ısrarlarına rağmen halk dağılmadı. Telgrafhanenin on bir gün işgaliyle bütün haberleşmenin kesilmesi Bab-ı Ali'yi telaşlandırdı.** Nihayet, İbrahim Paşa'nın Halep'e gönderileceği, gerekli incelemenin yaptırılarak cezalandırılması yönüne gidileceği ve gasbedilen malların geri verileceği hakkında ferman çıkınca halk dağıldı.»

Bu olaydan sonra, İbrahim Paşa'nın Halep'e sürülmesi için irade çıkar. Kente gelen inceleme heyeti ise İbrahim Paşa ile birlikte «Telgrafhane Hadisesi»nin elebaşılarının da cezalandırılması ve sürülmesi gerektiğine karar verir. Bunun üzerine Abdülhamit hem İbrahim Paşa'yı hem de olayın elebaşılarını affeder, «iş tekrar bir sonuca bağlanmamış olur».

1908 Devriminden sonra Diyarbakır'da halkın tekrar harekete geçmesi üzerine İbrahim Paşa görevinden uzaklaştırılır.

DİYARBAKIR AYAKLANMALARI VE İTTİHAT VE TERAKKİ

Henüz Askeri Tıbbiyede öğrenciyken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alan Dr. Abdullah Cevdet Bey,*** Diyarbakır'a doktor olarak gidince Ziya Gökalp de Cemiyete girmiştir.[17] 1908 Devriminden önce Ziya Gökalp'in Diyarbakır'da bazı arkadaşlarıyla gizli bir cemiyet kurduğu bildirilmektedir. Bu cemiyetin ilk üyeleri şunlardı:

Mehmet Ziya (Gökalp), Attarzade Hakkı, Mirikatibizade Ahmet Cemil (Asena), Cerciszade Yusuf, Yasinzade Şevki (Ekinci), Özdemiroğlu Kemal Şekip, Mustafa Akif (Tütenk), Velibabazade Veli Necdet (Süngütay), Müftüzade Şeref (Uluğ), Lâlizade Mustafa, Yüzbaşı Eşref, Yüzbaşı Mazhar, reji müdürü Abbas.

Bu gizli kuruluş, İkinci Meşrutiyetin ilanından bir iki gün sonra, «Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Diyarbekir Şubesi» olarak ortaya çıkar.[18] Devrim öncesinde Diyarbakır'da yaratılan «Telgrafhane Hadiseleri»nde bu gizli kuruluşun büyük payı olduğu açıktır.

ERZURUM İSYANI

«Mazlumların aldık intikamını
Yüce ettik dadaşlığın namını
Kırdık zalimlerin ihtişamını
Hak yolunda serden geçtik dadaşlar»[19]

Erzurum isyanı, Anadolu'da 1906-1908 döneminde görülen ayaklanmaların en büyüğü ve en önemlisidir. Bir yıldan fazla süren isyan, önderlerinin sonradan tutuklanıp mahkum edilmelerine rağmen hükümetin kesin yenilgisiyle so-

---

* Nakib-ül eşraf, peygamber soyundan olanların işlerini görmek üzere hükümetçe tayin olunan memur.

** O dönemde Avrupa'yı Hindistan, Çin ve Avusturalya'ya bağlayan telgraf hattı Diyarbakır'dan geçiyor. Diyarbakır postanesinde sürekli olarak Fransızca haberleşmeyi sağlayabilecek görevliler bulunuyordu. Halkın, on bir gün süreyle postaneyi işgal etmesi ve tüm haberleşmenin kesilmesi, Avrupa devletlerinin Bab-ı Ali'yi sıkıştırmalarına yol açmıştı.

*** Dr. Abdullah Cevdet (Karlıdağ), Arapkir 1869 - İstanbul 1932: Doktor, çevirmen, şair, düşün adamı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularındandır.

1894'te doktor olmuş ve hemen tıbbi yayınlara girişerek kendi alanında ün sağlamıştır. Trablusgarp'a sürülmüş, oradan Avrupa'ya kaçmıştır. Genç Türklerle Abdülhamit arasında varılan 1897 anlaşmasında Viyana büyükelçiliği doktorluğunu kabul etmiş, bir süre sonra bu görevden ayrılmıştır. Cenevre'de kurduğu İçtihad matbaa ve dergisini bir süre sonra Kahire'ye taşımıştır.

Toplam 66 eseri vardır.

17 A.B. Kuran, *Osmanlı İmparatorluğundan ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkilap Hareketleri*, İstanbul, 1959, s. 155.

18 *Diyarbakır İl Yıllığı*, s. 204-205.

19 Dr. Abdullah Cevdet Bey'in «Erzurum İhtilali Sırasında Ahaliye Hitaben Yazdığı Vatan Şiiri»nden. Şiirin tümü için bkz. Mehmet Nusret, *Tarihçe-i Erzurum Yahut Hemşehrilere Armağan*, İstanbul, 1922, s. 56.

nuçlanmıştır. İsyanın nedeni olan iki yeni vergi, «hükümetin beş parasızlığına rağmen bütün Rumeli ve Anadolu'da»[20] kaldırılmış, Erzurum'da baskı, zulüm ve yolsuzluğun simgesi olan valiler görevlerinden alınmışlardır.

Erzurum'da, Nazım Paşa'nın valiliği sırasında (1902 - Mart 1906) imparatorluğun her yanında olduğu gibi devlet dairelerinde rüşvet ve iltimassız iş görülemez hale gelmiş, vergi bahanesiyle halktan usulsüz para toplanmıştı. «Bir taraftan da askerlerin perişan bir halde kalması, subayların aylarca maaş alamaması heyecanı kat kat artırıyor, ateşe körükle gidiliyordu... Hastanede ölen bir erin masrafları veya hastalara süt parası verilmesi için Vali Nazım Paşa'ya başvuran bir memuru vali, 'bir mecidiye bir neferden hayırlıdır' diye hükümetten kovuveriyordu. 350 bin lira gelirin 90 bin lirası İstanbul'a gönderiliyordu. Vali hazretleri de bu yüzden nişanlar, rütbeler alıyordu.»[21] Abdülhamit hükümetinin evcil hayvanlardan «hayvanat-ı ehliye rüsumu» adı altında yeni bir vergi almaya başlaması ve «sözümona ordunun ihtiyaçları için»[22] «rüsum-u şahsiye» koyması, Erzurum halkında devlet yönetimi ve yiyici devlet memurları, özellikle Vali Nazım Paşa'ya duyulan kini taşıran son damla olur, «kıvılcım saçağı sararak hükümeti tehdit etmeye»[23] başlar.

Halkın ilk tepkisi, bir dilekçeyle valiliğe başvurmak olur. 20 Şubat 1906'da[24] vilayet makamına on üç imzalı bir dilekçe verilerek «hayvanat-ı ehliye rüsumu»nun kaldırılması istenir. Vali, halkı temsilen gelen ve dilekçede imzası bulunanlara, «kısa bir sürede verginin kaldırılmasını sağlayacağını» söyler. Bu dilekçeyi, Pasinler halkının bir ay önce verdiği aynı konuya ilişkin dilekçeyle birlikte İstanbul'a gönderir.

Dilekçelere iliştirdiği ek yazıda ise şöyle der vali:

«Dışardan yapılan aldatıcı kışkırtmalara eğilimli kişilerin telkinleri sonucu Pasinler ahalisinden az sayıda birkaç kimse hayvanat rüsumu ve vergi-i şahsi vermeyeceklerine dair birtakım anlamsız mazeret ileri sürerek diğer... ahaliyi de kendilerine katmak için kışkırtmada bulunuyorlarsa da iş genişlemeden yeterli ve etkili araçlara müracaat olundu. Bu uğurda her fedakarlığa katlanmaktan geri durmayacağımı (size) bağlılığım (gereğince) arz ederim. Ferman velinimetim padişahımındır. 2 Mart 1906»[25]

İstanbul'dan haber alınamayışı, vergilerin kaldırılmasını bekleyen halk arasında huzursuzluk yaratır. Yeni vergilere karşı başlatılan protesto hareketinin önde gelen kişilerinden Hacı Akif Ağa vergi sorunuyla ilgilenen on beş kadar hayvan tüccarını Tebriz Kapısındaki Tophaneli işhanına çağırır. Yapılan toplantıda Saraya bir telgraf çekilmesi kararlaştırılır. Telgrafta, yeni vergilerin kaldırılması isteği tekrarlanmaktadır.

«Mabeyn-i Hümayun Yüce Başkatipliği vasıtasıyla Osmanlı padişahı Padişah Efendimize

«Öteden beri uyruklarının bağlılığı nişanlardan olan Erzurum ahalisinin yoksulluk ve ihtiyaçları en son dereceye varmış ve memleket birkaç defa mala vaki hücumlara maruz kaldığından tarımsal ve ticari servetimiz elimizden gitmiştir.

«Senenin ekseri vakti kışla geçen vilayetimizde hayvanat rüsumu ve vergi-i şahsi vermeye gücümüz yetmediğinden efendimizin yüce isteklerinden başımızın tacı efendimizden affımızı dileriz. 12 Mart 1906»[26]

Bu telgraf, İstanbul'da yöneticiler arasında korku yaratır. Vali Nazım Paşa ise Saraya, kuşku duyulacak bir şey olmadığını bildirir, «hadisenin bir haftada kapatılacağını» vadeder.

Ama, İstanbul'dan gene olumlu bir cevap alınamaması üzerine Can Veren adlı direniş örgütünün* yöneticileri postaneye el koyarlar. Valinin postanedeki kalabalığı dağıtmak istemesi, Erzurum'da 13 Mart 1906'da ilk ayaklanma-

20 *Terakki*, Paris, Sayı 11, s. 3.

21 Mehmet Nusret, *Tarihçe-i Erzurum Yahut Hemşehrilere Armağan*, s. 57-58.

22 Y.A. Petrosyan, *aynı eser*, s. 237-238.

23 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 57-58.

24 Mehmet Nusret, *Tarihçe*'sinde Erzurum İsyanının 1321-1322 (1905-1906) yıllarında meydana geldiğini yazmaktadır. Oysa, Miladi tarih kullanan diğer kaynakların tümü, isyanın 1906-1907 yıllarında olduğunu bildirmektedirler. Bu nedenle ikinci tarih doğru kabul edilmiştir.

* Can Veren örgütü ayrı bir bölümde ele alınacaktır.

25 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 58.

26 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 59-60.

nın patlak vermesine neden olur. Ayaklanmayı Can Veren örgütü yönetmektedir. Mehmet Nusret, bu olayları şöyle anlatıyor:

«...Telgrafhanedeki kalabalığı yasaklamak ve buna sebep olanları yakalamak üzere vali bizzat emir vererek 26. Nizamiye Alayının 2. Taburunu ahali üzerine sevketti. Askerin zaten silah kullanamayacağını bilen cemiyet başkanları, derhal çarşılara tellallar çıkartarak dükkanların kapatılmasını emrettiler ve hükümete güvensizliklerini bildirerek akın akın telgrafhane etrafında toplanmaya başladılar. Vali, halkın dağılmasını o vakit belde müftüsü (olan) Hacı Lütfullah Efendi aracılığıyla ilan ettiyse de... adı geçen müftü de ahali zümresine katılarak hükümeti tanımaz oldu. Vali de kendisine yardımcı bulamayınca korkusundan konağa kapanarak hükümete gelmez oldu.»[27]

Müftü, yeni vergilerin «şeriata aykırı»[28], halkın «protestosunun haklı»[29] olduğuna karar verir.

İsyancılar, Saraya telgraf çekerek Vali Nazım Paşa'nın görevden alınmasını ve vergilerin kaldırılmasını isterler. «Halk... İstanbul'dan gelecek cevabı bekleyerek postanede geceledi... O gece 6 binden fazla halk sabaha kadar ayakta vakit geçirmiştir.»[30]

İsyancıların İstanbul'la haberleşmesi on günden fazla sürer. Saraya, halkın isteklerini bildiren otuz kadar telgraf çekilir. Ancak, Saraydan olumlu bir cevap alınamaz. Bunun nedeninin, valinin konağındaki makineyi kullanarak İstanbul'a çektiği telgraflar olduğu anlaşılır.

«Meğerse vali... Abdülhamit'e yazdığı telgraflarda, mesele çıkaranların birtakım sürgünlerden ibaret olduğunu, bunların da bu hale uzun müddet devam edemeyip haliyle dağılacaklarını bildiriyor, hatta kendisi görevden alınırsa şımarık halkın bütün bütün itaattan çıkacağını yazıyormuş. Bu yüzden Saray da işi susarak geçiştiriyormuş... Nihayet, meşrutiyetçi bir kişi olan Suphi Bey adındaki başmüdür meseleyi el altından anlatınca telgraf makinesi iptal edilerek vali de konağında hapsedildi. Bu sırada subaylar valiyi himaye eder görünüyorlardı.»[31]

On günden fazla süren haberleşme sonucunda, sorunun kesin çözümünün 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa'ya verildiği bildirilir. «Bunun nedeni, subayların işe karışmalarının önlenmesi ve bütün subayların arzularının yerine getirilmesinden ibaretti.»[32] Ancak Saray yönetimi, bu sözünde de durmaz, Zeki Paşa Erzurum'a gelmez. Erzurum halkının geçici vaatlerle aldatılamayacağını anlayan hükümet, kısa bir süre sonra Vali Nazım Paşa'yı görevinden alır, vergilerin toplanması da ertelenir.[33]

Bütün bu olaylar, Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi belgelerinde şöyle anlatılmaktadır:

«Erzurum halkı önce Saraya protesto telgrafları çekti. Bütün dükkanlar kapatıldı. Vali, halkın sokaklarda toplandığını görünce hareketin elebaşılarından bazılarını tevkif ettirdi ve askere ateş emri verdi. Asker, halka ateş etmeyi reddetti ve bu arada kendisini ateş etmeye mecbur etmek isteyen bir subayı da yaraladı. Bu durum karşısında Saray, Vali Nazım Paşa'yı azletti ve vergilerin toplanması işini erteledi.[34]

«İsyan esnasında Erzurum'da bir hafta kadar çarşılar kapanmış olduğundan şehir iaşe buhranına uğramıştı. Bunun üzerine eşraf günlerce muhtaç ailelerin iaşesini temin etmiş ve mukavemeti beslemiştir.»[35]

13 Mart 1906 isyanı, Erzurum halkının Osmanlı hükümeti karşısında ilk başarısıdır. Hükümet, halkın başlıca isteğini yerine getirerek valiyi görevden almak zorunda kalmıştır. İsyanın başlamasından halkın isteklerinin kabulüne

27 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 60.

28 Y.H. Bayur, *Türk İnkilabı Tarihi*, Cilt I, Kısım 1, Ankara, 1963, s. 338.

29 *Mechveret*, Sayı 182, 1 Aralık 1906, s. 4.

30 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 60.

31 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 60-61.

32 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 61.

33 Nazım Paşa, bir kaynağa göre Kastamonu (*Erzurum İl Yıllığı 1967*, s. 182), bir başka kaynağa göre Diyarbakır (Y.A. Petrosyan, s. 238) valiliğine atanmıştır.

34 F.D.B.A. belgeleri, *Milliyet*, 30 Mayıs 1973. Burada, «ilk isyan hareketinin 1906 Mayısında çıktığı» bildirilmektedir.

Ama gene Ö.S. Coşar'ın aktardığı belgelerin başka bir yerinde 1906 Mart ayında çıkan bir isyandan söz edilmektedir (*Milliyet*, 2 Haziran 1973). Mehmet Nusret ise ilk isyan hareketinin tarihini «Mart ayının 13. günü» olarak vermektedir. Bu durumda, ilk isyanın, F.D.B.A. belgelerindeki karışıklığa rağmen 1906 Mart ayında çıktığını kabul etmek yanlış olmaz.

35 A.B. Kuran, *aynı eser*, s. 221.

kadar geçen süre içinde kentteki yöneticiler otoritelerini bütünüyle yitirmişlerdir.

Yeni vali Ata Bey'in Diyarbakır'dan gelişine kadar 4. Ordu Müfettişi Şevket Paşa valiliğe vekalet etmek üzere Erzincan'dan Erzurum'a gönderilir. Yirmi gün sonra Ata Bey görevine başlar.

Ata Bey, valiliğinin (Mayıs - Ekim 1906) ilk aylarında Erzurum halkına karşı bir hareket-te bulunmaz. «Ata Bey, işe başlayınca herkesin sevgisini kazanmak düşüncesiyle kendisinden öncekilerin yapamadığı birtakım işlere girişti. İlkönce bir hükümet konağı yaparak kısa zamanda bitirmeyi başardı... Birikmiş maaşları bir defada ödedi. Rüşvet almış memurları atarak yerine namusluları getirdi. Askerlere düzenli maaş ödemeye başladı. Artık herkes de bundan böyle... işlerin adaletle yürütüleceğine inandı... Zavallı masum halk, (Ata Bey'in) yakın bir gelecekte zulmünü bir öncekinin iki katı artıracağını bilmiyordu.»[36]

Halkın bu dönemdeki tek girişimi, İstanbul' dan gelen inceleme heyetine* eşrafı ulema ve esnaftan ileri gelenlerin imzaladıkları bir dilekçe vermek olur. Dilekçede, hayvanat rüsumunun Erzurum'da neden uygulanamayacağı ayrıntılı bir biçimde anlatılır. Erzurum'da bir hafta kalarak İstanbul'a geri dönen inceleme heyetinden hiç bir ses çıkmaz, verilen dilekçe unutulur gider.

Ama, vali «bir taraftan faaliyete devam etmekte diğer taraftan da ihtilalcileri yok etme yollarını»[37] düşünmektedir. Bu amaçla, mahkeme başkanı Tahir Efendi ile başkomiser Sabri Efendi'den 13 Mart 1906 isyanına katılanların adlarını saptamalarını ister. Saptanan kişilerden bazılarının adları şöyleydi:

«İsyanın birinci dereceden failleri (haklarında ömür boyu hapis cezası istenecekti): Hacı Akif Ağa, Hacı Lütfullah Efendi (müftü), Abdi Beyzade Tahsin Bey, Durak Bey, Hasan Ağazade Faruk Bey, Kirlizade Yusuf Efendi, Hacı Şevket Efendi, Hacı Samizade Şeyh Efendi, Mezararkalı Mavlut Ağa (koyun tüccarı), Seyfullah Efendi (avukat), Ragıp Beyzade Fazıl Bey, Fehmi Usta (kasap), Mevlut Efendizade Mehmet Efendi.

«İsyanın ikinci dereceden failleri (haklarında geçici sürgün cezası istenecekti): Nazım Bey (dava vekili), Tahtacı Dede Bey, Yusuf Usta (mesci), Marancı Tevfik Efendi, Çeltikoğlu Hacı, Kavvutzade Hafız Efendi, Hacı Halil Efendizade Şevki Bey.

«İsyanın üçüncü dereceden failleri (haklarında hapis cezası istenecekti): Hacı Sabri Ağa (yağ tüccarı), Malyemezzade İzzet Bey.»[38]

13 Mart 1906 isyanının failleri oldukları sanılan kişilerin isimleri Ekim ayı başlarında İstanbul'a bildirilir. Saraydan aynı ayın sonlarına doğru gelen emirde, bu kişilerin tutuklanıp kentten sürülmeleri istenir.

Vali, 23 Ekim 1906'da[39] sokak başlarına ve önemli noktalara jandarma yerleştirir. Ancak tutuklamaların Erzurum halkında yaratacağı öfkenin tekrar geniş çaplı olaylara yol açacağından korkan Ata Bey, kentin en yüksek rütbeli askeri sorumlusundan* nizamiye askerinin de tertibat almasını, olay çıkarsa isyancılara ateş edilmesini ister. Askeri sorumlu, tutuklamaların yapılmasına karşı olduğunu, muhtemel karışıklıkları önlemek için de bizzat silah kullanılması emri vermeyeceğini söyler. Ata Bey'in padişahın kararının geciktirilemeyeceğini belirtmesi üzerine merkez komutanına** hükümet konağı ve konsoloslukların bulunduğu caddelerde askeri tedbir alması için emir verir. Ayrıca, durumu bir telgrafla 4. Ordu Müşirliğine bildirerek emirlerini bekler.

Aynı günün gecesi tutuklamalara gizlice başlanır. Şıhlar mahallesinde oturan Müftü Hacı Lütfullah Efendi, bir müfreze tarafından evinden alınarak istihkam haricine çıkarılır. Abdi Beyzade Tahsin Bey, Kirlizade Yusuf Efendi ve Hacı Şevket Efendi de hiç bir olay çıkmadan tutukla-

---

* İnceleme heyeti, Şura-yı Devlet üyelerinden Mustafa Bey'le Muş mutasarrıfı İsbaki Hüsnü Bey'den meydana geliyordu. (Bkz. Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 62)

36 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 62.

37 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 62.

* Münir Paşa bkz. Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 64.

** Atıf Paşa, bkz. Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 64.

38 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 63-64.

39 Mehmet Nusret tarihi, «ramazan-ı şerifin dördüncü gecesi» (s. 64) olarak vermektedir.

nır ve sürgün yerlerine gönderilmek üzere yola çıkarılırlar.[40] Ancak eşraftan Hacı Akif Ağa, kendisini tutuklamaya gelen polis ve jandarmalara direnir. Hacı Akif Ağa'nın zorla götürülmek istenmesi Erzurum halkının tutuklamaları duymasına yol açar. Bu olay, ilk isyandan çok daha şiddetli geçen ikinci Erzurum isyanının başlangıcı olur.

«Civarda bulunanlar hemen sokağa çıkarak kendisini kurtarırlar. (Hacı Akif Ağa) Meselenin şekil ve mahiyetini anlatır. Gürültüyü işitenler çarşı pazara doğru seğirtirler. Memurlar ve inzibatlar ise pabucun pek pahalıya mal olacağını anlayarak Gürcü Kapısı karakoluna sığınırlar.

«Karakola sığınanları aramak üzere her taraftan hücum eden halk, Gürcü Kapısında toplanarak tabur komutanı Binbaşı Hacı Muharrem Ağa'dan saklananları sorarlar. Binbaşı, böyle resmi bir makama saldırının sonucunun iyi olmayacağını kendilerine uygun bir dille anlatır. (Ama) Bu defa küremiş olan halk (bu) nasihatı katiyen dinlemez. İçlerinden yirmi kadarı karakola girerek başkomiser ve oğlunu revolverle öldürürler. O sırada elinde revolveriyle karşılık veren (polis) Abdülgani Efendi'yi yakalayarak onu da kalabalık arasında katlederler. Diğer jandarma ve polisler de asker elbiseleri (giyerek) kaçarlar.»[41]

İsyancıların bir bölümü de valiyi yakalamak için hükümet konağını basar. Öldürülme korkusuyla kaçarak civardaki evlerden birine saklanmış olan Ata Bey, isyancılar tarafından yakalanarak İbrahim Paşa Camisine hapsedilir.

Fransa'nın Erzurum'daki Konsolosu A. Peraldi, «Vali Ata Bey'in başından yaralandığını, ihtilalcilerin elinde esir olduğunu, hayatını da garnizon kumandanına borçlu olduğunu»[42] yazar bir mektubunda.

Bir yandan da sürgün edilenleri jandarmanın elinden kurtarmak için halktan toplanan elli kadar süvari, Aşkale'ye doğru yola çıkarılır. Süvariler, sürgünleri jandarmanın elinden alarak Erzurum'a geri getirirler. «Bunlar, Erzurum'a döndüklerinde halk tarafından çok görkemli bir biçimde karşılandılar.»[43]

Terakki gazetesinde yayımlanan «bir Erzurum mektubu»nda olaylara tanık olmuş bir meşrutiyetçi, 23 Ekim 1906 isyanını şöyle anlatıyor:

«Müstebitin (Abdülhamit) vekili ve ortağı Vali Ata'yı, bastonlarımızın altında sürükleye sürükleye İbrahim Paşa Camisine getirdik ve orada hapsettik! Hükümetin, ihtilalin başkanları olarak tanıdığı ulema ve eşrafımızdan birkaç kişi tutuklanarak derhal yola çıkarılmışlar. Halk, işi duyar duymaz akla hayale getirilemeyecek bir heyecan ile yola çıktı ve hızla yetişip (onları) zaptiyelerin elinden kurtardı. Yasal amacımıza karşı müstebit hükümete alet olan merkez komiseri, diğer iki yardakçısı ile beraber o gün kentin ortasında Mithat Paşa uğruna kurban edildi.»[44]

Bu isyan sırasında il garnizonu komutanı ve garnizonun büyük bir bölümü isyancılara karşı çıkmaz. Erzurum'daki Rus Konsolosu Skryalin, «Ekim olayları dolayısıyla İstanbul'daki büyükelçiliğe gönderdiği telgrafların birinde, Erzurum valisinin 'nasıl olup da askeri otoritelerin kendisinin tutsak edilmesine, polislerin öldürülmesine müdahalede bulunmadıklarına' şaşırıp kaldığını bildiriyordu. 1907 Ocağındaki raporundaysa, 'ihtilalcilerin hükümetin baskı ve cezalandırmasından korkmadıklarını, çünkü kendilerini askerlerin destekleyeceğinden emin olduklarını' yazıyordu. Bölge garnizonu askerleri arasındaki propaganda iyiden hızlanmıştı. Hatta, askerleri, ayaklanan halkın karşısında olmamaya çağıran söylevler veriliyordu garnizonda.»[45]

İsyanın şiddeti ve Erzurum il garnizonunun büyük bir bölümünün isyancıların etkisi altında bulunması, hükümeti geri çekilmeye zorlar. Hükümet, ayaklanma sırasında karşı hiç bir önlem alamadığı gibi, ayaklanma sonrasında isyancıların Erzurum iline hakim olmaları karşısında da bir şey yapamaz. İsyancıların kente ve Erzurum iline hakim olmaları, yukarıda sözü edilen mektupta şöyle anlatılıyor:

«On beş günden beri memlekette hükümet yok! Fakat Erzurum'da asayişin bu kadar istik-

40 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 65.
41 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 66.
42 F.D.B.A. belgeleri, *Milliyet*, 30 Mayıs 1973.
43 *Terakki*, Paris, Sayı 10. Aktaran T.Z. Tunaya, *aynı eser*, s. 142, Not 2.
44 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 61.
45 Y.A. Petrosyan, *aynı eser*, s. 236-237.

rarlı olduğu bir zaman da olmadı. Her tarafta dükkanlar açık, ticaret serbest. Sokaklarda polis ve zaptiye gibi asayiş memurları... hiç bir şekilde dikkati çekmiyor.»[46]

Tarihçe-i Erzurum yazarı Mehmet Nusret ise isyancıların hükümete baskı yapmalarından yakınmakta, onları «sergerdeler» diye karalamaya çalışmaktadır:

«... Ama halk, vergilerin affında ısrar ettiği gibi siyasi kuvvetini kaybeden hükümete karşı da tahakküme başladı. Bu defa da sergerdeler hükümet ediyorlardı. İstediklerini gereksiz yere hapis, arzu ettiklerini ister cani olsun tahliye ediyor, mahkemeleri parmaklarında oynatıyorlardı.»[47]

Bu paragraf, isyancıların Erzurum ilindeki hakimiyetlerinin bir iktidar değişikliği, bir DEVRİM boyutlarına kadar vardığını düşündürecek niteliktedir.

Gerçekten de 23 Ekim 1906 isyanı, niteliği ve doğurduğu sonuçlar bakımından 1906-1907 yılları boyunca Erzurum'da süregelen hükümet aleyhtarı gösteri ve ayaklanmaların en önemlisidir. Erzurum halkı, Abdülhamit'in baskı ve zulüm rejimine karşı şahlanmıştır. Verginin kaldırılması isteği ikinci plana atılmış, istibdada karşı direnme hareketin esas amacı olmuş, baskı ve zulüm rejiminin kentteki yürütücüsü olan kuruluşlar (valilik, hükümet daireleri, mahkemeler, karakollar) başkaldıran Erzurum halkının ayakları altında ezilmiş, kentin yönetimi isyancılara geçmiştir. İsyancıların Erzurum ilindeki hakimiyetleri bir yıl (1907 sonlarına dek) sürer.

Yeni vergi koyulmasının yanı sıra hükümetin vergiyle ilgili olmayan başka bir kararı da 1906 Erzurum ayaklanmalarının nedenleri arasında sayılmaktadır. 1905 Rus Devriminin Anadolu'yu etkilemesinden korkan Osmanlı hükümeti, sınırlarda güvenlik önlemlerini artırmış, gidiş gelişi kısıtlamıştı. Erzurum'daki Rus Konsolosu Skryalin, bir mektubunda bu konuda şunları yazıyor:

«Rus sınırına yakın illerdeki Müslümanlar arasında hükümetin aldığı vergileri iyice artırmasından doğan olaylar, hükümetin son günlerde para kazanmak için Rusya'ya gitmek isteyenlere pasaport verilmesini yasaklaması üzerine iyice büyüdü. Alınan bu önlem, birkaç bin Müslümanı, tüm geçim olanaklarından yoksun bırakıtı. İşçiler arasındaki bu dalgalanmalara, gene hükümetin politikasından hoşnut olmayan tüccarlar da karışmış bulunuyorlar.»[48]

Vali Ata Bey, 1906 sonlarında görevinden alınır, yerine Nuri Bey atanır. Nuri Bey, valiliği sırasında (1906 sonu - 1908 başı) olayların tekrarlanabileceği korkusuyla kentin işlerine karışmaz. Saraydan, yapılacak işlerin yerini alacak valiye bırakılmasını ister.

«... Anarşinin önünü almak pek kolay bir şey olmadığından... Nuri Bey itinayla davranıyordu. İş, iki-üç ay sürüncemede bırakılıp kesin bir hareket çizgisi izlenmedi. Nuri Bey zaten hürriyetperver bir kişi olduğundan Sarayla yapılan haberleşmede ahalinin tarafını tutuyor, verginin affı lehinde bulunuyordu.»[49]

Ancak, gösteri ve ayaklanmalar bu dönemde de yatışmaz. «1907 yılında, ağır vergiler ve şiddetlenen baskı yüzünden Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yeni yeni isyanlar çıkar.»[50] Erzurum'da da 5 Marttan 22 Marta kadar birçok kitle gösterisi olur. Göstericilerin başlıca istekleri verginin kaldırılmasıdır.[51] Can Veren örgütü, biri 8 Martta, diğeri 11 Martta olmak üzere İstanbul'a iki telgraf çeker, ancak istekleri yerine getiril-

46 *Terakki*, Paris, Sayı 11, s. 5.

47 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 67.

48 Y.A. Petrosyan, *aynı eser*, s. 234-235.

49 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 67.

50 F.D.B.A. aktaran Ö.S. Coşar, *Milliyet*, 2 Haziran 1977.

51 Petrosyan, yapıtında göstericilerin vergilerin kaldırılmasının yanı sıra Vali Nazım Paşa'nın görevden alınmasını da istediklerini yazmaktadır. (s. 235) Ancak *1967 Erzurum İl Yıllığı*'nda 1907 yılında Nuri Bey'in vali olduğu belirtilmektedir (s. 105). Ö.S. Coşar'ın aktardığı F.D.B.A. belgelerinde de Mart 1907 olayları sırasında valinin görevden alınmasıyla ilgili bir istekte bulunulduğu yolunda bilgi yoktur. Bu durumda, Y.A. Petrosyan'ın Mart 1907 olayları sırasında Nazım Paşa'nın vali olduğunu bildirmesi hatalıdır. Zaten Y.A. Petrosyan, kitabının iki ayrı yerinde kendi kendini yalanlamaktadır: 1) «Erzurum Valisi *Nazım Paşa'nın*... Diyarbakır'a atanmasını yorumlayan Trabzon'daki Rus Konsolosu Brandt, *Nisan* 1906'da... yazıyordu.» (s. 238), 2) «... Abdülhamit, *Şubat 1907'de* yeni uzlaşmalara gitmek zorunda kaldı... ama, Vali *Nuri Bey'in*... vs.» (s. 237).

mez. 15 Martta kent halkından 20 bin kişilik bir kalabalık postaneyi kuşatır. Göstericiler, telgraf aygıtının başına padişahın kendisinin gelmesini isterler. Aynı gün Abdülhamit, Erzurum isyanını dağıtmak umuduyla bazı ödünler verir.

«Erzurum'daki Fransız Konsolosu A. Peraldi'nin 17 Mart 1907'de Dışişleri Bakanı Pichon'a verdiği bilgiye göre Sarayın ihtilalcilere önerisi şöyledir:

1. 1906 yılı Mart ayındaki isyana katılanlar affedilmiştir.

2. 1906 yılı Ekim ayındaki isyanda iki polis komiseri ile bir polisi öldürenler ve ayrıca Vali Ata Bey'i yaralayanlar affedilmiştir.

3. Yeni iki verginin 1321-1322 (1903-1904) yıllarına ait kısmı halktan istenmeyecektir.

«15 Mart 1907'de yapılan bu önerileri Erzurum halkı 16 Martta kesinlikle reddeder. Abdülhamit'in ihtilalcilerle pazarlığı devam eder ve Saray yeni ödünler verir. Bu defa padişah şunları önerir:

1. Eşekler hariç bütün diğer evcil hayvanlardan alınacak olan vergi 10 kuruştan 3 kuruşa indirilmiştir.

2. Eşek başına verilecek vergi de 5 kuruştan 2 kuruşa indirilmiştir.

«Fransız konsolosu 23 Mart 1907'de yolladığı telgrafta halkın bu ödünleri de reddettiğini bildirir ve şunları yazar:

«'Halk vergi ödemek istemiyor çünkü, verdiği paranın ne şekilde harcandığını bilmek istiyor. Garnizon asker ve subayları da halkla birliktir.'»[52]

Hükümet, geçen tüm bu günler süresince, pratik olarak kente el koyan isyancıların isteklerini 22 Martta yerine getirmek zorunda kalır. Fransız konsolosu, 26 Mart 1907 tarihli telgrafında şunları yazar:

«Sarayın son cevabı geldi. İki yeni vergi tamamen kaldırıldı. Padişahın iradesi kentin meydanında halka okundu. Galebesinden son derece emin olan halk hiç bir sevinç gösterisinde bulunmadı ve olaysız dağıldı.»[53]

İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Zinovyev ise Abdülhamit'in isyancıların isteklerini Şubat 1907'de kabul ettiğini yazar ve olayı şöyle anlatır:

«Halk hareketini durdurmanın olanaksız olduğunu anlayan Sultan geçen Şubat ayının başında, halkın bir süredir sızlandığı büyükbaş hayvanlardan alınan vergilerle özel vergileri kaldırma kararını verdi. Bunun halk üzerinde yatıştırıcı bir etkisi oldu ama, Vali Nuri Bey'in Müslüman halkı, tüm bağış ve iyiliklerinden dolayı padişaha görkemli bir biçimde şükranlarını bildirmeye zorlaması, onları bu yolda kışkırtması boşa gitti.»[54]

Erzurum halkının Abdülhamit'in koyduğu iki yeni vergiye karşı 1906 Martında başlattığı direniş hareketi, 1907 Martında kesin başarıya ulaşır.

Ancak, Can Veren örgütünün eylemleri durmaz, Padişaha gönderilmek üzere hemen bir istekler listesi düzenlenir, halk arasında imza toplanmaya başlanır.

«(Örgüt yöneticilerinin) listeleri, birçok vergiden bağışık tutulmaları ve il yöneticileriyle il maliyesi üzerinde daha sıkı bir denetim yapılması isteklerini içeriyordu. Bundan başka, asker ücretlerinin ödenmesinin düzenlenmesi ve halkın nefretini ve kinini kazanmış olan 'Hamidiye' süvari birliğinin kaldırılması da sözkonusu ediliyordu.»[55]

Can Veren örgütü, 1907 sonlarında Erzurum'da siyasi istekler kapsayan bir de bildiri dağıtır. «Bu bildiride anayasanın yürürlüğe konması ve meclisin toplanması gibi isteklere yer veriliyordu. Bunlardan başka, Sultan rejiminin despotluğu, yüksek bürokratların satılmış kişiler oldukları, yabancıların memlekette giderek ağırlıklarını artırdıkları ve vergilerin dayanılmaz bir ağırlık kazandığı da sözkonusu ediliyordu. Bildiriciler, halkın dikkatini Rusya ve İran'daki devrimci olaylara çekiyorlar, despot rejimden kurtulup özgürlüklerine ulaşmaları için Müslüman-Hıristiyan, tüm yurtseverleri bu ortak ülkülerle ortak eyleme çağırıyorlardı.»[56]

1907 yılında Erzurum'da ekonomik nedenli bir isyan daha çıkar.

52 F.D.B.A., *aynı eser.*
53 F.D.B.A., *aynı eser.*
54 Y.A. Petrosyan, *aynı eser*, s. 237.
55 Y.A. Petrosyan, *aynı eser*, s. 235-236.
56 Y.A. Petrosyan, *aynı eser*, s. 238.

«Haziran 1907'den itibaren Anadolu'da hububat fiyatları korkunç bir biçimde artmaya başlar. Doğu Anadolu'da okkası 30 paraya satılan ekmek 50 para olur.

«Fransız konsolosu, 'pahalı ekmek' nedeniyle Erzurum'da yeni bir olay çıktığını, 11 Eylül 1907 tarihli telgrafında bildirir. Halk, vurgunculuk yapan un tüccarlarının bulunduğu hanları basar, birini linç eder, birkaçını yaralar, diğerleri kaçar.»[57]

Erzurum'da 1907'de meydana gelen olaylar sırasında «hükümet asker sevketmek lüzumunu duymuş, ancak 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa'nın halkla vuruşmanın doğru olmayacağı yolundaki ikazıyla iş çarpışmaya götürülmemişti.»[58]

İttihat ve Terakki'nin yayın organı **Meşveret**, bu olayı şöyle bildirmiştir:

«Küçük Asya'daki yurtsever hareket, günden güne Abdülhamit hükümetine kuşku veren bir genişleme göstermekte ve dolayısıyla imparatorluğun kurtuluşunu güvence altına almaktadır.

«Saraydan bu galeyanı bastırmak için emir alan 4. Ordu Komutanı Mareşal Zeki Paşa, Erzurum halkına karşı yürümeyi reddetmiştir. Mareşalin bu son derece ahlaki ve yürekli hareketi, vatanın bütün sadık hizmetkarlarının kalplerini titreten bir yankı yapmıştır.»[59]

Ancak, 1906 yılı başlarında başlayıp 1907 yılı ortalarına kadar süren Erzurum isyanı, 1907 sonlarında Osmanlı hükümetinin karşı önlemleriyle karşılaşır. Erzurum ve yöresindeki ilçe ve köylerde kitlesel tutuklamalar olur. Birçoğu Can Veren örgütünün yöneticisi olan 92 kişi, örgütün dağıttığı siyasi bildiri bahane edilerek tutuklanır.

«Tutuklananlar arasında, bölgenin burjuva, entellektüel ve din adamlarının liderleri de bulunuyordu. 1907 Kasımının ortalarında Rus konsolosunun verdiği bilgiye göre, tutuklanan 92 kişiden 80'ini 'tüccar ve başka zenginler' oluşturmaktaydı.»[60]

Meşveret gazetesi, Van'da Ermeni evlerinde silah ve dinamit bulunmasının, Erzurumlu ihtilalcileri hedef alan tutuklama kampanyasının bahanesini oluşturduğunu yazmaktadır.

«Hükümet, suçluları aramak bahanesiyle Van ve Erzurum'da kendilerinden kuşku duyduğu liberal düşünceli yüzlerce kişiyi tevkif etmiş ve dehşet verici işkencelere uğratmıştır.»[61]

Tutuklananlardan bazılarının adları şöyleydi: «Hacı Akif Ağa, Abdi Beyzade Tahsin Bey, Durak Bey, (Çerkez) Hüseyin Tosun Bey,[62] (Hasan Ağazade) Faruk Bey, Hacı Şevket Efendi, (Mezararkalı) Mevlut Ağa (koyun tüccarı), Seyfullah Efendi (avukat), Fehmi Usta (kasap), Mevlut Efendizade Mehmet Efendi, Yusuf Usta (mesci), Kavvutzade Hacı Efendi, Hacı Sabri Ağa (yağ tüccarı).»[63]

Tutuklananlar, «tevkifhanede işkence altına alınarak akla hayale gelmedik türlü zulme hedef edildiler».[64]

O dönemde Erzurum valisi olan Abdülvahab Paşa*, bu geniş çaplı sindirme hareketini, ancak Zeki Paşa ile haberleşerek Karahisar'dan getirttiği bir liva** redif*** askerinin sağladığı güvenle yürütebilmiştir.[65] İttihat ve Terakki'nin Paris'teki üyelerinden Dr. Baha Şakir Bey, olay hakkında Paris'e bir mektup yazmış olan adı açıklanmayan bir kimseye verdiği karşılıkta şöyle demektedir:

«Şarkî Karahisar redif taburunun 4. Orduya doğru hareket ettiğini yazıyorsunuz. Bu şüphesiz Erzurum'da uyanan devrim düşüncelerini söndürmek için Abdülhamit tarafından yürütülen yeni bir alçaklıktır. İslamı İslama kırdırmak Abdülhamit'in politikasıdır. Bununla birlikte kan dökülmeden hürriyet alınamaz.»[66]

---

57 F.D.B.A., *aynı eser*.
58 Y.H. Bayur, *aynı eser*, s. 338.
59 *Mechveret*, Sayı 193, 1 Kasım 1907, s. 1.
60 Y.A. Petrosyan, *aynı eser*, s. 238-239.

* Cemile Sultan kahyası Arnavut Abdülvahab Paşa.

** Liva; tümen ile tabur arasındaki asker birliği.

*** Redif; askerlik hizmetinin ikinci dönemi.

61 *Mechveret*, Sayı 197, 1 Mart 1908, s. 3.

62 Hüseyin Tosun Bey ve Durak Bey'in Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti Erzurum şubesiyle olan ilişkileri ayrı bir bölümde tartışılmıştır.

63 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 70.
64 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 70.
65 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 70.
66 Y.H. Bayur, *aynı eser*, s. 338.

Tutuklamaları gerçekleştiren Abuk Ahmet Paşa, bu «hizmetinden» dolayı emrindekilerle birlikte bir üst dereceye terfi ettirilir.[67]

Mehmet Nusret'in deyimiyle «sahte bir biçimde mahkemeleri yapılan»[68] ihtilalcilerden «8 kişi ölüm, 18 kişi ömür boyu hapis, kalanlar da çeşitli sürelerle yine hapis cezalarına çarptırıldılar».[69] Hapse mahkum olanlardan Hüseyin Tosun Bey, «İstanbul'daki genel hapishaneye»[70], diğerleri Sinop hapisanesine gönderilirler.[71]

Ama, ağır cezalara çarptırılan ihtilalcilerin kurtuluşu yakındır. Nitekim, daha «Hakkı Efendizade Abdülhalim Efendi, Behlül Paşazade Osman Bey, Namürvanlı Şevket ve Hafız Beylerin mahkemeleri devam ederken»[72] Temmuz 1908 Devrimi olur, Meşrutiyet ilan edilir. Feodal otokrasi bütün ülkede büyük ölçüde geriler. Devrimi izleyen birlik ve kardeşlik ortamında ihtilalciler bağışlanarak Erzurum'a dönerler. Mehmet Nusret'in 1908 Devriminden sonra ülkede esen özgürlük havasını, devrimden duyulan büyük sevinci ve ihtilalcilerin serbest bırakılmasını anlatışı çok ilginçtir:

«...Balkanlarda hürriyet sedaları göklere çıktı. (Abdül) Hamit hükümetinin kurduğu istibdat heykeli de bir kuş yuvası gibi parça parça oldu... Zincirler kırılıp demirler çözülüyor, hapisane kapıları açılıyordu. Payıtaht bütün halkın merkezi olmuş, halk ise eziyetli iş ve vergi tekliflerinden kurtulmuştu. Güya gök yere secde ediyordu. Şenlikler yapılıyordu. Kalpler aydınlanmış, sokaklar çiçek bahçesi... olmuştu. Tabiat güya Osmanlılık kıyafetine girmişti. İşte böyle bir zamanda Erzurum sürgünleri Sinop zindanından salıverilerek memleketlerine döndüler.»[73]

ERZURUMLU DEVRİMCİLERİN ÖRGÜTÜ: CAN VEREN KOMİTESİ

Erzurum isyanını yöneten Can Veren Komitesi'nin kuruluşu, Erzurum'daki Rus konsolosunun 1906 yılında yazdığı bir raporda şöyle anlatılıyor:

«...İşçiler arasındaki bu dalgalanmalara, gene hükümetin politikasından hoşnut olmayan tüccarlar da karışmış bulunuyorlar. Bunlar, hareketi de ellerine geçirerek Erzurum'un yerlilerinden çok sayıda küçük burjuvanın da katıldığı 'Can-verir'[74] adlı bir de tüccarlar örgütü kurdular.»[75]

Tarihçe-i Erzurum yazarı Mehmet Nusret, Mart 1906 isyanını yöneten «cemiyet başkanları»ndan[76] ve bir «komite»den[77] söz etmektedir. Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi belgelerinde de Mart 1906 isyanından önce bir «direniş komitesi»nin kurulduğu bildirilmektedir.[78] Bu iki belgede sözü edilen komite (veya cemiyet), ancak Can Veren Komitesi olabilir.

Bütün bunlardan çıkarılabilecek sonuç, Can Veren Komitesi'nin 1906 Martından önce kurulduğu ve «halkın» hükümetin politikasına karşı olan «çeşitli tabakalarının oluşturduğu»[79] yerel bir direniş örgütü olduğudur.

Can Veren Komitesi'nin varlığını ilk kez Aralık 1906'da bildiren Meşveret haberinde Komitenin siyasi bir görevi olduğunu da ileri sürmektedir.

«...Erzurum'da otoritelerin vergilerin toplanması hakkındaki yasayı çiğnemeleri üzerine, Türkiye'deki reformist hareketi hızlandırmak için yeni kurulmuş olan Türk komitesi 'Can Veren', bu yasa tanımazlığa karşı protestoların insiyatifini eline almıştır.

«Bu yiğit Komite, canlılığını ikinci kez kanıtlamaktadır. Komite, vaktini boş lafla geçirme-

67 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 69.

68 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 79.

69 Y.A. Petrosyan, *aynı eser*, s. 239.

70 A.B. Kuran, *aynı eser*, s. 393.

71 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 70; ve A.B. Kuran, *aynı eser*, s. 393.

72 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 70.

73 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 70.

74 Komite'nin adı Y.A. Petrosyan'ın eserinde «Can-verir», *Mechveret*'te «Djan Vérèn» (Can Veren) olarak geçmektedir. Y.A. Petrosyan'ın eserinin elimizdeki baskısı Rusçadan çevrilmiştir. Çeviride bulunabilecek anlam kaymaları gözönüne alınarak Komite'nin adı *Mechveret*'te geçtiği gibi yazılmıştır. Doğrusunun da bu olması gerekir.

75 Rusya'nın Dış Politika Arşivi, F. Kançilarya, d. 436, 1906. Aktaran Y.A. Petrosyan, *aynı eser*, s. 235.

76 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 30.

77 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 62.

78 F.D.B.A., *aynı eser*.

79 *Terakki*; T.Z. Tunaya, *aynı eser*, s. 142. Not 2.

mekte, ajitasyon yapmakta, enerji ve adalet örnekleri vermektedir. Halk da onun ant ve eylemlerini izlemektedir. Saray, Komiteyi çok tehlikeli bulmakta ancak bu, yurtseverleri görevlerini yapmaktan alıkoymamaktadır.

«Erzurum halkı, 'Can Veren' (Komitesi'nin) kışkırtması üzerine valiye karşı ayaklanmıştır.»[80]

İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Zinovyev ise 'Can Veren Komitesi'nden başka ufak siyasi grupların varlığından söz etmektedir:

«Halkın çeşitli tabakalarının oluşturduğu Can-verir adlı... örgütün yanı sıra, halkın çoğunluğunca çeşitli gruplar kuruldu ve bu grupların propagandaları ordu içine bile sızıp yayıldı.»[81]

Can Veren Komitesi'nin, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin* Erzurum şubesi ile ilişkisi ve siyasi eylemleri ayrı bir bölümde tartışılmıştır.

ANADOLU'DA DEMOKRATİK KİTLE HAREKETLERİ (1906-1908) VE GENÇ TÜRKLER

«Tüm ulusun isteği, Anayasanın yürürlüğe konmasıdır. Erzurum'da yapılan zulüm, milleti korkutmamıştır. Aksine daha da bu yolda direnmeye itici olmuştur.»

(Hürriyet kahramanı Niyazi Bey'in Resne'de dağa çıktıktan sonra Yıldız Sarayına çektiği telgrafın başlangıcı)

1906-1908 döneminde Anadolu'da başgösteren demokratik kitle eylemlerinde Genç Türk propagandasının ve örgütlerinin yeri neydi? Sovyet tarihçisi Y. A. Petrosyan, bu soruya şu cevabı veriyor:

«Hemen belirtmek gerekir ki illegal Jön Türk yayınlarının ve sürgün Jön Türklerin sözlü propagandalarının bu işteki payı hiç de az değildir.»[82]

Genç Türk örgütlerinin Anadolu'daki kent ayaklanmalarında doğrudan bir görev, düzenleyici bir işlev alıp almadıkları ise henüz çok tartışmalı bir konudur. Anadolu'daki Genç Türk propagandasını ve örgütlenmesini elimizdeki kaynaklardan izleyelim.

ANADOLU'DA GENÇ TÜRK PROPAGANDASI

1908 Devrimi öncesinde Anadolu kentlerini saran devrim dalgasında Genç Türklerin propagandası büyük rol oynamıştır. Amerikalı tarihçi E. E. Ramsaur bu konuda şunları yazıyor:

«Kaynaşmanın bir diğer nedeni de 1907'de Osmanlı İmparatorluğunun içine düştüğü ekonomik krizdi, ama, Jön Türk propagandasının artık etkisini göstermeye ve gerek sivil gerekse asker halkın hoşnutsuzluğundan alabildiğine yararlanmaya başladığı muhakkaktı.»[83]

Özellikle Abdülhamit yönetiminin Anadolu'ya sürdüğü ilerici Osmanlı aydınlarının, devrimci örgüt üyelerinin, bulundukları kentlerde hükümet aleyhtarı düşüncelerin gelişmesinde büyük katkıları olduğu, Türkiye burjuva demokratik hareketinin tarihiyle ilgilenen bütün araştırıcıların birleştikleri bir noktadır. Mehmet Nusret bu konuda şunları yazıyor:

«İkinci Abdülhamit'in İstanbul'daki zulüm ve yolsuzlukları ileri giderek... taşraya günahsız adamları sürüyor, bunların miktarı etrafta arttıkça merkezi hükümetin yaptığı fenalıklar ayrıntılarıyla halka anlatılarak (halk) hükümetten... soğutuluyordu. Sınıra yakın vilayetlerde hafiye, sansür usulünden bir derece azade olan halk daha serbestçe yaşadıkları için buralara gelmiş sürgünler Saray faciatını rasgele yerde an-

80 *Mechveret*, Sayı 182, 1 Aralık 1906, s. 4.
81 *Terakki;* T.Z. Tunaya, *aynı eser*, s. 142.
82 Y.A. Petrosyan, *aynı eser*, s. 239.

* 1902 Şubatında Paris'te Prens Sabahattin'in başkanlığında kurulmuş olan liberal Genç Türk derneği.

83 E.E. Ramsaur, *aynı eser*, s. 150.

latırlar, hükümet de kabahatlarını gizlemek için zulmünü bir kat daha şiddetlendirirdi.»[84]

Yurt dışında basılarak gizlice ülkeye sokulan Genç Türk gazeteleri ise «kamuoyunda bir ayaklanma düşüncesi» oluşturmuş, Anadolu kentlerinde ayaklanmaların başlamasına yol açmış, böylece hükümeti korkutarak üzerlerine düşen görevi yapmışlardır.[85] 1905-1906 yıllarında imparatorluk sınırları içinde propaganda eylemleri iyice artar. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin organları olan **Meşveret** ve **Şura-yı Ümmet** gazetelerinden başka gene Cemiyetin halka seslenen çeşitli bildirileri ülke içinde gizlice dağıtılır.[86]

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1905-1906 yıllarında ayrıca, ülke içindeki fikirdaşlarıyla geniş kapsamlı bir mektuplaşma eylemine girişir. Örgütün en önde gelen üyelerinden Dr. Baha Şakir Bey ile Dr. Nazım Bey örgütün şube ve kollarıyla, ülke içindeki sempatizanlarla haberleşme işine bakmakla görevlendirilirler.[87]

İttihat ve Terakki'den başka Prens Sabahattin'in Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti* de «Anadolu'da Ermeni gruplarla birlikte propaganda hareketine girişmişti... Bu topluluğun propagandasının 1907 kongresinde karara bağlanan programla birlikte gittikçe artan bir başarı sağladığı söylenebilir.»[88] 1907 yılı sonlarında Van'da Ermeni evlerinde silah bulunması bahane edilerek Erzurum ve Van yörelerinde «temsili rejim isteyen Türk ve Ermenilere»[89] karşı yürütülen tutuklama kampanyası bir anlamda bu Cemiyetin propaganda çalışmalarını kanıtlamaktadır.

Erzurum yöresinde Genç Türk propagandası şöyle anlatılıyor:

«...Erzurum'da halk arasında galeyanın arttığını o vakitler Paris'te ve diğer Avrupa memleketlerinde bulunan Genç Türkler haber alırlar ve bunu meşrutiyetin elde edilmesi için uygun bir zaman ve zemin sayarak Rusya yoluyla sınıra, oradan da Erzurum'a gizli yollarla birçok gazete ve broşür gönderip halkı aydınlatıyorlardı. Bir yandan da İttihat Cemiyeti* üyeleri milleti yüreklendirip teşvik ediyorlardı.»[90]

ANADOLU'DA GENÇ TÜRK ÖRGÜTLENMESİ

Genel olarak Genç Türk örgütleri, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti, Anadolu kentlerinde yaygın ve etkili bir örgütlenme çalışmasına girmemişlerdir. Ancak, 1908 Devrimi öncesinde Anadolu'da Genç Türklere bağlı siyasi örgütlerin kurulduğu yolunda belgeler vardır.

«Yıldız'ın hoşuna gitmeyen kişileri sürdüğü Küçük Asya, halka anayasa ve meşrutiyet fikirlerini de birlikte götüren çok sayıda Jön Türk komitesinin mekanı olmuştu.»[91]

Özel olarak İttihat ve Terakki'nin Anadolu'daki örgütlenme çabaları ne düzeydeydi? «...Anadolu'nun çeşitli yerlerinde propaganda yapmak üzere Selanik'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti tek tük çabalar göstermişse de örgütü Makedonya'daki biçimde Anadolu'da yaymak için bir teşebbüste bulunulmamıştır.»[92] Bununla birlikte Cemiyetin özellikle 1906-1907 yıllarında görülen kent ayaklanmalarından sonra Anadolu'da örgütlenmeye çalıştığını gösteren bazı kanıtlar vardır. Doğu Anadolu'nun adı verilmeyen bir kentinde

---

* Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, Şubat 1902'de Paris'te Prens Mehmet Sabahattin'in başkanlığında kurulmuştur. 1899'da İstanbul'dan Fransa'ya kaçan Damat Mahmut Paşa'nın oğlu olan Prens Sabahattin, kısa zamanda Avrupa'daki Genç Türk hareketinin önde gelen kişilerinden biri olmuş, 1908 Devriminden sonra da İtilafçıların düşünürlüğünü yapmıştır.

Cemiyet, adından da anlaşılacağı gibi Osmanlı toplumunun kurtuluşu ve ilerlemesi için kişisel girişim özgürlüğü ve merkeziyetçiliğin kaldırılarak illerin yerinden yönetiminin gerekli olduğunu savunuyordu. Cemiyet, Genç Türklerin ilk birleşme kongresinde (4-9 Şubat 1902) ortaya çıkan «müdahaleci» (Abdülhamit'in egemenliğini yıkmak için yabancı bir devletin yardımının gerekli olduğunu savunan) görüşün sözcüsü oldu.

84 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 57.

85 Cevri, *İnkilap Niçin ve Nasıl Oldu?* Mısır, 1909, s. 34.

86 Y.A. Petrosyan, *aynı eser*, s. 246.

87 A.B. Kuran, *aynı eser*, s. 204.

* İttihat ve Terakki Cemiyeti kastedilmektedir.

88 E.E. Ramsaur, *aynı eser*, s. 150.

89 *Mechveret*, Sayı 197, 1 Mart 1908, s. 3.

90 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 59.

91 Y.A. Petrosyan, *aynı eser*, s. 234.

92 E.E.Ramsaur, *aynı eser*, s. 150-151.

bulunan bir subaya yazılmış 20 Ekim 1907 tarihli ve Dr. Baha Şakir imzalı mektupta, örgütün bir şubesinin kurulması istenmektedir:

«...Bulunduğunuz yerde namuskar silah arkadaşlarınızdan veya eşraftan ayrı ayrı toplanarak bir gizli şube teşkil etmek (etmeli), bunun için bizim başka yerlerde uyguladığımız bir usul vardır, üzerinde düşünmeniz amacıyla arz edeceğim.»[93]

1908 Ocağında Selanik'teki merkeze gönderilen bir mektupta da 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa'nın Erzincan ve Erzurum bölgelerinde «birçok İttihat ve Terakki üyelerinin»[94] yakalanmasına neden olduğundan yakınılmaktadır. Ziya Gökalp'in Diyarbakır'da İttihat ve Terakki'nin gizli bir şubesini kurduğundan daha önce söz etmiştik.

Bütün bunlardan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, özellikle 1906-1908 döneminde, Anadolu'da gizli şubeler kurmak biçiminde bir örgütlenme siyaseti yürütmeye çalıştığı sonucunu çıkarabiliriz. Bu çalışmaların başarıya ulaştığını kesinlikle söyleyebileceğimiz tek yer —şimdilik— Diyarbakır'dır.

Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin Anadolu'daki örgütlenme çabaları hakkındaki bilgilerimiz ise daha açık seçiktir. Prens Sabahattin'in kendi toplumsal görüşleri paralelinde hazırladığı programın dördüncü maddesi, «ülke içinde bu programı gerçekleştirmekle uğraşacak ve bu akımın karşısında uygulanacak baskılar karşısında direnmek üzere topluluklar ve komiteler kurmak»tı.[95]

Bu madde uyarınca ülke içinde gizli şube kuranlardan bazılarının adları şöyleydi:

«İstanbul'da Satvet Lütfü Bey ve arkadaşları, Trabzon'da Sancak Beyizade Mehmet ve Hasan biraderler, Nemlizade Salim ve Hasan, Şatırzade Hicabi Beyler.

«İzmir Şubesi Mahmut Faiz, Miralay Giritli Mahmut, Rüsumat-ı Ecnebiye başkatibi Necdet Beyler vs'den kuruluydu.

«Erzurum şubesi, Paris'ten Kafkasya yoluyla dahile giren... Hüseyin Tosun Bey'in teşvikiyle Serdarzade Sıtkı, Hoca Seyfettin ve diğer hamiyetli kişilerden kurulmuştu.»[96]

Prens Sabahattin'in Cemiyetini yurt içinde örgütleyen bu kişilerden Satvet Lütfü Bey İstanbul'da, Necdet Bey İzmir'de, Hüseyin Tosun ve Sıtkı Beyler de —daha önce belirtildiği gibi— Erzurum'da tutuklanmışlardır.

ANADOLU'DAKİ GENÇ TÜRK ÖRGÜTLERİNİN KİTLE EYLEMLERİNDEKİ YERİ

Genç Türk örgütlerinin Anadolu'daki kent ayaklanmalarında doğrudan bir görev, düzenleyici bir işlev alıp almadıklarının henüz çok tartışmalı bir konu olduğunu yukarıda belirtmiştik. Ziya Gökalp'in örgütlediği İttihat ve Terakki Cemiyeti Diyarbakır gizli şubesinin eylemleri, Anadolu'daki kitle hareketlerinde bir Genç Türk örgütünün doğrudan yer aldığını kanıtlayan tek örnektir.

1906 Martında Kastamonu'da meydana gelen kitle gösterileri sırasında postaneyi basarak hükümete kafa tutan, aralarında subayların da bulunduğu «on beş kişilik... gösterici kalabalığı»[97], kentteki bir Genç Türk komitesinin üyeleri olabilir. Bu yönde hiç bir kanıt bulunmamasına rağmen harekete subayların katılmış olması, eylem biçiminin Diyarbakır'daki «Telgrafhane Hadiseleri»ne benzemesi böyle bir olasılığı akla getirmektedir.

Erzurum isyanını da Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin kentteki şubesinin düzenlediği yolunda bazı iddialar vardır. Bu cemiyetin 1906-1908 döneminde Anadolu'da görülen ayaklanmalarla ilişkisi hakkında E.E. Ramsaur şöyle yazıyor:

«1907'de ve 1908'de Anadolu'da başgösteren ayaklanmalarla, Sabahattin'in 'İdarî Adem-i Merkeziyetçilik Topluluğu'nun bir ilişkisi olması pekala mümkündür, zira... bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri kesin olarak Türkiye'nin Avrupa'daki toprakları içinde kalmaktaydı.»[98]

Biz, ayaklanmalara sahne olan kentlerden Erzurum ve Trabzon'un, T.Ş.A.M. Cemiyeti'nin

93 Y.H. Bayur, *aynı eser*, s. 303.

94 Y.H. Bayur, *aynı eser*, 339.

95 Paul Fesch, *Constantinople Aux Derniers Jours d'Abdulhamid*, Paris, 1907, s. 382.

96 A.B. Kuran, *aynı eser*, s. 393.

97 Y.A. Petrosyan, *aynı eser*, s. 237-238.

98 E.E. Ramsaur, *aynı eser*, s. 106.

şubelerinin kesin olarak kurulduğunu bildiğimiz kentler olduğunu belirtmekle yetineceğiz.

ERZURUM İSYANINDA TEŞEBBÜS-Ü ŞAHSİ VE ADEM-İ MERKEZİYET CEMİYETİ'NİN YERİ

Erzurum isyanının önde gelen kişilerinden olan Hüseyin Tosun Bey*, T.Ş.A.M. Cemiyeti'nin kurucularından eylemci bir Genç Türk'tür. Bu Cemiyetin Erzurum şubesini kurmuş olduğundan daha önce söz etmiştik.

Hüseyin Tosun Bey ve T.Ş.A.M. Cemiyeti'nin Erzurum isyanındaki rolleri hakkında değişik kaynakların verdiği bilgiler birbirleriyle çelişmektedir.

A.B. Kuran, Hüseyin Tosun Bey'in Erzurum'da Cemiyetin şubesini kurduğunu belirttikten sonra şunları yazıyor:

«... Bu fedakar zabit, nazariyat ve neşriyatla inkilap yapılamayacağını takdir etmiş ve fiiliyata** geçmek için Prens Sabahattin Bey'in onayını aldıktan sonra Kafkasya yoluyla gizlice Erzurum vilayetine girmiştir.

«.....

«Orada hayvan vergisi bahanesiyle çıkarmaya muvaffak olduğu isyan üzerine bazı arkadaşlarıyla birlikte tevkif edilmiştir.»[99]

A.B. Kuran, Hüseyin Tosun Bey'in bölgede subaylar arasında çalışmalar yaptığını da bildirmektedir.

T.Z. Tunaya ise isyanın doğrudan doğruya T.Ş.A.M. Cemiyeti'nin Erzurum şubesi tarafından düzenlendiğini yazmakta ve bu hareketin «aynı zamanda bir aksiyon programının tatbik denemelerinden biri»[100] olduğunu ileri sürmektedir. Tunaya, ayrıca, Serdarzade Sıtkı Bey'le Hoca Seyfettin'den başka Durak Bey'in de şubenin etkin üyeleri arasında bulunduğunu bildirmektedir.

Cevrî'nin 1909 yılında basılmış olan eserinde ise Hüseyin Tosun Bey'in Avrupa'dan gizlice Anadolu'ya geldiği, çeşitli illerde propaganda yaptıktan sonra askeri bir ayaklanma hazırladığı, ancak başarıya ulaşamayarak tutuklandığı bildirilmektedir.[101]

*
**

Erzurum isyanını T.Ş.A.M. Cemiyeti'nin Erzurum şubesinin düzenlediği iddiası, dayanaktan yoksun, abartmalı bir iddiadır. Şubenin iki üyesinin —Hüseyin Tosun Bey ve Durak Bey— isyana katılmış olması, isyanın bu şube tarafından düzenlendiği iddiasında bulunmak için yeterli bir gerekçe değildir. Bu iddia, aynı zamanda, isyanın esas önderi olan Can Veren Komitesi'ni bir çırpıda sahneden silmektedir. Gerçekten de elimizdeki belgeler, bize Erzurum isyanının nedenleri, gelişimi, önderleri ve örgütü yönünden tümüyle yerel bir hareket olduğunu göstermektedir. Genç Türk örgütlerinin hiç biri Erzurum isyanı gibi geniş çaplı bir halk ayaklanmasını hazırlayabilecek ve yönetecek siyasi deney ve olgunluğa sahip değildi. Ama, «Doğu Anadolu'da başlayan hareketlerle kontakt sağlayabilmek için can atan»[102] yurt dışındaki Genç Türk örgütleri, Erzurum isyanını kendi programlarının gerçekleştirilmesi için uygun bir fırsat sayarak isyanı olanca güçleriyle desteklemeye çalışmışlardır. Bu konuda başta gelen T.Ş.A.M. Cemiyeti, destekleme görevini hem kentteki şubesinin aktif eylemiyle hem de Avrupa'da çıkardığı gazetelerde yayımlanan yazılarla yerine getirmiştir.

Can Veren Komitesi'nin, T.Ş.A.M. Cemiyeti'nin Erzurum şubesi olduğu düşünülebilir. Ancak, bunun da ayrıca kanıtlanması gerekir.

İsyanın bizzat Hüseyin Tosun Bey tarafından düzenlendiği iddiası da dayanaktan yoksundur. Hüseyin Tosun Bey hakkında Mehmet Nusret şöyle yazıyor:

---

* Hüseyin Tosun Bey, Trablusgarp Askeri Ortaokulunda Fransızca öğretmeniyken Avrupa'ya kaçmış, Paris'te «Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti»nin kurucuları arasında yer almıştır. Doktor Reşit Bey'in kardeşidir.

Yurt içinde eyleme geçmek için Kafkasya yoluyla gizlice Erzurum'a gelmiş, 1907 sonlarında tutuklanmıştır.

** «Fiiliyat» ile silahlı çarpışma kastedilmektedir. Bkz. Y.H. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt I, Kısım 1, Ankara, 1963, s. 339.

99 A.B. Kuran, *aynı eser*, s. 221.

100 T.Z. Tunaya, *aynı eser*, s. 142, Not 2.

101 Cevri, *aynı eser*, s. 35.

102 Y.A. Petrosyan, *aynı eser*, s. 249.

«Her ne kadar bunların (ihtilalcilerin) arasında Çerkez Hüseyin Tosun Bey bulunuyorduysa da bu kişi çalışma arkadaşları arasında o kadar etkili olmadığından arkadaşlarını kendi inancına ortak edemiyordu.»[103]

Bu satırlardan şu üç sonucu çıkarabiliriz:

Hüseyin Tosun Bey,

a) isyanın başında değil isyanı yönetenlerin arasındadır,

b) özellikle siyasi görüşleri yönünden isyancılar arasında etkili olamamıştır,

c) dolayısıyla isyan T.Ş.A.M. Cemiyeti'nin Erzurum şubesinin düzenlediği iddiasının geçersizliği bir kez daha kanıtlanmaktadır.

Kaldı ki Tarihçe-i Erzurum'da isyanın yerel önderleri açık seçik belirtilmektedir. Örneğin, 1906 Mart isyanının önderi Hacı Akif Ağa'dır. Hacı Akif Ağa'nın bu eylemi şöyle anlatılıyor:

«... Vergi meselesiyle ilgilenen tüccarlardan ve hayvan alım satımıyla uğraşanlardan on beş kadar kişiyi Tebriz Kapısında Tophaneli hanına davet ederek bir toplantı düzenlemeye cüret (eden) ve kendisi okuryazar olmadığı halde millî cesaret ve gayretiyle her tehlikeyi küçümseyen Hacı Akif Ağa, alelade yazıcılardan birine sert bir üslupla bir telgraf yazdırıp çekilmesi için aklı başında kişilerle birlikte telgrafhaneye gider.»[104]

1906 Ekiminde çıkan ikinci isyana da Hacı Akif Ağa'nın kendisini tutuklamaya gelenlere direnerek olayın duyulmasını sağlaması yol açmıştır.

Hüseyin Tosun Bey'in askeri bir ayaklanma hazırladığı yolundaki bilgimiz, oldukça eski, olayları sıcağı sıcağına veren bir kaynaktan gelmektedir.[105] Bu nedenle dikkate değer. A.B. Kuran da Hüseyin Tosun Bey'in ordu içindeki çalışmalarından söz etmektedir:

«Orada (Erzurum'da) hudut kıtalarına mensup süvari zabiti Hüsameddin Bey'le* anlaşmış, hürriyet talebi için faaliyete geçmiş ise de hayvan vergisi dolayısıyla Yıldız Sarayına çektikleri telgraf nedeniyle tevkif edilmiştir.»[106]

Ordu içinde propaganda ve örgütlenmenin o dönemde Genç Türk örgütlerinin en rağbet ettikleri yöntem olduğu anımsanırsa yukarıda aktarılan bilgilerin değerlendirilmesi kolaylaşır.

CAN VEREN KOMİTESİ'NİN SİYASİ EYLEMİ

Can Veren Komitesi'nin 1907 sonlarında dağıttığı bildiri, örgütün —bildiğimiz kadarıyla— tek siyasi eylemidir. Bu bildiride, Anayasanın yürürlüğe konması, meclisin toplanması gibi oldukça ileri isteklerde bulunuluyor ve tüm yurtseverler bu amaçlar için ortak eyleme çağırılıyorlardı.[107]

Genellikle tüccarlardan meydana gelen bir eşraf örgütü olan Can Veren Komitesi, bu bildiriyi büyük bir olasılıkla Erzurum ve yöresinde propaganda çalışmalarını yürüten T.Ş.A.M. Cemiyeti Erzurum şubesinin etkisiyle yayımlamıştır. Eğer Komitenin bu bildiriden önce başka bir siyasi eylemi olmamışsa T.Ş.A.M. Cemiyeti'nin Erzurum'daki çalışmalarının oldukça geç sonuç verdiğini söyleyebiliriz.

---

* Daha sonra Teşkilat-ı Mahsusa ve M.M. Grubu'nda çalışan Albay Hüsameddin Ertürk.

103 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 68.

104 Mehmet Nusret, *aynı eser*, s. 59.

105 Cevri, *aynı eser*, s. 35

106 A.B. Kuran, *aynı eser*, s. 393.

107 Y.A. Petrosyan, *aynı eser*, s. 238.

OSMANLI ORDUSU İÇİNDEKİ BAŞKALDIRMA HAREKETLERİ (1906-1908)

«Yüce yurttaş Şmidt'i, onun bizim için son derece değerli ölüsünü, Rus halkıyla birlikte biz de selamlıyoruz. Uğruna en değerli yoldaşlarımızın canlarını verdikleri kutsal yurttaşlık hakları için, kanımızın son damlasına dek savaşacağız.»

(28 Türk subayının Potemkin ayaklanması nedeniyle idam edilen Teğmen P.P. Şmidt'in ailesine yazdıkları mektuptan)

1906-1908 döneminde Osmanlı ordusu içinde de başkaldırı hareketleri meydana gelmiştir. Devrim öncesi dönemde ordu içinde meydana gelen bu başkaldırı hareketleri hakkındaki bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Birkaç kaynaktan derlenen ve aşağıda aktarılan bilgiler, bu dönemde ordunun genellikle alt tabakalarında süregelen kaynaşmayı ve hakim olan isyan ruhunu yeterince yansıtmamaktadır.

ORDU İÇİNDEKİ BAŞKALDIRI HAREKETLERİNİN NEDENLERİ

Genellikle dağınık olan ve kendiliğinden gelişen bu hareketler, başlıca iki nedenden kaynaklanmaktaydı: Genç Türk örgütlerinin, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ordu içinde yıllardan beri süregelen propagandası ve askerlik süresinin uzun, koşulların ağır olması.

Örneğin, 1902 yazında Bağdat kışlasında yapılan arama sırasında subay ve erlerin üzerlerinde, başta **Osmanlı** ve **Feryat** olmak üzere, Genç Türk gazete ve bildirileri bulunur.[108] 1906 yılı başlarında başlayıp 1907 yılı ortalarına kadar süren Erzurum isyanı sırasında il garnizonundaki askerler, Genç Türk propagandasının etkisiyle Erzurum halkına karşı bir tutuma girmezler. Garnizonun büyük bir bölümü isyancıların ve Genç Türk propagandasının etkisindedir. Garnizonda, askerleri ayaklanan halkın karşısında olmamaya çağıran söylevler verilir. «Biz sizin rahatınızı nasıl düşünüyorsak siz de subay ve komutanlarınız 'vur!' buyruğu verirlerse eğer, dinlemeyin onları» denilmektedir bu söylevlerde.[109]

Hürriyet kahramanı Niyazi Bey, orduda isyanlara yol açan koşulları şöyle anlatıyor:

«Harbiye Nezareti subaylara karşı haksız davranıştan çekinmiyor, rütbeleri, makamları, maaş zamlarını bu dağda bayırda özgürlük için çalışan, yurt için çırpınan subaylara değil, damatlara, ajanlara, şakşakçılara veriyordu. Orduda yasanın geçerliği, yalnız hakkını isteyen ve savunan küçük rütbeli subayları ezmeye yetiyordu. Erlerin çıplaklığı, kışlaların berbatlığı, asker yiyeceğinin kötülüğü, devletin maaşı ödemedeki aksaklığı orduda devrim düşüncesini genelleştirmiş ve kökleştirmişti.»[110]

1908 TEMMUZUNA KADAR ORDU İÇİNDEKİ HAREKETLER

Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Makedonya'daki sivil temsilcisi Muller, 1905 yılında, «Türk ordusunda disiplinsizlik ve itaatsizlik hareketlerinin maalesef hiç de seyrek olmadığını» bildirmektedir.[111]

1906 Martında, hükümetin iki yeni vergi koyması nedeniyle Erzurum'da çıkan isyan sırasında vali, sokaklarda toplanan halkın karşısına askerleri çıkarır ve ateş emri verir. Asker, halka ateş etmeyi reddeder ve bu arada kendisini ateş etmeye mecbur etmek isteyen bir subayı da yaralar.[112]

Edirne'deki Rus konsolosunun 1906 Haziranında bildirdiğine göre, 2. Kolordudan önemli sayıda asker, Bulgaristan'da kendilerine son derece ağır koşullar altında görev yaptırılmakta ol-

108 Y.A. Petrosyan, *aynı eser*, s. 233.

109 Y.A. Petrosyan, *aynı eser*, s. 237.

110 *Balkanlarda Bir Gerillacı, Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları*, İstanbul 1975, s. 43-44.

111 *Mechveret*, Sayı 165, 1 Temmuz 1905, s. 3.

112 F.D.B.A., *aynı eser*.

duğundan ordudan firar ederler. Ayrıca askerler, Makedonya'da süregelen hükümet aleyhtarı hareketleri bastırmak için çıkılacak olan cezalandırma seferine katılmayı reddederek komutanlarına itaatsizlikte bulunurlar.

1906 yılında İstanbul garnizonundan 800 asker, ayaklanan Arapları bastırmak üzere Yemen'e gitmeyi reddederler. Trabzon'daki Rus Konsolosu Brandt'ın 1906 Temmuzunda bildirdiğine göre, Yemen'deki isyancıları bastırma hareketine katılan askerlere Trabzon'dan takviye götürmekte olan gemilerden biri, içindeki askerlerin ayaklanması nedeniyle Trabzon'a dönmek zorunda kalır.

1906 Aralık ayında, ücretlerinin ödenmesinin gecikmesinden ve görev sürelerinin fazlalığından hoşnutsuz olan 450 kadar tayfa, Bahriye Komutanı Ahmet Paşa'nın evini basıp üç subayını döverler; ev sahibi de yaralanır. Hükümet zora başvurmaz, tayfaların ücretleri ödenir ve görev süresi dolanlar terhis edilir.[113]

1907 yılı sonlarında ve 1908 başında Rumeli'nin birçok yerinde bulunan birliklerdeki erler. terhis ve yiyecek yönünden hak istemeye kalkarlar. İttihat ve Terakki üyesi subaylar, askerlere yardımcı davranışlarda bulunurlar. Askerlerin istekleri yerine getirilir.[114] Viyana'da yayımlanan **Neue Freie Presse** gazetesi, bu ayaklanmaları bir yıl sonra şöyle bildiriyordu:

«Bir önceki yıl boyunca çevredeki askeri birliklerin topyekun katıldıkları on yedi büyük ayaklanma ve isyan olayı başgöstermiş, bunlardan çoğu birkaç gün sürmüştü. Bundan başka sayısız küçük çapta ayaklanma ve gösteriler de olmaktaydı.[115]

İzmir'deki Fransız başkonsolosunun 21 Mart 1908'de bildirdiğine göre Denizli'de aylardan beri maaş alamayan, şikayetlerine de hiç bir cevap verilmediğini gören askerler isyan ederler. Mutasarrıflık konağı işgal edilir, mutasarrıf* esir alınır. İstanbul'dan maaşların derhal askere verilmesi için emir geldikten sonra mutasarrıf serbest bırakılır.

O günlerde Salihli ve Kula'da da asker ayaklanır. Maaşları ödeyemeyecek durumda olduklarını iddia eden kaymakamları esir alırlar. Ancak yüklü bir avans dağıtıldıktan sonra bunları salıverirler.

1908 Mart ayı sonunda Çine garnizonundaki askerler isyan ederek ödenmemiş maaşlarını isterler. Kaymakam hapsedilir, ancak maaşlara mahsuben bir miktar para ödendikten sonra serbest bırakılır.[116]

İzmir'deki Fransız başkonsolosunun 5 Haziran 1908'de bildirdiğine göre, Manisa, Nazilli, Akhisar ve Alaşehir'de maaşlarını alamayan subaylar askerlerle birlikte hükümet dairelerini işgal ederler. Hedefleri maaşlarını zorla almaktır.

İzmir rıhtımında bulunan bir gemideki askerler de isyan ederler. Terhis edilmek üzere Yemen'den getirilmiş olan askerler, birikmiş maaşları verilmeden gemiyi terketmeyeceklerini bildirirler. Sonunda istekleri yerine getirilir ve gemi ancak bundan sonra boşaltılır.

Ancak, onların bu davranışı ve elde ettikleri sonuç, İzmir kışlasında hizmet sürelerini bitirmiş olmalarına rağmen terhis edilmeyen askerleri ayaklanmaya yöneltir.[117]

1908 TEMMUZU

3 Temmuz 1908'de Makedonya'da devrim hareketi başlar. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden Önyüzbaşı Niyazi Bey, 200 kadar asker, subay ve gönüllü ile Anayasanın yeniden yürürlüğe konmasını talep ederek dağa çıkar.

Rumeli'de başlayan ve kısa sürede gelişen bu isyanı bastırmak için Abdülhamit, 9 Temmuz 1908'de yayımladığı bir irade ile İzmir, Ankara ve Yozgat bölgelerinde seferberlik ilan eder. Rumeli'deki birliklerin büyük çoğunluğunun yurtsever, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi subayların komutası ve etkisi altında bulunması, bu kararın alınmasında etkili olur.

---

* Mutasarrıf nahiye düzeyindeki yerleşme merkezinin idarî yöneticisi.

113 *Balkanlarda Bir Gerillacı*, s. 43-44.

114 *Aynı eser*, s. 46.

115 23 Temmuz tarihli *Neue Freie Presse* gazetesinden aktaran E.E. Ramsaur, *aynı eser*, s. 149, Not 88.

116 F. D. B. A. belgeleri, *Milliyet*, 6 Haziran 1973.

117 F. D. B. A. belgeleri, *Milliyet*, 7 Haziran 1975.

Manastır valisi, 18 Temmuz 1908'de Sadrazama çektiği telgrafta, ayaklanmaya karşı kullanılan ve kullanılması düşünülen birlikler hakkında şöyle der:

«Cemiyetin izlediği yol erler tarafından da kabul edilmiş olduğundan izlenmeye girişilse askerin Cemiyete karşı silah kullanmayacağı Resne'ye gönderilen altı taburun orada durup kalmasından ve komutanlarının bir şey yapamadıklarından anlaşılmaktadır.. Gizlice öğrenildiğine göre buraya gönderilmesi istenen Anadolu' dan gelecek tümen birliklerinin de aynı hareketi yapacakları sanılmaktadır.»[118]

Valinin Anadolu birlikleri hakkındaki istihbaratı fazlasıyla gerçekleşir. Resne'de ayaklanma başladığı günlerde Genç Türklerin Paris merkezinin ünlü militanlarından Dr. Nazım Bey, «... Tütüncü Hoca Yakup ünvanıyla İzmir'de bulunuyordu. İsyanı bastırmak üzere İzmir'den Selanik'e sevkedilen askerleri istibdat aleyhine teşvik ve tahrik etmişti.»[119] Böylelikle, birlikler daha İzmir'den ayrılmadan devrimci düşüncelerin etkisi altına girerler.

Nitekim Fransız başkonsolosunun 17 Temmuz 1908'de bildirdiğine göre, isyan olayları birbirini izler. İzmir ili çevresinden toplanan askerler, birikmiş maaşları ödenmedikçe gemilere binmeyeceklerini, Rumeli'ye gitmeyeceklerini bildirirler. Askerler İzmir defterdarının makamını da basarlar. Defterdar, güçlükle kaçıp vilayet konağına sığınır. Valinin Saraya çektiği telgraf üzerine Ziraat Bankasından beş bin lira alınması ve askere dağıtılması için emir gelir.

Asker toplamakta zorluk çekilir. Aydın vilayeti içine gönderilen trenler günlerce garlarda bekler. Silah altına çağırılanların bir kısmı dağa çekilir, çetelere katılırlar.[120]

16 Temmuz günü hükümet, deniz yoluyla İzmir'den Selanik'e yirmi yedi tabur asker yollar. Ancak taburlar çoktan Genç Türklerin etkisi altına girmişlerdir. Ayaklanmayı bastırmak için yollanan bu askerler, birkaç gün içinde ayaklananlardan yana geçerler. Niyazi Bey anılarında şöyle yazıyor:

«Anadolu tümeninin Selanik'e ve oradan (Manastır'a) gönderilen taburları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin neden uğraşıp çalıştığını öğrenmekte geç kalmadılar. Onlar da bu yola hazırdı. Ellerindeki silahlarıyla Cemiyete, millete yardımdan geri durmadılar.»[121]

Rumeli'de başlayan devrim hareketi karşısında çaresiz kalan Abdülhamit, 23 Temmuz 1908 de Anayasanın yürürlüğe konmasını ve meclisin toplanmasını kabul eder.

SONUÇ

Bu çalışma, 1908 Devrimi hakkında bazı yaygın hatalı görüşleri çürütmekte, bazı gözlemlerde bulunmamıza olanak sağlamaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz.

ANADOLU HALKI ÖZGÜRLÜK MÜCADELESİNDE ETKİN ROL OYNAMIŞTIR

Abdülhamit yönetiminin devrilmesi, —şimdiye kadar— Osmanlı İmparatorluğunun yalnızca Türk olmayan halklarının ve ordu içindeki ilerici subayların eylemlerinin bir sonucu sanılmaktaydı. Bu kanının varacağı nokta, Anadolu halk kitlelerini hiç bir siyasi eylemi olmayan, kadere boyun eğmiş, mütevekkil insanlardan ibaret görmektir. Oysa bu çalışma göstermiştir ki 1906-1908 yıllarında (özellikle doğu) Anadolu'da yükselen fedakar, inatçı ve cesur mücadele, Anadolu'daki halk kitlelerinin zulme karşı direnme geleneğinin, özgürlük ve bağımsızlık tutkusunun en güzel kanıtlarındandır.

GENÇ TÜRK HAREKETİ KİTLE EYLEMLERİ TEMELİ ÜZERİNDE YÜKSELMİŞTİR

Devrimci, ilerici siyasi akımlar halk kitlelerinin destek ve eylemi olmadan başarı kazanamazlar. Bu, Genç Türk hareketi için de geçerli-

118 F. D. B. A. belgeleri, *Milliyet*, 8 Haziran 1973.
119 A.B. Kuran, *aynı eser*, s. 246.
120 F. D.B. A. belgeleri, *Milliyet*, 8 Haziran 1973.
121 *Balkanlarda Bir Gerillacı*, s. 217.

dir. 1908 Devrimini bir aydın ve subay kadrosunun başardığını, bu devrimin kolağası Niyazi Bey'in isyanıyla başladığını sanmak aldanmaktır. Anadolu'daki demokratik kitle hareketlerinin (İmparatorluğun diğer milliyetlerinin mücadelesiyle birlikte) 1908 Devriminin gerçekleşmesinde payı büyüktür.

Bir liberal burjuva akımı olarak başlayan Genç Türk hareketi, Anadolu'daki kitle eylemlerinin patlak vermesiyle hızla burjuva devrimci bir nitelik kazanmıştır. Genç Türk hareketi, kitle eylemlerinin bu sağlam temeli üzerinde başarıya ulaşmıştır.

1906-1908 DEMOKRATİK KİTLE HAREKETLERİ 1905 RUS DEVRİMİYLE İLİŞKİLİDİR

1905 Rus Devriminin Doğu halklarının uyanışında önemli bir rol oynadığı bilinen bir gerçektir. Anadolu'daki devrimci kitle eylemleri de bu devrimden kuvvetle etkilenmiştir. Kronolojik olarak 1905 Devriminden hemen sonraya rastlaması, bu eylemlerin Doğu Anadolu'da kendini göstermesi (o dönemde devrimci düşünce ve eylemlerin kaynaştığı Kafkasya'ya yakın olması bakımından anlamlıdır) başka kanıt ve yorum gerektirmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Anadolu'da Demokratik Kitle Hareketleri 1906-1908'in hazırlanmasında yararlanılan kaynak yapıtlar aşağıda belirtilmiştir:

A) *TÜRKÇE YAPITLAR*

1. (Ahmet Niyazi Bey), *Balkanlarda Bir Gerillacı - Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazı Bey'in Anıları*, İstanbul, Mart 1975.
2. Y.H. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt I, Kısım 1, Ankara, 1963.
3. *Diyarbakır İl Yıllığı 1967.*
4. *Erzurum İl Yıllığı 1967.*
5. Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi belgelerinden Ömer Sami Coşar'ın aktardığı bölümler, *Milliyet*, 29 Mayıs - 8 Haziran 1973 («Çakırcalı Mehmet Efe» başlıklı dizi içinde).
6. A.B. Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jöntürkler*, İstanbul, 1945.
7. A.B. Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1948.
8. A.B. Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri*, İstanbul, 1959.
9. Y.A. Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, Ankara, 1974.
10. E.E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, İstanbul, Haziran 1972.
11. T.Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952.
12. *Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi Davası SAVUNMA*, Aydınlık Yayınları, 1. baskı, İstanbul, Eylül 1974.

B) *ESKİ HARFLİ TÜRKÇE YAPITLAR*

1. Cevri, *İnkilâp Niçin ve Nasıl Oldu?*, Mısır, 1909.
2. Mehmet Nusret, *Tarihçe-i Erzurum Yahut Hemşehrilere Armağan*, İstanbul, 1922.
3. *Terakki*, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin yayın organı, Paris, Sayı 11.

C) *YABANCI DİLLERDEKİ YAPITLAR*

1. Paul Fesch, *Constantinople Aux Derniers Jours d'Abdulhamid*, Paris, 1907.
2. *Mechveret*, Organe de la Jeune Turquie, Supplement Français, Paris, No: 101-197. (1 Temmuz 1900 - 1 Mart 1908 arasındaki sayılar)

BELGELER

I
KASTAMONU - SİNOP OLAYLARI

«Anadolu'da Demokratik Kitle Hareketleri 1906-1908» başlıklı incelemede Kastamonu-Sinop olaylarından Y.A. Petrosyan[1] kaynak gösterilerek kısaca söz edilmişti. 1908 Devrimi öncesinde Anadolu'daki demokratik hareketlerle ilgili literatürde bu olaylar hakkında yer alan tüm bilgiler iki yayından kaynaklanmaktadır:

Kahire'de 1903-1907 yılları arasında yayımlanan Jön Türk gazetesi **Türk**[2] ve Tiflis'te 1872-1912 yılları arasında Ermenice yayımlanan **Mşak (Çiftçi)**[3] gazetesi.

1908 Devrimi öncesinde Anadolu'daki kitle hareketleriyle ilgilenen tarihçilerden K.-J. Basmadjian[4] ve A.M. Valuyskiy[5] Kastamonu-Sinop olaylarını **Türk** gazetesine dayanarak, H.M. Tzovikyan[6] ise **Mşak** gazetesine dayanarak bildirmişlerdir. Y.A., Petrosyan, bu konudaki bilgiyi H.M. Tsovikyan'ın yazısından almaktadır.

Türk, Kastamonu-Sinop olaylarını doğrudan ve ayrıntılı olarak bildirmektedir. **Mşak** gazetesinin haberi yeni veya değişik bilgi içermemekte, **Türk** gazetesinin haberiyle büyük bir benzerlik göstermektedir.

Aşağıda **Türk** gazetesinin bu konudaki haberi verilmiştir:

KASTAMONU'DA HAREKET-İ İHTİLALKARANE

İhtilalin sebebi — Belediye intihabı — Vergi-i şahsi — Milletin mağduriyeti — Heyecan-ı halk — Zat-ı şahane ile muharrerat-ı telgrafiye — Hareketin kazalarda aks-i tesiri — Vali ve defterdarın azli.

Maarif muzayıka-yı hayat iki saik-i misal! Maarif bir halka hakkını, vazifesini, heyet-i içtimaiyede haiz olduğu mevkiini, bir kelimeyle benliğini, insanlığını öğretir. Maarif ile perverde olan halk zulme, su-i idareye boyun eğemez, derhal ayaklanır. Nimet-i maariften mahrum olanlar ise ancak zaruretle müteessir olur, açlık ile, açlık yüzünden silaha sarılırlar. Kastamonuluların ihtilali ikinci sebep tesiri ile olsa gerek, çünkü maarif lâyık-ı vechile memleketimizin hiç bir tarafına girmedi. Kastamonu ise bu lütuftan en az hissemend olmuş bir vilayetimizdir. Az maarif ve çok müzayaka, o zavallı fakat açıkgözlü ahaliyi işte ayaklandırmış bulunuyor. Hareketin tafsilatını kendilerine, Kastamonu'dan aldığımız mektuplara bırakıyoruz.

Kastamonu, 30 Kânun-u sâni 1321. — Belediye intihabı zamanıdır. Hükümet bermutad köşebaşlarına, Saraykadı Cami-i şerifi duvarına yaftalar talik etmiş. Ahali buna hiç ehemmiyet vermiyor. Valinin hayat (?) vilayetinin su-i idaresi yüzünden uğradığı haksızlıklardan şikayet için bunu fırsat ittihaz ediyor. Filhakika «Biz belediyemizin varidat ve mesarifini bilmiyoruz ki lazım gelen memurlarını intihab edelim» diye söyleniyor. Bu söylenişi, aralarında beraber toplanarak pür heyecan kumandan paşanın hanesi önüne gittiler, ona da dinlettiler. Bu cem yeri gören kumandan havf ve telaşa düştü, «Nereden, nedir evlatlar?» dedi. Cemaat, «Efendim, ifademiz var, bizi kabul ediniz» ricasında bulundu. Kumandan damadını gönderdi. Fakat bizimkiler mutlaka paşayla görüşmek istediklerinden ara-

---

1 Y.A. Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*. Ankara, 1974, s. 237-238.

2 *Türk*, Sayı 121, Kahire, 8 Mart 1906, s. 1.

3 *Mşak (Çiftçi)*, Sayı 71, Tiflis, 2 Nisan 1906. Aktaran H.M. Tsovikyan, «1905 Rus Devriminin Türkiye'deki Devrim Hareketi Üzerine Etkisi», *Sovetskoe Vostokovedenie*, Cilt III, Moskova, 1945, s. 15-35.

4 K.-J., Basmadjian, «Le Mouvement revolutionnaire en Asie Mineure», *Revue du Monde Musulman*, Cilt 4, Sayı 4, Paris, Nisan 1908, s. 819-825.

5 A.M. Valuyskiy, «Jöntürk Hareketi Öncesinde Doğu Anadolu'da Ayaklanmalar (Moskova Arşivi Belgelerine Göre)», *Turetskiy Sbornik*, Moskova, 1958, s. 48-65.

6 H.M. Tsovikyan, «1905 Rus Devriminin Türkiye'deki Devrim Hareketi Üzerine Etkisi», *Sovetskoe Vostokovedenie*, Cilt III, Moskova, 1945, s. 15-35.

larından üç kişi intihab ederek yukarı gönderdiler. Bunlar, şu suretle ifade ve tazarru-u hal etti:

«Biz belediyemizin hiç bir haline vakıf değiliz. Varidat, mesarifini bilmiyoruz. Böyle olunca biz nasıl tayin ederiz? Belediye hesabatını tetkik için tarafımızdan intihab edilecek emin zatlar yoluyla vazifeyi bitirmeliler, bize hesap vermeliler. Ondan sonra biz de icabına bakmalıyız.

«Vergi-i şahsi diye bir şey çıkardılar. Adalet yerinmeden zenginden ne alıyorlarsa fakirden de onu (almaya) başladılar. Halbuki talimat-ı mahsusasında bizler (fakir) ile eshab-ı servet tefrik edilmiştir. Hükümet bunu kaale almıyor. Ustaya da 35 kuruş her bulunan çırağa da 35 kuruş vaz ediyor. Eşraf-ı memleket hep, imamet ve hitabet tezvir (?) diye kendilerini bu vergiden istisna ettiriyorlar. Bunu adalet kabul eder mi? Beldemizin en büyük taciri zat-ı vilayetpenahidir. Verginin kısm-ı azamı ondan alınmalıdır. Hal böyle iken kendisi asla para vermiyor. Biz de vermeyeceğiz.»

Ahalinin vekilleri bu suretle idare-i kelam ederek vilayette ne fenalık varsa hepsini kumandan paşaya arzettiler ve ifadelerinin atiye-i şahaneye tebliğini musırane istediler. «Umum ahalimiz zat-ı alilerinden istirham ediyorlar» dediler. Müşarünileyh, «Ben askeri memurum, mülkiye işlerine karışmam» dediyse de «Paşa hazretleri, silah altına alacağınız askeri bizden mi alacaksınız yoksa diğer bir kavimden mi? Biz ahali olduğumuz gibi askeriz de, onun için sözlerimizi dinleyip merci-i alisine isma etmelisiniz» ısrarında bulundular. Kumandan naçar kaldı. Birçok vaadler, ricalarla cemaati biraz teskin edebildi. Ahali hareketlerinin neticesini intizaren şimdilik sükut ediyor.

8 Kânun-u sâni 1321. — Kumandan paşaya istirhamlarından sonra 5-6 gün geçtiği halde bir netice hasıl olmadığını gören halk toplanarak dört-beş yüz raddesinde bir cemm-i gafir suretinde telgrafhaneye yürüdüler. Telgrafhaneyi muhasara ile memurlarını kâffeten dışarı çıkardılar. Askerden gelme usul-i telgrafiyeye aşina bir adamları varmış. Onu telgraf başına oturttular. İstanbul ile muhabereye koyuldular. Odalar lebaleb ahaliyle dolmuştu. Hele başmüdür odasını görseniz bu, en şen halk ile istila edilmişti. Sekiz telgraf çekildi. İkindi vakti başkitabet-i celileden ne kadar adam içtima etmiş olduğu soruldu. Kumandan dört-beş bin raddesinde olduğunu arzetti. Güya mabeynden gece saat beşe kadar beklemeli cevabı gelmiş, sokaklar ahaliyle dolu, kahveler, içtimagâhlar hınç a hınç, herkes pür telaş, pür heyecan; telgrafhane cihetine büyük akınlar!... İsteyerek ve istemeyerek herkes oraya gidiyor, götürülüyor. Çünkü ihtilalciler halkın kısm-ı azamını zorla arzularına taraftar kılmak istiyorlar. Bu hal ise umuma dehşet veriyor.

Bu sırada şehirde endişesiz adam görülmüyordu. Kastamonu'nun aptalları birer aslan olmuş yürüyordu. Memurin bir hal-i sükunet içinde kahvehanelerde imrar-ı vakit ediyorlardı. Menfiler bu hali görünce bütün bütün şaşırdılar. Kimse kimseyle lakırdı edemiyordu. Vali-i vilayet korkusundan evinden çıkamıyordu. Hükümetin muhafaza edilmesi hakkında zabıtaya haberler gönderiyordu, kumandan ise umum zabitanı nezdine celbedip debboyda bulunan efrad-ı ihtiyatiye ile fırkanın muhafazasını emir ve tembih ediyordu.

İş hiç bu dereceye varmayacaktı. Ahalinin hiç olmazsa kumandana olan son maruzatı kabul edilseydi, bu gürültülü müstebidata mahal kalmayacaktı. Ahali birkaç aydan beri kahvelerde, sokaklarda alenen istihada bulunuyor, «Biz fıkaranın mağduriyeti izale edilmezse padişahımıza ref-i seda ederiz» diyordu. «Padişahımız elbette bize bir çare-i inayet buyururlar» diye söyleniyorlardı. Ve Ermeni ahali de hoşnutsuzluklarını öteden beri makamat-ı aliyeye arz ediyorlar, patrikhanelerini ortaya sürüyorlardı. Fakat hükümet bu sızıntılara, şikayetlere hiç kulak asmamıştı. Asmamıştı ama hareketinin neticesini işte böyle görüyor, böyle hacaletten hacalete uğruyordu.

Kumandan, bir çare bulup halkı teskin edelim diye berâ-yı istişare valinin konağına gitti. Vali, «Ben hastayım, sokağa çıkamam» dedi. Bu hususta hiç bir fikir beyan edemedi. Kumandan yalnız işe başladı. «Evlatlar, ayıptır, yar ve ağyara karşı böyle yapmayınız, dağılınız» rica ve niyazında bulundu. Fakat halk, «Biz Allah kapısıyla padişah kapısına toplanıyoruz. Bu iki kapı daima açıktır. Bizi buradan kimse tard edemez»

dedi. Üç kerre «Padişahım çok yaşa» diye bağırdı. Mabeynden kaç kişi oldukları suali telgrafı geldiği vakitte de böyle bağrışılmıştı. Kumandan bir şeye muvaffak olamadan geri döner. Hatta ahalinin birçok tekdirine, takazasına hedef olur: «Siz bizim şikayetimizi niçin padişaha arz etmediniz? Yedi sekiz gün evvel otuz iki imza ile padişaha çektiğimiz telgrafı 'bunlar serseri güruhudur' diye ehemmiyetten düşürdünüz?...» Çünkü vakadan evvel otuz iki esnaf kethüdalarını telgrafhaneye göndererek tazallum-u hal etmişti de İstanbul'dan bu nedir diye sorulunca hükümet, «Serserilerdir, şayan-ı ehemmiyet değildir» cevabını vermişti. Ahali, bu yüzden olan ibirarını da kumandana bu sefer anlattılar, «Biz serseri değiliz mazlumuz, insanca muamele edilmeli bize» dediler.

9 Kânun-u sâni 1321. — Ahali dün sokaklarda, telgrafhanede geceyi ettiler. Ötede beride öbek öbek ateş yakarak gece beşte gelecek telgrafı bekleştiler. Bu esnada polis komiseri Rifat Efendi ile diğer komiser Çerkez Rıza Efendi ellerinde bir kâğıt olarak telgrafhaneye gelmişlerdi. Halk yaka paça bunları tutup ellerindeki kâğıdı yırttılar. Rifat Efendi dar kaçtı. Rıza Efendi epeyce hırpalandıktan sonra müvezzi odasına hapsedildi.

Dün geç vakit Sinop postası gelmişti. İhtilalciler postayı indirdiler, bir yere istif ettiler fakat tevzi etmediler. Ben, validenin tazyiki üzerine oğlumu da yanıma alarak mektubumu aramaya gittimse de birisi önüme çıkarak: «Bana bak ey efendi» dedi, «bugün yasak olduğunu duymadın mı? Haydi bakalım evine» ve beni rıfk-ı mülayemetle kapıya çıkardı. Bu suretle kurtulduğuma memnun hemen çekildim. Bekleşen halk, onlara yalvaran heyet-i hükümeti seyre koyuldu. O derece intizar olunan telgraf gece beşte gelebildi. Bundan selam-ı şahane vardı. «Telgrafhaneden dağılsınlar, ayıptır, böyle yapmasınlar, vergi-i şahsi techizat-ı askeriye için tertib edilmiş bir maslahattır, daha buraca da henüz tezekkür edilmekte olup neticesi oraya tebliğ olunur» denilmiş. Halk, «Padişahım çok yaşa» diyerek bu gecelik bu kadar şeyle iktifa ile çekildi.

Ertesi gün Dersaadet'le vilayetin muhaberesi pek tekessür etti. Evvelce de telgraf hiç boş kalmıyordu ya hele bugün telgrafların hiç ardı arkası kesilmiyor, Lütfü, Fikri ve muhasebe mümeyyizi İbrahim Efendiler muttasıl şifre halliyle uğraşıyorlar.

Meclis-i idare heyeti valinin hanesinde içtima etti. Kendisi hastayım diye korkusundan hükümete gelemediğinden meclisi evinde akdettirmiştir. Defterdar da hasta, o da evinden çıkmıyor. Bu hastalık hükümetin sair memurlarına da sirayet etmiş çoğu hanelerinde istirahatlarıyla meşgul.

Kazalarda

Hareket-i vakıadan birkaç mah mukaddem umum köylere adam-ı mahsuslar çıkararak itimad olunur kimselere kaymakamlar hakkında icra edecekleri muameleyi suret-i mahremanede anlatırlar ve kimseye ifşa etmeyeceklerine dair teminat olarak talâk-ı salase ile yemin ettirirler. Bir gün tayin ederek yevm-i mezkûre muhakkak merkez-i kazaya gelmeye köylüleri bu suretle icbar ederler. Bağrıyanık zavallı köylüler ise hakikaten o günde külliyetli olarak kazanın merkezine toplandılar. Kaymakamlar, hususiyle Taşköprü kaymakamı birkaç adam dahi hapsederek işin önünü almak istemişlerse de köylüler hiç söz dinlemeyerek maruzatlarını telgrafla zat-ı şahaneye bildirmeye mümaileyhi tazyik eylemişlerdir. Kaymakamlardan ekseri merkez-i vilayete celp ile sual olunmakla bunlar ne yapmak mümkün ise yaptıkları halde içtimanın vukuuna mani olamadıklarını, ahalinin hal-i galeyanda olduğunu arz etmişlerdir.

Sinop'ta

Sinop da hareketinde tamamen Kastamonu'yu takip etti. Gerek merkez ahaliyesi gerek kara halkı birkaç bin raddesinde yevm-i mezkûrda toplanarak telgarafhaneye yürümüşler. Mutasarrıf fena halde korkmuş, geç vakitlere kadar odasında mahpus kalmış. Ahali, müteaddit telgraflarla mağduriyetlerini, mutasarrıfın zulmünü, su-i idaresini İstanbul'a arz etmiş. İstanbul cevap verinceye kadar bu binlerce kadar halk telgrafhanede, sokaklarda pür heyecan bekleşmiş. Her saat başında «Padişahım çok yaşa» diye bağrışırlarmış. En nihayet mutasarrıfın azli telgrafını alarak dağılmışlar.

Mutasarrıfın su-i ahvali arasında şunu zikrediyorlar ki ne kadar gariptir: Sinop hapisane-

sinde Çerkez Gül Hasan namında bir şaki varmış, Mutasarrıf bunu müddet-i mahbusiyeti bitmeden bir takrip hapisaneden çıkarmış. Merkum birkaç gün zarfında işini hazırladıktan sonra eşkiyalığa koyulmuş. Cinayetine Kırımlı İbrahim namında birinin oğlunu öldürerek hanesini soymakla başlamış. Arttıkça arttırırmış. Bir raddede ki köylüleri haraca kesmiş. Hane başına on beş şınık buğday haraç tayin etmiş. Bu tutulmaz, ceza görmez şakinin zulmünü zavallı kurra halkı müddet-i müebbede çekmiş. Sonradan bu işte mutasarrıfın da parmağı olduğunu, verdikleri her şeyin yarısının mutasarrıfa gittiğini anlayınca zaten sevmedikleri mutasarrıflarını büsbütün atmak çaresini taharriye koyulmuşlar ve işte muvaffak da olmuşlar.

⁂

Kastamonulular da muvaffak olmadılar değil...

18 Kânun-u sâni 1321, Çarşamba günü saat altı sularında kemaifüssabık telgrafhaneye toplandılar. Vali, Şeyh Ataullah ve Ziyaeddin Bey'lerle Merdane Efendi'yi nezdine çağırıp ahalinin dağılması yolunda bezl-i himmet etmelerini rica etmiş ve bunlar telgrafhaneye gelerek birçok istirham ettiyse de ahali kendilerini tevkif etmiş ve padişaha olan layihalarını onlara da imza ettirerek doğruca evlerine gideceklerine dair hepsine yemin ettirdikten sonra koyuverilmelerine müsaade etmiştir.

Kalabalık gittikçe ziyadeleşiyordu. Meşai-i memleket, Rumlar, Ermeniler bu kıyama ciddi olarak iştirak etmişlerdi. Baş kitabetten dağılmaları, vapur-u mahsusla memur gelmekte olduğu tembih ve beyan olunduysa da halk, «Memurun filan geleceği yok, siz bizi aldatıyorsunuz, biz padişahımızı istiyoruz, o niçin telgraf başına gelmiyor? Demek padişahımız yok» cevabında bulundu. Burada da her saat başında «Padişahım çok yaşa» bağrışılıyordu. Gece beşte padişahın telgraf başına geldiği, «maruzatlarını doğruca kendilerine arz etmeleri» bildirildi. Ahali her şeyden evvel valiyle defterdarın azil olunmasını istedi. Valinin tekmil kabahatları olanca tafsilatıyla sayılıyordu. Ticareti, yalancılığı, sahtekarlığı, hifd-i ahlaki, her şeyi bunların hepsi bizzat padişaha anlatıldı. Padişah da valinin, defterdarın azlini ferman etti. Bu esnada arzu-yu şahane üzerine kumandan telgrafhanede bulunuyordu. Azil iradesi bunun vasıtasıyla tebliğ edildi. Fakat ahali kendisine inanmayıp telgrafı görmek istedi. Diyorlardı ki: «Valinin azli iradesini gözümüzle görmeliyiz. Ondan sonra da zatınızı tebrik etmeliyiz.» Kumandan ahalinin bu arzusuna da yaptı. Ahali geniş bir nefes aldı. Belanın büyüğünden kurtulmuştu.

Ferdası gün kumandan vilayete saat yedide müftüyle beraber gelip oturdu. Umum ahali gelip kendisini tebrik etti. Defterdar eşyasını topladı gidiyor. Vali de gidecek. Fakat ahali onu vapura bindirmedikçe rahat edemeyecek. Korkusu şundan ki Enis, Tophane müşirinin kayınpederi imiş. Onun tavassutuyla belki ibka olunur diye telaş olunuyor. Bilmem padişah bir kişi için bir vilayeti feda eder mi?

II

A.M. VALUYSKİY'İN ERZURUM İSYANI SIRASINDA DAĞITILAN İKİ BİLDİRİNİN METİNLERİNİ AÇIĞA ÇIKARAN MAKALESİ

1905-1907 RUS DEVRİMİ SIRASINDA KÜÇÜK ASYA'DA HALK AYAKLANMALARI İLE İLGİLİ YENİ ARŞİVSEL BELGELER[1]

1905-1907 Rus Devrimi sırasında Küçük Asya'da geniş halk kitleleri içinde ayaklanmalar ve dalgalanmalar meydana gelmekteydi. Bunların merkezini Erzurum vilayeti oluşturuyordu. Bu dalgalanmalar 1906 ve 1907 yılları boyunca sür-

1 *Kratkie Soobşçeniya İnstituta Vostokovcdeniya*, Cilt 22, 1956, s. 88-91.

müş ve 1908 yılındaki Jön Türk devrimine doğrudan öncülük etmiştir. Türk proletaryası çok az sayıdaydı ve siyasi bakımdan eğitilmemişti. Bu yüzden aktif bir rol oynamakla birlikte hareketin başında bulunamazdı. Türk milli burjuvazisinin temsilcileri, bunlarla ilişkili olan liberal toprak sahipleri ve Müslüman din adamları Erzurum'da Devrimci Müslüman Komitesi'ni kurdular. Bu komitenin çalışmalarıyla ilgili olarak Erzurum'daki Rus Başkonsolosu Skryabin 1907 yılı başlarında şunları bildiriyordu: «Hükümette bulunanların hareketsizliğinden yüreklenen Devrimci Müslüman Komitesi geçen Ocak ayı başında* halka ve orduya çağrıda bulunarak onları vatanın ve dinin savunulması için ayaklanmaya davet etti. Birkaç hafta sonra aynı komite, bütün Müslümanları mevcut kötü niyetli rejime bir son vermek, Türkiye'de anayasal rejimi kurmak amacıyla tüm gayretlerini sarf etmeye davet eden daha da cesur bir çağrıda bulundu.» Bu çağrıların ardından komite silah dağıtmaya başladı. Hükümet kuvvetleriyle silahlı çatışmaya varan dalgalanmalar oldu. Rusya'nın Dış Politika Arşivinde saklanan bu çağrılardan ikisinin tam metnini verelim.

ERZURUM MÜSLÜMAN KOMİTESİ'NİN ORDUYA YAPTIĞI ÇAĞRININ ÇEVİRİSİ**

«Asker evlatlarımız!

«Biz sizin ana-babalarınız ve kardeşleriniziz. Biz sizin askerlik görevinde iki yıldan, olağanüstü durumlarda üç yıldan fazla kalmamanızı, bu sürenin sonunda da yedeğe ayrılarak evinize dönüp ailelerinizle birlikte yaşamanızı istiyoruz. Kışlalarınızda her şeyin düzenli olmasını, hastanelerde ilaçsızlıktan yataksızlıktan ölmemenizi, öldüğünüz zaman da kefensiz gömülmemenizi istiyoruz. İyi yemenizi, içmenizi, giyinmenizi, sınırlarda bir serseri yaşantısı sürmemenizi arzuluyoruz. Her ay maaşınızı düzenli olarak almanızı, kısacası sizin rahatlığınızı ve mutluluğunuzu arzuluyoruz.

«Maaş alamadığınız için bizim, yani sizin baba, kardeş ve akrabalarınız olan bizlerin, size para yollamak amacıyla ineğimizi, öküzümüzü ve ve toprağımızı satmak zorunda kaldığımızı biliyorsunuz. Sizi askerde beslerken biz sekiz-dokuz yıl içinde yıkılıyor, iflas ediyoruz. Yedeğe ayrıldığınızda ise size resmi bonolar veriliyor. Ama tükenmemize rağmen resmi memurlar bu bonoları ödemeyi kabul etmiyorlar.

«Bizim sizin rahatınızı düşündüğümüz gibi siz de yeri gelince size 'vur' emri verdiklerinde subaylarınıza ve amirlerinize itaat etmeyiniz. Vatanımızın, dinimizin ve şerefimizin kurtulmasını istediğimiz için bize yardımı reddetmeyiniz. Aksi takdirde hakkımızı helal etmeyeceğiz.

«Biz, girişimlerimizin Tanrı'nın emrine karşı olmadığına ve Peygamberimizin buna rıza gösterdiğine dair müftü ve hocalardan fetva aldık!»

Bu çağrı büyük ilgi çeker. Bu çağrı, Komitenin ordu içinde nasıl propaganda yaptığını, ordunun hazırlanan isyana —doğrudan katılmasa bile— karşı çıkmasını engellediğini göstermektedir.

ERZURUM MÜSLÜMAN KOMİTESİ'NİN DİNDAŞLARA YAPTIĞI ÇAĞRI*

«Ey ihvan-ı din!

«Bir seneden beri vatanın, milletin istikbalini temin ile istihsal-i muavene çalıştığımızı duydunuz. Bize muavenet için size de defaatle müracaat ettik ise (de) biraz samimiyetinizi göremedik. İttihad-ı İslam böyle midir? Eğer bilmiyorsanız müftülere, hocalara sorup öğreniniz. Harekatımız Allah'ın emrine muvafık ise siz de bizimle iştirak ediniz. Vatanı düşmanın pek yakın olan taarruzundan kurtarıp temin-i selamete çalışalım. Bunun için nizamiye taburlarıyla gönderdiğimiz efradın çektiği halini, bizim hükümet memurlarıyla jandarmalardan gördüğümüz hakarete, Yemen'den gelen rediflerin uğradıkları zulme netice vermek üzere bizimle ittihadınız lazımdır. Sözlerimizi iyi düşününüz! Bu sefer bu

* Bu sözlerden ve verilen tarihten, bildirilerin —kesin olmamakla birlikte— 1907 Ocak ayında dağıtıldığı sonucu çıkarılabilir.

** A.M. Valuyskiy, iki bildirinin Türkçeden Rusçaya yapılmış çevirilerini vermektedir.

* Makalede bu bildirinin hem Rusça hem de Arap harfleriyle yazılmış eski Türkçe metni yer almaktadır. Aslına uygun olduğu için burada eski Türkçe metinden yapılan çeviriyi veriyoruz.

su-i idareye bir nihayet verilmesi, ahkâm-ı ilahiye ve Sünniye'de bulunan istişare ile idare-i hükümetin taht-ı temine alınması için meşrutiyet-i idarenin kabulü ile meclis-i kavmin teşkilini talep ettik. Tabiîdir ki siz de bizim arzu-yu mukaddesimize iştirak ederseniz bir an evvel husulüne muvaffak oluruz. Bizim bu çektiğimiz zulüm ve canii âsiler (?) bile anlayarak merhamet ettiklerinden idare-i hâzırayı teftiş ederek lazım gelen ıslahatın çaresine teşebbüs ile Rum illerindeki gibi ecnebi memurlar bulundurmak istiyorlar. Bu hal şimdilik iyi görünürse de memleketimizin âtisi için pek muzur bir şeydir. Ecnebiler bir kerre içimize girerler, işlere müdahale ederlerse elbet kendi memleketlerinin menafii uğrunda çalışacaklardır. Nasıl ki bir vilayete, bir sancağa büyük bir memur gelince —hep bir memleketin evladı olduğumuz, hep Osmanlı bulunduğumuz halde yine— kendi hemşehrilerini, kendi bildiklerini öteye beriye kayırırsa bunun gibi Avrupalılar bir kerre umurumuza müdahale (ye) başlarlarsa artık hep kendi menfaatleri uğrunda uğraşacakları bedihidir. Binaenaleyh memleketin başına istikbalde gelecek bu fenalığı şimdiden gözeterek men'i çaresine bakmalıyız. Bu da idare-i hâzıranın fenalığına bir nihayet vermekle yani meclis-i mebusan ile olur. Biz de bunu istiyoruz. Sizin de bizimle hareketiniz için böyle kaba Türkçe yazıyoruz. Bunu okuyup diğer din kardeşlerimize, memleket arkadaşlarımıza bildirmeyen haindir. Allah yolunu sakladığı için Allah'ın gazabına uğrar. Biz nasıl fisebilullah çalışıyor isek siz de öyle çalışınız. Cenab-ı Hak ihvan-ı dinin muini, vatan-ı perveranın zahiridir. [Cemiyet-i Mukaddese-i İslamiye ve Osmaniye]»

Bu çağrının niteliği, örgütün anayasanın ilanı ve monarşi korunarak parlamentonun kurulması talebiyle yetindiğini göstermektedir. Türk milli burjuvazisi bu amaçları gütmekteydi. Burjuvazi, yabancı müdahalesine ve eski mutlakiyet düzenine karşı çıkıyor (bu, Erzurum Müslüman Komitesi'nin çağrısında da belirtilmişti), böylelikle objektif olarak bütün ulusun isteklerini dile getiriyordu. Bu yüzden milli burjuvazi, sultanın mutlakiyet rejimine karşı yaptığı mücadelede halkın desteğini bulmuştur. Halk, bu dönemde henüz kendi sınıfsal istekleriyle aktif bir karşı çıkışta bulunamamıştı.

Yukarıda verdiğimiz çağrı metinleri Jön Türk devriminin incelenmesi yönünden çok değerli kaynaklardır. Çünkü tarih biliminin Türkiye tarihiyle ilgilenen bölümü, buna benzer belgeleri bu zamana kadar bilmiyordu.

III
ERZURUM İSYANI SIRASINDA DAĞITILAN ÜÇÜNCÜ BİR BİLDİRİDEN BÖLÜMLER

A.M. Valuyskiy'in 1958'de yayımlanan çalışmasında,[1] Erzurum isyanı sırasında 1907 sonlarına doğru dağıtılan bir bildiriden bölümler verilmektedir. Kaynak olarak Rusya'nın Dış Politika Arşivi gösterilmiştir. Bu bildiri, tarih ve kapsamı yönünden daha önce metinlerini yayımladığımız iki bildiriden farklıdır.

Sözü geçen çalışmanın bu üçüncü bildiriden bölümler aktaran paragrafları aşağıdadır:[2]

Devrimci Komite, hareketinin amacını halka açıklayarak defalarca çağrıda bulundu. Yeni gelir vergisinin yürürlüğe girmesine karşı «Can Verir» örgütü şehirde binlerce bildiri dağıttı. Bildirilere Osmanlı İmparatorluğunda yapılması istenen devlet reformları tasarısı eklenmişti.

.....

Bildiride Sultan rejiminin despotluğundan, yüksek memurların satılmışlığından söz ediliyordu: «Onlar (memurlar), —deniyordu— ül-

1 A.M. Valuyskiy, «Jöntürk Hareketi Öncesinde Doğu Anadolu'da Ayaklanmalar (Moskova Arşivi Belgelerine Göre)», *Turetskiy Sbornik*, Moskova 1958, s. 48-65.

2 *Adı geçen eser*, s. 63-64.

kenin zenginliklerini yabancılara demiryolu inşası hakkı, kömür ve maden yataklarını işletme hakkı gibi isimler altında açıkça satıyorlar.» Bildiride maden yataklarının yabancılara satışından önemli kişilerin para kazandıkları belirtiliyordu. Bunlar İzzet Paşa, Tahsin Paşa gibi kişilerdi. **«Biz, demiryolu inşasına büyük gereksinme duyuyoruz ama inşa hakkı yabancılara o kadar yüksek fiyatla verilmektedir ki bu inşaatlardan gelecek yarar bizim için anlamını yitirmektedir.»**

Bildiride Sultan memurlarının yağmacılığı ve rüşvetçiliği de belirtiliyordu. **«Fakir halktan zorla, insafsız jandarmaların kamçısıyla alınan paralar»**dan söz ediliyordu. Bildiri birlik istiyor ve **«rejimi yıkalım... alçak zalimlerden kurtulalım»** diyordu.

Çağrıda Rusya'daki olaylardan ve İran halkının başarısından söz ediliyordu. **«Devletin güçlü ve halkın mutlu olabilmesi için Kanun-u Esasi ve millet meclisinin gerekliliği...»** belirtiliyordu.

«Her yerde, şehirlerde, köylerde, kasabalarda birleşelim! Üç veya beş soylu kişiden oluşan birlikler kuralım. Yüksek ideallere sahip böyle birliklerin üye sayısı kısa bir süre sonra artacaktır.» Bildiride kurtuluş mücadelesinde Müslüman ve Hıristiyanların birlikte hareket etmelerinden söz edilerek **«bu despot rejimden ancak Müslüman ve Hıristiyanlar arasındaki dostluk ve kardeşliğin güçlenmesiyle kurtulunabileceği»** belirtiliyordu.

DÜZELTME

Halil Berktay'ın, **Türkiye Gerçeği**'nin 8. sayısında yayınlanan «Güneydoğu Avrupa Etütleri Kongresinde Göze Çarpanlar» başlıklı yazısının son paragrafı, dergimizde yer kalmadığı için mecburen matbaada çıkartılmıştı. Yazının bitimine eklenmesi gereken bu paragrafı okuyucularımıza sunuyoruz:

«O dönemi bizzat yaşayan bilimsel sosyalizmin büyük kurucularının bu tutumlarına da yansıyan tarihsel gerçekler karşısında, Çarlık ideologlarının Rusya'nın Balkan milletlerini «desteklediği» yolundaki çoktan çürümüş tezlerine bugünkü Sovyet tarihçilerinin sarılmaları çok anlamlıdır. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasına gelince, o yılların sosyalist Sovyetler Birliği'nin, Hitler faşizminin yenilgiye uğratılmasına yaptığı büyük katkı inkar edilemez. Ancak gerçek bir sosyalist ülke, bunu asla ikide bir tekrarlamaz, başka halkların başına kakmaz ve hele onları devrimlerini kendisine borçluymuşlar gibi göstermeye kalkışmazdı. Çağdaş Sovyet tarihçiliği, 19. yüzyıldaki millî hareketlere ilişkin tahrifatında olduğu gibi burada da kasıtlı hareket ederek, Balkan milletlerinin bağımsızlık ve kendi gücüne güven ruhunu öldürmeye, Rusya'nın denetim ve himayesi olmaksızın hiç bir şey yapamayacaklarını sözümona kendi tarihlerinden çıkarılmış «ders»lerin yardımıyla onlara telkin etmeye çalışıyor. Bu çaba, tarihi de bir bilim olmaktan çıkarmakta, «düşman Batı'ya karşı hep Sovyetlere yaslan», «prestijini SBKP'ye bağlılıktan al» ve «topraklarında Sovyet askerlerinin varlığı sana siyasi ve ahlaki güç katar» türünden fikirler için geçmişte ucuz paralellikler arayan bayağı bir propaganda faaliyeti haline getirmektedir.»

Çin Dış Siyasetinin Ussallığı

JAN MYRDAL
Eastern Horizon, Temmuz 1979

İsveçli gazeteci ve yazar Jan Myrdal, İsveç'te olduğu kadar birçok dile çevrilen kitaplarıyla dünya siyaset ve kültür hayatında da tanınmış ünlü şahsiyetlerden biridir. Asya ülkelerini gezen ve birkaç kez Çin'e giden Jan Myrdal, Üçüncü Dünya uzmanı olarak da tanınmaktadır. Çin Raporu *(ABC Yayınları) adlı bir kitabı Türkçeye çevrilen yazarın Çin dış politikasını anlatan bir yazısını okuyucularımıza sunuyoruz.*

I

Çin'in dış siyasete bakışının ve dış siyaset konusunda aldığı tutumların Avrupa ya da Amerika'da anlaşılmaz ya da tuhaf bulunması şaşırtıcı değildir. Çin, günümüzde her şeyin iki süper devlet arasında büyük bir savaşa yöneldiğini, yumuşama gevezeliğinin 1940'tan önce Fransa'nın durumu gibi Batı Avrupa'yı topun ağzına süren psikolojik savaşın bir parçası olduğunu, rekabet noktasını Asya, Afrika ya da Latin Amerika'nın değil, bizzat Avrupa'nın meydana getirdiğini ileri sürüyor. Kısacası her şey, bu yüzyılda üçüncü kez Avrupa topraklarında bir dünya savaşının işaretini veriyor.

Çin, her iki süper devletin de savaş konusunda aynı derecede istekli olduğunu düşünmüyor. Artık saldırgan olan, yayılmaya çalışan ve güneşte bir yer kapmak için dövüşen Sovyetler Birliği'dir. Amerika Birleşik Devletleri ise elindekini korumaya çalışıyor. Durum, kırk yıl kadar önce Hitler Almanyasının İngiltere'nin elinden bir imparatorluk kapmaya çalıştığı zamankinden pek farklı değil. Çin, Sovyetler Birliği'nin genel olarak savaş kışkırttığını söylemekle kalmayıp Sovyetler Birliği'nin savaş hazırlıklarına doğrudan dikkat çektiği ve onun siyasetleri konusunda uyarılarda bulunduğu için, özellikle Sovyet propaganda aygıtının ve onun çeşitli ülkelerdeki şubelerinin Mao Zedung'un çağımızda savaşla ilgili görüşlerini çılgınlık, ahlaksızlık, gericilik ve savaş kışkırtıcılığı olarak nitelendirmeleri şaşırtıcı değildir.

Ancak, Çin'in sorunları bu şekilde ele alması bize öyle tatsız ufuklar açıyor ki, birçoğumuz kafasını çevirip görmezlikten gelmeyi yeğ tutuyor. Böylece kavrayışlarımızı bastırıyoruz. Çin'de, Avrupa ve Amerikalıların gerçekleri bastırmalarının anlaşılabilir bir şey olduğunu düşünüyorlar. Bu, 1912 ya da 1937 yıllarında Avrupa'nın davranışına benziyor. O zamanlar olduğu gibi şimdi de gerçeği görme isteksizliği, önümüzdeki savaşın gerçek anlamıyla hem kaçınılmaz hem de daha uzun, daha kanlı ve daha yıkıcı olmasına katkıda bulunuyor.

Fakat sorun, Mao Zedung'un ve dolayısıyla haleflerinin dünyaya böyle bakmasının ahlaka uygun sayılıp sayılamayacağı ya da Avrupa'da bir savaşın yaklaşmakta olduğunu görmenin gerici mi yoksa radikal bir şey mi olduğu sorunu değildir. Churchill bir muhafazakardı ve hiç bir zaman da başka bir şey olduğunu iddia etmedi. O aynı zamanda bir emperyalistti ve Britanya İmparatorluğunu korumaya ve güçlendirmeye çalışıyordu. Maksim Litvinov bir komünistti.[1] Amacı dünya devrimi olan bir Bolşevikti. Bu iki-

1 Winston Churchill, İngiltere Başbakanıydı. Bolşevik Partisinin eski bir üyesi olan Maksim Litvinov ise, Dışişleri Komiseri ve Milletler Cemiyetinde Sovyet temsilcisiydi.

si, kendi siyasi inançlarından vazgeçmeksizin Hitler Almanyasından gelen ölümcül tehdit konusunda aynı yargıya vardılar. Bunu gerçek bir tehdit olarak görüyorlardı.

Churchill ile Litvinov'un, Hilter'in büyük bir savaş için silahlandığı şeklindeki görüşleri doğruydu. Daha o zamandan kanıtlanabilecek olan bu görüşün doğru olduğunu artık biliyoruz. Bunun doğru olup olmadığı sorusu, Churchill'in Britanyalı bir emperyalist, Litvinov'un da Rus Yahudisi bir Bolşevik olduğu söylenerek cevaplandırılamazdı. Ama Alman propagandası onların Nazi tehdidini doğru bir şekilde tespit etmelerini, bir Britanya emperyalisti ile bir Rus Yahudisinin uydurması olarak karalamaya çalıştı. Alman propagandası önemli ölçüde başarılı oldu. Avrupa'daki durumun doğru bir şekilde tespitinin aşırı uçlarda sayılabilecek küçük gazetelerde sıkışıp kaldığı, büyük basının ise bu konuda sağduyulu davrandığı söyleniyordu. 1930'larda Avrupa basını Nazi yanlısı olmadı. Hatta genel olarak Nazi etkisinde bile kalmadı. Ancak basın, beklegör oyunu oynayarak ve Churchill ile Litvinov'un değerlendirmelerini gerçeğin ifadesi olarak kabul etmeyip «gereksiz yere kışkırtıcı» davranmayarak Berlin'in baskılarına boyun eğdi. Ne var ki bu değerlendirme sağlam temellere dayandığından, böylece Hitler'in silahlanmasına ve savaş siyasetlerine kolaylık sağlanmış oldu.

Şimdi de Sovyet propagandası, Sovyetler Birliği'nin görülmemiş bir şekilde silahlandığı yolundaki her açıklamayı Çinli «Maoistlerin», Alman intikamcılarının ya da Amerikan emperyalistlerinin bir uydurması olarak göstermeye çalışıyor. Tıpkı kırk yıl önce olduğu gibi bu açıklamalar en küçük gazetelere hapsolup kalıyor, buna karşılık belli başlı kitle haberleşme araçları, Kremlin'in çizgisinin propagandasını yapmasalar da, en azından «sağduyulu» davranıyorlar. Bu, Sovyetler Birliği için büyük bir propaganda zaferi, Avrupa adına ise savaşın daha erken patlak vermesi anlamına geliyor. Çünkü, Sovyetler Birliği'nin bugün 1937 Almanyası gibi görülmemiş bir silahlanma aracılığıyla bilinçli olarak bir fetih savaşına hazırlanmakta olduğu savı, pekala tartışmaya değer bir savdır. Sovyetler Birliği'nin barış lafları perdesi ardında savaş için silahlandığı doğru mudur, değil midir?

Brejnev'in propagandacıları, bu çeşit sorular sormanın savaş kışkırtıcılığı yapmak, Helsinki ruhunu çiğnemek anlamına geldiğini iddia ediyorlar. Sovyetler Birliği (UNESCO'da yaptığı gibi), çeşitli ülkelerdeki kitle haberleşme araçlarının, Sovyetler Birliği'nin silahlarındaki muazzam artışı tartışmaktan kaçınarak sorumlu davranmalarını ve barışı güçlendirmelerini istiyor. Adolf Hitler 5 Kasım 1938'de Weimar'da bir konuşma yaptı. Avrupa'da barış istedi. O, gerçek bir silahsızlanmanın manevi olarak da bir silahsızlanmayı gerektirdiği görüşündeydi. Almanya ile benzeri disiplinli ülkelerde, başka ülkeler hakkında açık iftiralara ve yalanlara izin verilmezdi. Oysa Adolf Hitler'in de tespit ettiği gibi, durum sözde demokrasilerde farklıydı. Orada, Winston Churchill gibi tiplerin Almanya'ya hakaret etmesine izin veriliyordu. Adolf Hitler, barış ve Avrupa güvenliği uğruna çalışmayı sürdürmek istemekteydi, ancak bir tek koşulu vardı: «Savaş kışkırtıcıları silahsızlandırılmalıydılar.» Brejnev bundan daha iyisini söyleyemezdi. (Zaten söyleyemiyor da!) Sanki **Pravda**'nın dünkü sayısında yayınlanmış gibi.

Hitler, bir yandan Weimar'da barıştan söz edip savaş kışkırtıcılarını Almanya konusunda yalan söylemekle suçlarken, bir yandan da savaş için silahlanmaktaydı. İlerideki fetihler için planlar yapılıyor, sınırlı Alman fonlarından beşinci kolların çalışmalarına ayrılan para artırılıyordu. Sovyetlerin muazzam boyutlarda silahlanması, saldırı silahlarına ağırlık verilmesi, bütün denizlerin altında ya da üstünde faaliyet gösterecek bir filo inşaası çabaları, çeşitli üslerde saldırgan hazırlıklar, Çekoslovakya'daki askeri işgalin sürdürülmesi, uydu ülkelerin askeri ve ekonomik kaynaklarının zorla bütünleştirilmesi, ülkelerimizde Sovyet casusluk faaliyetlerinin gittikçe artması ve birbiri ardı sıra gelen yalan haber yayma kampanyaları hep Çinlilerin, Almanların ya da Amerikalıların durum tespitlerinden tamamen bağımsız olgulardır.

II

Yirmi yılı aşkın bir süredir, tamı tamına da 1955'ten bu yana, Sovyet önderliği Çin'e karşı bir propaganda savaşını sürdürüyor. Bu, ilkönce

içte, daha sonra ülke dışında denetledikleri ya da etkiledikleri bütün parti ve gruplara parti düzeyinde, giderek de tamamen açık bir şekilde yapıldı. Yirmi yıl sonra bugün ise, akla gelebilecek her yola başvurularak yürütülüyor.

Bu propaganda savaşının bir dayanağı, Çin'deki olaylarla ilgili olarak planlı yanlış haber yaymaktır. Sovyetlerin yanlış haber yayma ve haber savaşı uzmanları, Çin'in gelişme tablosunu çarpıtma hedefi güden Amerika'daki Çin lobisi propagandacılarının 1950-1960 yıllarında oynadıkları başrolü devralmaya başladılar. Artık bu adi haber yayma hizmetini sürdürmek üzere Taybey ile elaltından işbirliği yapan Kremlin'dir.

Çin'in sorunlarının çözülmez olduğu; Çin'in bir iç savaşın eşiğine geldiği; Çin'deki bütün siyasetlerin, Pekin'deki Yasak Şehri çevreleyen mahallelerdeki çeşitli gruplar ve kişiler arasında dönen saray entrikalarının bir ifadesi olduğu yolunda bir anlayışın Avrupa halklarına benimsetilmesinde Sovyet devlet önderlerinin doğrudan çıkarı vardır.

Çin'e karşı bu Sovyet propagandası bazen dolaysız yalanlarla çalışır. Fakat en önemlisi ve etkili olanı, çarpıtmalardır. Çin'in gerçekten ekonomik sıkıntıları vardır. Çin, kendi çabalarıyla yoksulluktan kurtulmaya çalışan bir Üçüncü Dünya ülkesidir. Böylece bu sorunlar, üstesinden gelinemeyecek şeyler olarak sunulmaktadır. Çin, yekpare olmadığından, iç savaşın eşiğindeymiş gibi gösterilmektedir. Her ne kadar, geleneksel olarak Çin toplumu yabancılara kapalıysa da, Çin'deki siyasi gelişmeler çok açık bir şekilde kendini gösterir ve siyasi deyimlerle ifade edilir. Bu yüzden Çin parçalanıyormuş gibi tanımlanmaktadır. Çin'de çeşitli insanlar çeşitli siyasi çizgileri temsil etmişlerdir. Bu yüzden, 800-900 milyon Çinli arasındaki toplumsal mücadele, çeşitli bireyler arasındaki özel anlaşmaların sonucu gibi sunulmaktadır.

Sovyet propagandacıları, Çin'in dağılmasının özel bir göstergesi olarak onun toplumsal yaşantısı ile ilgili «yorumlar» sunuyorlar. Bu propagandacılar, birbiriyle çelişir gibi gözüken duvar gazetelerine; bazı duvar gazetelerinde azgın saldırılara uğrayan siyaset adamlarının daha sonra yerlerinden alınmaması, ciddi eleştirilere hedef olan ve ortadan kaybolmuş siyaset adamlarının yaşadıklarının anlaşılması, bunlara yeniden görevler emanet edilebilmesi ve önder mevkilere getirilebilmeleri gibi olgulara işaret ediyorlar. Çarların zamanından bu yana kendi «yekpare» devlet geleneklerinin belirgin bir özelliği olan bu Sovyet tepkisinin Avrupa'da sınırlı bir yankı uyandırmasına hayret ediyorum.

Elbette, Çin'in görünümünün çarpıtılması iyi değildir. Fakat Sovyetlerin Çin'e karşı propaganda savaşının bu derece yaygınlaştırılmasının nedeni, Sovyet rejiminin Çin ile bir ideolojik çatışma içinde bulunması değildir. Bu yaygın propaganda savaşı, iki ülke arasındaki sınır anlaşmazlıklarının ya da Vusuli ve Sinciang'da meydana gelen silahlı çatışmaların sonucu da değildir. Sınır sorunu aslında çok kolay çözülebilirdi. Gerçekte bütün yapılması gereken, bugünkü Sovyet rejiminin Sovyetler Birliği ile Çin arasındaki 31 Mayıs 1924 tarihli anlaşmaya uyması ve bu anlaşmanın 7. maddesinin şart koştuğu, ama hiç bir zaman uygulanmamış olan sınırları tanımaya razı olmasıdır. Sovyet rejiminin kendini gizlemek için öne sürdüğü ideolojik sorunların yalnızca birer bahane olması gibi Sovyetlerin sınır anlaşmazlığındaki uzlaşmaz tutumu da, Sovyet rejimini uluslararası alanda yanlış haber yaymaya gittikçe daha fazla kaynak ayırmaya itmiş olan Çin ile arasındaki gerçekten ciddi çelişmenin bir ifadesinden ibarettir. Biz Avrupa ve Amerika'dakiler için sorunu ciddileştiren neden de budur; Çin hakkındaki görüşümüz bu yüzden çarpıktır.

Bunu şöyle koyabiliriz: Mao Zedung'un Üç Dünya Teorisini formüle etmesi, Sovyet önderlerinin Çin'e karşı kampanyalarında neden kararlı olduklarını ortaya koyar. O zamanlar bu tespitin Avrupa ya da Amerika'da anlamsız bir sav olarak görülmesi, aslında bu Sovyet kampanyasının ne derece başarılı olduğunun kanıtıdır. Eminim ki birçok kişi, Mao'nun Üç Dünya hakkında ne söylediğini bilmiyordu. Ayrıca Üç Dünya konusunda bir şeyler okuyan siyasetçi ve yazarlardan da pek azı o zaman Mao'nun aslında ne dediğini anlamıştı.

Bu konu son derece önemli olduğundan, Çin'in Birleşmiş Milletler temsilcisinin 5 Ekim 1976'da BM Genel Kurulunda yaptığı bir konuşmadan alıntı yapmama izin verin. Konuşmayı zamanın

Dışişleri Bakanı Çiao Guanhua yapmıştı. Kendisi artık bakan değil, ancak konuşma kişisel değil, hâlâ geçerli olan bir hükümet açıklamasıdır:

> «Zamanımızdaki bütün temel çelişmeleri ve dünyadaki bütün siyasi güçlerin girdiği bölünme ve yeniden saflaşma sürecini derinlemesine tahlil eden Başkan Mao Zedung, Üç Dünya konusundaki büyük stratejik kavramı ortaya koydu. Şöyle dedi: Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği Birinci Dünyayı oluşturuyor; Asya, Afrika, Latin Amerika ve diğer yerlerdeki gelişmekte olan ülkeler Üçüncü Dünyayı oluşturuyor; bu ikisi arasında da Avrupa, Japonya, Kanada vb'den oluşan İkinci Dünya var. Lenin bir zamanlar şöyle demişti: Emperyalizm bir avuç büyük devletin dünya milletlerini gittikçe daha fazla ezmesidir; milli baskının yaygınlaşması ve pekiştirilmesi için bu devletler arasında yapılan savaşlar dönemidir. Şu anda, Birinci Dünyayı oluşturan iki süper devlet, Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri zamanımızın en büyük uluslararası zalimleri ve sömürücüleridir ve yeni bir dünya savaşının kaynağıdırlar. İkinci Dünyanın gelişmiş ülkeleri bir yandan Üçüncü Dünya ülkelerini ezip sömürmekte, diğer yandan kendileri de süper devletlerin baskı, sömürü, denetim ya da tehditlerine maruz kalmaktadırlar. Çok sayıda Üçüncü Dünya ülkesi, sömürgecilik ve emperyalizm tarafından en ağır bir şekilde eziliyor ve sömürülüyor; onlar, emperyalizme, özellikle de süper devletlerin hegemonyacılığına karşı savaşta temel güçtür.»

Mao Zedung'un burada ne demek istediğini doğru kavrayabilmek için son 500 yıllık tarih üzerinde biraz düşünmeliyiz. O zaman, Sovyet önderlerinin bugün Çin'e karşı duydukları dizginsiz öfkenin nedenini anlamak da mümkün olur.

15. yüzyılın sonunda, Afrika ve Amerika dahil dünyanın her yerinde kültürel bakımdan ileri devletler kurulmuştu. Bunların tümü toplumsal ve ekonomik gelişme, değişme ve dönüşüm süreci içindeydiler. (Avrupa'nın dışında durgunluk olduğu şeklindeki tarihi görüş, bir efsane, sömürgeciliği meşrulaştırmış olan bir efsanedir.) Gerçekten gelişmiş bir toplum aramak isteyen bir kimse onu, Çin'deki Ming saltanatı ya da belki Delhi Sultanlığı gibi bugün Üçüncü Dünyaya dahil olan yerlerde bulabilirdi. Herhalde, Rusya ve Kuzey Amerika gibi uzak ve kenar bölgelerde değil. Ne var ki eşit olmayan gelişme, Avrupa'nın dünyanın büyük bölümlerini fethetmesini mümkün kıldı. Ancak, İspanya ve Britanya gibi Avrupa ülkelerinin imparatorluklar kurup dünya hakimiyeti peşinde koştukları bu 500 yıllık sömürgecilik dönemi daha şimdiden geçmişte kalmıştır.

Üçüncü Dünya kendi kurtuluşunu gerçekleştiriyor. Dünyanın yeniden çok merkezli duruma geldiği bir sırada eski yerini yeniden alıyor. Uzun süreli bakış açısından bu 500 yıl, yalnızca kısa bir dengesizlik dönemidir. Bu, yalnızca Avrupalı dünya imparatorlukları çağının geride kaldığını değil, sömürgeci tipte imparatorlukların da modasının geçtiğini gösteriyor. Eğer Üçüncü Dünyanın kurtuluşu gerçekleşebilirse evrensel bir imparatorluk olmayacaktır. Sovyet liderlerinin, Kremlin'in sultası altında dünya çapında bir 'sosyalist topluluk' düşleri, Hitler'in bin yıllık imparatorluğu ('Reich'ı) ya da Amerikan Yüzyılı gibi kısa ömürlü olacaktır.

Mao Zedung, 1974'te Üç Dünya kavramıyla doruğuna ulaşan tahlil üzerinde çalışmaya 1930'larda başladı. Tahlilin anahatları o zamanki yazı ve konuşmalarında bulunabilir. Edgar Snow ile konuşmalar, Çin'in durumu konusunda Moskova'nın görüşleriyle Mao'nun önerdiği siyasetler arasındaki farkı açıkça ortaya koymaktadır.

O zamanlar Mao Zedung, Sovyetler Birliği'nin genel siyasetlerinin esas olarak doğru olduğuna inanıyordu. Bunu daha sonra, Stalin'in siyasetlerinin yüzde yetmişinin doğru, yüzde otuzunun ise yanlış olduğu şeklinde formüle edecekti. Mao Zedung, İkinci Dünya Savaşından sonra Moskova'nın emirlerini dinlememekle kuvvetlerini Guomindang'a karşı iç savaşta zafere götürmeyi ve Çin'i yoksulluk ve yıkımdan kurtarma çalışmasına koyulmayı başarmıştı.

Çinliler, hatalarını kabul ettiği için Stalin'e

hâlâ hayrandırlar. Stalin, Mao Zedung Moskova'da iken Çin ile Sovyetler Birliği arasında 14 Şubat 1950'de imzalanan bir anlaşmayla sona eren iki aylık çok çetin görüşmeler sırasında Çinli temsilciler önünde hatalı davrandığını kabul etti. Anlaşmanın kabul edilmesi üzerine Çin'in Moskova büyükelçisinin Metropol Otelinde verdiği davete Stalin de katıldı. Yirmi yedi yıldır ilk kez Moskova'da Kremlin duvarları dışındaki bir davete katılıyordu. Üniformalı değil, sivil elbiselerle geldi ve bu fırsattan yararlanarak Çin ile ilişkilerde yaptığı hatalardan ötürü Mao Zedung'dan özür diledi. Çinlilerin anlattığına göre görüşmelerde çok katı hareket ediyor ama aynı zamanda mevcut durumu kabule ve Çin üzerindeki zımni Sovyet denetimini kaldırmaya da hazır bir şekilde davranıyordu. Mao Zedung ise Çin adına, özel olarak eşit şartlarda işbirliğine hazırdı. Stalin de bunu kabul etti.

1960'ların başında o zamanki dünya komünist hareketi içindeki uluslararası polemik açığa çıktığı ve Fransız komünist lider Maurice Thorez Çin'e saldırdığı zaman Çinliler buna, diğer şeylerin yanı sıra, Thorez'in ezilen ve sömürge halkların kurtuluş savaşlarını desteklemediğine işaret ederek cevap verdiler. Nitekim Cezayir halkı Fransız Komünist Partisi önderliğine karşı da kurtuluş savaşı vermek zorunda kalmıştı. Çin o zamanlar bu davranışın, Thorez gibi Avrupalı komünistlerin ezilen halkların kurtuluşu konusunda Lenin'in anlayışını çoktan terketmiş ve Üçüncü Dünya karşısında emperyalist kampa geçmiş olduklarını gösterdiğini söylüyordu. Çin tarafı Thorez gibilerinin, komünistlerin en önde gelen görevi olan halka hizmete sırt çevirdiklerine işaret ediyordu. Onlar yabancı zalimlere uşaklık eder duruma düşmüşlerdi. En canalıcı bir anda Fransız halkının çıkarlarına hizmet edemeyişlerinin nedeni buydu.

Mao Zedung 1946'da Anna Louise Strong ile konuşmasında dünya siyaseti ile ilgili görüşlerini ortaya koydu. Bu görüşler, sözkonusu konuşmayı akılda tuttuğu anlaşılan **Pravda**'nın kinci bir şekilde 1964'te işaret ettiği gibi, Moskova'nın özelliği olmaya başlayan görüşlerden farklıydı. Bu görüş daha sonra, Mao Zedung'un De Gaulle gibi devlet adamlarıyla ilişkiye geçme ve Japonya ile Federal Almanya gibi devletlerle ilişkileri genişletme çabalarına yol açtı. **Pravda**'nın 2 Eylül 1964'te Mao Zedung'a azgınca saldıran yazısında, daha sonra sahte solun Çin'e karşı patentli savı olacak görüş şöyle dile getiriliyordu:

«Bu teori daha 1946'da günyüzüne çıkmıştı. Orijinal biçimiyle şöyledir: Çinli önderler dünyayı üç parçaya ya da bölgeye bölüyorlar. Başkan Mao, atlarla insanları birbirine karıştırıp çorba eden ozan gibi, ara bölgedeki sömüren ile sömürüleni, ezen ile ezileni birbirine karıştırmıştır. Konuşmada [Mao Zedung'un Japon sosyalistleri ile yaptığı konuşma. —J.M.] şunlar söyleniyor: 'Bütün Asya, Afrika ve Latin Amerika halkları emperyalizme karşı çıkıyor. Avrupa, Kanada ve diğer ülkeler de emperyalizme karşı çıkıyorlar.' Dikkat edin, Avrupa ve Kanada'daki emekçiler değil, tekelci kapitalistler, gerici burjuva partiler, Fransız 'aşırıları', Bonn'daki intikamcılar dahil bütün Avrupa ve Kanada... Bu yüzden onlar (Çinli önderler) birinci ara bölgeyi, Çin dahil Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinden oluşturuyorlar. Artık Çinli önderler, uluslararası alanda gelişmiş kapitalist ülkeler arasından zengin müttefikler aradıklarından hemen hemen bütün kapitalist dünyayı ara bölgeye dahil ediyor ve onu emperyalizme karşı çıkmayı savunan bir şeymiş gibi gösteriyorlar.»

Pravda'dan üç nedenle alıntı yaptım. Bir kere, şimdi genel olarak Avrupa solunda yaygın olan ve İsveç'te de esas olarak **Akşam Gazetesi** tarafından yayılan Çin aleyhtarı savları kimin formüle etmiş olduğunu görmek ilginç olabilir. Öte yandan, 1964 iyi bir ara nokta olduğu için alıntı yaptım. Amerika Birleşik Devletleri hâlâ en güçlü bir devlet olsa ve tek başına süper devlet sınıflamasına girse bile, bugünkü dünya tablosu o sırada şekillenmekteydi. Ama hepsinden önemlisi, **Pravda**'nın Mao Zedung'un görüşleri konusundaki düşmanca tutumu, bu görüşlerin doğru olup olmadığı sorusuna cevap vermeyi kolaylaştırdığı için yaptım bu alıntıyı.

Mao Zedung'un görüşlerinin ilginç yanı ve 1974'te Üç Dünya diye özetlenen tespiti yapmasını bizim için bu kadar önemli kılan şey, aslında Sovyetlerin Çin'e karşı propaganda savaşında son on yıldaki muazzam yükselişe yol açmış olan şeydir. Yani onun tespiti açık bir şekilde

doğrudur; uzun vadede, dünya siyasetine rehberlik eden kutup yıldızı olacaktır. Siyasete katılanlar, Çin ya da komünistler hakkında ne düşünürlerse düşünsünler, bu böyle olacaktır.

Birinci Dünya, süper devletlerden oluşur. Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri süper devletlerdir. Karşılıklı güç dengelerini tartışabiliriz, farklı siyasi ve askeri değerlendirmelerini tartışabiliriz ama doğrudan bir rekabet içinde oldukları ve birbirlerini baş düşman olarak gördükleri tartışma götürmez. Her birinin diğerinin dünya hakimiyeti kurmasını engellemek için savaştığını, yardakçılarıyla birlikte kendileri söylüyor. Bu, dünya hakimiyeti için rekabet etmekte olduklarını söylemenin üstü kapalı biçimidir. Bu rekabet er geç askeri bir hesaplaşmaya yol açacaktır. Aslında, süper devletlerin rekabetinin ve silahlanmalarının artık dönüşü olamayan noktayı, savaşın artık kaçınılmaz hale geldiği noktayı geçmiş olduğuna, Sovyetler Birliği'nin bu rekabette itici ve saldırgan güç haline geldiğine ve ABD'nin özellikle Vietnam savaşından sonra artık savunmada bulunduğuna inananlar yalnız Çinliler değildir.

Üçüncü Dünyanın kurtuluşunun zamanımızın en büyük olayı olduğunu herkes iyice kavramalıdır. 1937 ile 1977 arasında yalnızca haritada değil, siyasi güçlerin niteliğinde de değişiklik olmuştur. Elbette bu uzun ve çelişmelerle dolu bir süreçtir. Ama dünya dengesi 500 yıl sonra yeniden kurulma yolundadır. Üçüncü Dünyanın, ezilip sömürüldüğü için yoksul, az gelişmiş olduğu söylenmektedir.

Sorun, Üçüncü Dünyayı belirleyen niteliğin ne olduğu sorunudur. Yoksulluk, baskı ve sefalet dolu karanlık bir tablo çizilebilir. Örneğin, İsveç haberleşme araçlarının çizdiği Hindistan tablosu böyledir. Özellikle Avrupa ve Amerika'da kendilerine solcu diyen bazıları da Üçüncü Dünyanın karanlık bir tablosunu çiziyorlar; dünyanın bu yakasındaki en büyük düşmanlar Latin Amerika generalleri, Afrika Devlet Başkanları, İran Şahı, Hindistan vurguncuları, Sri Lanka polisi olarak görülüyor. Bu sık sık, anti-emperyalist ve dayanışma ruhuyla dolu olduğu söylenen bir tablodur.

Genel olarak İsveç haberleşme araçlarında özel olarak da sahte sol tarafından Çin çoğu zaman, oradaki insanlar bu karanlık tablo konusunda aynı görüşü paylaşmadıkları için, davaya ihanet etmekle suçlamaktadır. Çin'in Asya'ya, Avrupa solunun devrimci bakış açısının tersine, burjuva bakış açısıyla baktığı söyleniyor. Örneğin İsveç televizyonu ve basınında hakim olan Hindistan tablosu, Çin ile Hindistan birlikleri silahlı çatışma içinde karşı karşıya geldiklerinde bile Çin'dekinin aynısı değildi.

Ne var ki Çin'de de, Üçüncü Dünyayı Avrupa sahte solunun tanımladığı gibi göstermek isteyen gruplar olmuştur. Bunlar Pekin'de İngiliz binalarını yakanlar ve Çin'de solcu kılığına girmiş aşırı sağcı kışkırtıcılar olarak nitelenen gruplardır.

Bu iki tablodan hangisinin doğru olduğunu bildiğimi sanıyorum. Aşağı yukarı yirmi yıldır Üçüncü Dünyada geziyor ve çalışıyorum. Bu ülkeleri elimden geldiğince dürüst bir şekilde tanımlamaya çalıştım. Fakat 1959 yılında Afganistanlı dostlarımın Paktunistan için duyduğu coşkuya kapılıp Pakistan'a hatalı bir şekilde saldırdığımda yaptığım gaf dışında (Afganistan kitabının daha sonraki baskılarında bu bölümü çıkardım) benim tanımım, kendini çoğunlukla Avrupa solunun dayanışma hareketi olarak adlandıran görüşten çok, Çin görüşüne uygundur. Ancak benim Afganistan ya da Hindistan hakkındaki görüşlerimi şekillendiren Çin değildi. Aslında tam tersine İran, Afganistan, Hindistan ve diğer ülkelerdeki tecrübelerim bana Üçüncü Dünya hakkında, daha sonra Çin'i tanımlamamı da mümkün kılan bir bakış açısı kazandırdı.

Bütün güçlüklere, çelişmelere ve geçici geri çekilmelere rağmen Üçüncü Dünya ilerleme halindedir ve 500 yıllık ara sona ermiştir.

Çin bir Üçüncü Dünya ülkesidir. Fakat Çin yalnızca gelişmekte olan bir ülke değil, gerçekten kalkınan bir ülkedir. Planların ters gittiği, tarımda da az mahsul alındığı ve Sovyet rejiminin bu fırsattan yararlanarak dış yardımı şantaj aracı olarak kullandığı, sözleşmeleri feshettiği, Sovyet uzmanlarını geri çağırıp onlarla birlikte projeleri ve yedek parçaları geri aldığı en güç yıllarda bile bu geçerliydi. Çin halkının gerçekten acı çektiği bu karanlık yıllarda da Çin, kendi çabalarıyla inşa faaliyetini sürdürmeyi başardı. Çin, Üçüncü Dünyanın gücüne

büyük bir örnektir. Üstelik Çin, birkaç milyon kişinin yaşadığı küçük bir yer değil, büyük sorunları olan çok geniş bir ülkedir.

Her türlü dünya hakimiyeti planını kaçınılmaz olarak yerle bir etmekte olan şey, Üçüncü Dünyanın yükselişidir. Bütün güçlüklere rağmen, kitle haberleşme araçlarımızın yaydığı kargaşa ve yoksulluk tablosuna rağmen (süper devletlerin işine yarayan bir tablodur bu), Üçüncü Dünyanın kendi meşru yerini yeniden alması kaçınılmaz ve geri dönülmez bir süreçtir.

Bu süreç Çin değişse, Asya'da bir mini süper devlet, saldırgan bir devlet haline gelse bile durdurulamaz. Doğal olarak böyle bir gelişme mümkündür. Bu yüzden, Çin'in komşularının son on yılda birçok kez, Lin Biao'nun düşüşünü ve Dörtlü Çeteye karşı mücadeleyi rahat bir soluk alarak izlemiş oldukları düşünülebilir. Çin' de böyle bir gelişme Üçüncü Dünyanın yükselişini ancak sınırlı bir şekilde ve sınırlı bir süre için durdurabilir ya da geciktirebilirdi. Bir Çin Asyası, Amerikan yüzyılı ya da Kremlin yönetiminde dünya çapında 'sosyalist bir topluluk' kadar gerçekdışı bir hayal olurdu.

İkinci Dünyaya gelince, Mao Zedung'un tanımının doğru olduğu açıktır. Portekiz, İspanya ve Büyük Britanya dünya hakimiyeti konusundaki her türlü iddiadan vazgeçmişlerdir. Fransa, Hollanda ve Belçika sömürgeci hakimiyetlerini sona erdirmişlerdir. Bir kuşak önce dünya hakimiyeti yarışmasına katılmış olan Japonya, Almanya ve İtalya gibi ülkeler yalnızca oyun kaybetmekle kalmamış, oyundan tamamen çekilmişlerdir. Federal Almanya Cumhuriyeti'ndeki otoriter zihniyet üzerine çok şey söylenebilir. Ekonomik bakımdan Hitler Almanyasından daha güçlüdür. Ama Federal Almanya'nın dünya hakimiyeti ya da hegemonya peşinde koştuğunu ileri sürmek tamamen anlamsızdır.

Mao Zedung'un Avrupa'daki çeşitli güçler konusundaki değerlendirmesinin de haklı olduğu ortaya çıkmıştır... Cezayir savaşı sırasında Fransız halkının çıkarlarını Fransız sosyalistleri ya da Thorez korumadı. Gerici sömürgecilerin, faşist sorumluların ve etkili çevrelerin muhalefetine son veren De Gaulle oldu. Cezayir ile barış yaptı ve Kuzey Afrika'nın yakasını bıraktı. Bu hem Fransız hem de Cezayir halklarına hizmet eden ilkeli ve doğru bir siyasetti. Thorez ve sosyalistlerin süper devletlerle özel bağları vardı ve bu yüzden Fransız halkının çıkarlarına hizmet edemez olmuşlardı.

İkinci Dünya ile Üçüncü Dünya arasındaki çelişmeler biliniyor. Diğer şeylerin yanı sıra, hammadde fiyatları ve sanayi malları fiyatları konusunda şiddetli bir mücadelenin sürüp gittiği gizli bir şey değil. Ama aynı zamanda **Pravda**'nın 1964'te kuşkulanmış olduğu yön de var: Süper devletlere karşı ortak çıkarları var ve birbirlerine ihtiyaç duyuyorlar.

Mao Zedung'un Üç Dünya tahlili hem bu kadar doğru, hem de bu kadar kolay anlaşılır olmasaydı, Sovyet rejimi bu tahlil ve Çin hakkında yalan haber yaymak için bunca çaba sarfetmezdi.

III

Çin, dünyadaki siyasi olayları büyük bir dikkatle izliyor. Dış konularla ilgili bilgisi geniş ve çeşitli. Dışarıda bu genişlik ve çeşitlilik çoğu zaman küçümsenmektedir. Sıradan bir Çinli okuyucunun dünya sorunları hakkında örneğin Federal Almanya'daki sıradan bir okuyucudan daha fazla bilgiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bunu, Sovyetler Birliği ile onun uydusu olan ülkelerdeki kalıplaşmış bilgiyle karşılaştırmak bile olanaksızdır.

Çin'in dış konulardaki bilgisinin çeşitliliğini yabancıların çoğu zaman küçümsemesinin nedeni, genellikle **Halkın Günlüğü** ya da Yeni Çin Haber Ajansı'nın verdiği haberleri dikkate almalarıdır. Buralarda verilen haberler çok dikkatli bir şekilde seçilir. Özellikle Dörtlü Çetenin haberleşme araçlarını denetledikleri yıllarda, haberler çoğunlukla tek yanlıydı. Fakat Çin'de dış haberlerin elde edilebildiği tek kaynak bunlar değildir. **Referans Haberleri** gazetesi yabancı ajanslardan alınan yorumsuz haberleri, dış basından çevrilmiş yazıları içeren oldukça yüksek düzeyde bir gazetedir.

Halkın Günlüğü ile **Referans Haberleri**'ni okuyan bir kimse, çok geniş bir ufka sahip olur. Bu ufkun, Avrupa'da bir **Le Monde** okuyucusununki kadar geniş olduğu söylenebilir.

Referans Haberleri, denetimden geçmemiş

bir gazete değil, böyle bir şey yok. Amacı, dünyadaki siyasi olayları, yabancıların yorumlarını ve tutumlarını doğru olarak haber vermektir. Bir zamanlar böyle haberler ancak az sayıda insanın eline geçiyordu. Çu Enlay bu tür engelleri yıkmaya, Dörtlü Çete ise korumaya çalıştı. Son birkaç yıldır **Referans Haberleri** hemen tamamen serbest oldu. Ne var ki henüz açıkça satılmıyor. Yabancılar alamıyorlar. Çingdao'da tezgahtarların, Lançov'da işçilerin, İli'de ustaların, Taklamakan'da inşaat işçilerinin bu gazeteyi okuduklarını gördüm. Çin kamuoyu dünya siyaseti hakkında genel olarak Avrupa'da sanıldığından daha fazla şey bilmektedir.

Çin, ülke sınırları dışında yürütülen tartışmalardan soyutlanmış değil. Ülke dışındaki bütün Çinliler Çin'de serbestçe dolaşma hakkına sahip ve ülkeden ayrılmaları konusunda kendilerine güvence veriliyor. Çin'in dört bir yanında yurt dışından gelme Çinlilerle karşılaşılıyor. Tayvan Çin'in bir parçasıdır ve Guomindang orada hâlâ hüküm sürmektedir. Fakat bütün Tayvanlıların anayurda serbestçe girme hakları var. Evlerine dönme hakları da gene güvence altına alınmış. Bu, siyasi inançları ne olursa olsun herkese tanınan bir haktır. Ayrıca her yerde çok ucuza küçük transistörlü radyolar satılıyor; isteyen herkes bunlarla yabancı yayınları dinleyebiliyor.

Yabancı gazetecilerin çalışma şartları kolay değil. Bunun çeşitli nedenleri, bu arada geleneksel nedenleri de var. Fakat bundan Çin'in içine kapandığı, dünyadan koptuğu sonucunu çıkarmamak gerek. Dörtlü Çetenin düşmesi, Çin'le diğer ülkeler arasındaki karşılıklı alışveriş ve ilişkileri mutlaka önemli ölçüde artıracaktır. Başka bir deyişle, Çu Enlay'ın siyaseti uygulanacaktır.

Çin dış siyasetini Mao Zedung formüle etti. Çu Enlay bu siyaseti işledi ve bu ülkenin karar organlarının kabul ettiği çeşitli programların belgelerinde onaylandı. Bu siyaset güçlü bir halk desteğine sahip. Ancak bu desteğin tamamen denetim altındaki bir propaganda tarafından şekillendirilmiş olmadığını akılda tutmak gerek. Bu, Sovyetler Birliği ya da Hitler Almanyasında şekillendirilmiş olan ve vatandaşların bir «düşman radyosu»nu dinlediği ya da yasaklanmış görüşleri okuduğu anda tuzla buz olan kamuoyuna benzemiyor.

Çin'i liberal bir ülke olarak nitelendirmenin bir anlamı yok. Böyle değildir. Ve hiç bir zaman da olmamıştır. Çin'in dış siyasetinin sahip olduğu halk desteği, kelimenin tam anlamıyla, iyice ölçülüp biçildikten sonra sağlanmış bir destektir. Çünkü gerçekten hatalı ve tehlikeli olarak görülen görüşler «olumsuz örnekten öğrenme» anlayışıyla dikkatle inceleniyor. Bu yüzden örneğin, Sovyet önderlerinin Mao Zedung ve Çin aleyhindeki savları, Çin'in köylük alanlarında, düşünsel faaliyetin canlı sayılabileceği Sovyet şehirlerinde olduğundan daha ayrıntılı bir şekilde biliniyor.

IV

Çin'in, Sovyetler Birliği'nin kendi sınırındaki baskısını başka yöne aktarmak için Avrupa'da gerginliğin artmasını istediği sık sık söyleniyor. Çin'in, kendisini korumak için Avrupa'da çatışma istediği düşünülüyor. Çin'de bunun bir yanlış anlama olduğuna inanılmaktadır.

1969 yılında birçok çevrede, Sovyetler Birliği'yle Çin arasında bir savaş çıkacağı süpekülasyonu yapılıyordu.

Brejnev'in formüle ettiği sosyalist ülkelerin sınırlı egemenliği doktriniyle birlikte, diğer ülkelerin sessizce kabul ettikleri Çekoslovakya'nın istilasının ve Sovyetler Birliği'nin ülkeyi askeri işgalinin Çin'e bir Sovyet saldırısının ve belki de «Sosyalist düzenin yeniden kurulmasının» yolunu açtığı sanılıyordu. Sovyet sınır saldırılarının ve çeşitli kışkırtmaların, böyle bir saldırıya doğrudan gerekçe yaratma amacı taşıdığı düşünülüyordu. Dünya basınında Sovyetlerin Çin sınırındaki askeri hazırlıklarını ele alan yazılar çıkıyordu.

Fakat sınırdaki Sovyet araştırmaları, Çin'in hazırlığının iyi olduğunu gösterdi. Eğer Sovyet önderlerinin, sınırdan geçer geçmez Çin'in olgun bir meyva gibi ellerine düşüceği şeklinde bir görüşleri var idiyse, konuyu bir kere daha düşünmek zorunda kaldılar. Dışarda ve Tayvan'da basın, Sovyet tehdidinin çok yakın olduğunu yazıyordu. Fakat Çin'de önderler durumun stratejik bir tahlilini yaptılar. Çin'e karşı kap-

samlı bir Sovyet saldırısı mümkün değildi. Sovyetler Birliği'nin baş düşmanı Amerika Birleşik Devletleri'ydi ve bu durum devam ediyordu. Bu şartlarda Sovyetler önderliği, Çin'e ordularıyla saldırdığı takdirde, kuvvetleri daha Pekin'e ulaşmadan Moskova'yı yitirebileceği olasılığını hesaba katmalıydı.

Eğer durum farklı ve Çin'in hazırlığı zayıf olsaydı, ülke iyice bölünmüş olsaydı, Kremlin'in ajanı olmaya hazır kimseler merkezi önderlik içinde iktidarı ele geçirmiş bulunsaydı, Sovyetler Birliği Çarların Kuzeybatı Çin'i (Sinciang) ve Kuzeydoğu Çin'i (eski adıyla Mançurya) yutma ve geri kalanını bağımlı bir uydu ülke olarak tutma şeklindeki eski rüyasını gerçekleştirebilirdi. Lin Biao da, umutsuz darbe planında benzer düşüncelerle hareket ediyordu.

Bu planlara karşı koyabilmek için Mao Zedung'un belirttiği gibi, hazırlığın artırılması ve Çin dış siyasetinin hegemonya peşinde koşma alışkanlığına kapılmaması gerekiyordu. Çin'in hazırlığı, halkın ülkeyi savunma konusundaki bilinçli iradesine ve yeteneğine dayanmaktadır. Ancak bazı gençlerin sandığı gibi yalnızca devrimci coşkunun yeteceğini sanmak hatalıdır. Uçaksavar savunması gereklidir; Sovyet önderlerinin silahlı kuvvetlerini sınırın gereken yanında tutmak gerektiği dikkate alınırsa, tanklara sahip olmanın da bir zararı yoktur.

Sovyetlerin Çin'e boyun eğdirmek için gerçekten çaba göstereceğini kabul etmek gerekir. Sovyetler Birliği Batı Avrupa üzerinde egemenlik kurduğu (açık bir savaş ya da uzun bir Finlandiyalaştırma süreci aracılığıyla), Batı Asya'da iktidarı ele geçirdiği ve Birleşik Devletleri, en azından Okyanus ötesine çekilmeye zorlayacak belirleyici bir yenilgiye uğrattı zaman, böyle bir şey mümkün olabilir.

Avrupa eğer Kremlin'in Doğuya yönelmesine izin vererek güvenliğini sağlamayı umuyorsa, bunun Avrupa için doğuracağı sonuç, Chamberlain ve Daladier'nin siyasetlerinin sonucu kadar feci olacaktır.

Sovyetler Birliği önderleri ileri derecede sanayileşmiş Batı Avrupa'yı denetim altına almak istiyor. Bu fetih için, gelecekteki kurbanlarının verdiği kredilerle kendi kuvvetlerini silahlandırmaları tarihin cilvelerinden biridir. Ele geçireceği Batı Avrupa sanayilerini yıkma riskinden dolayı Kremlin'in Avrupa'da bir savaştan kaçınacağı savı geçerli değildir. Tecrübeler gösteriyor ki, ileri derecede sanayileşmiş ve örgütlenmiş bir ülkenin maddi bakımdan yıkımı, üretici güçlerin gelişmesini ancak geçici olarak engellemektedir. İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, Alman sanayisinin durumu bunun iyi bir örneğidir. Emperyalizmin mantığına göre maddi yıkım, Batı Avrupa'yı ele geçirmek için uygun bir fiyattır.

Fakat Çin'de Birleşik Devletlerin Batı Avrupa'dan kolayca çıkıp gitmeyecek kadar fazla çıkarı olduğuna inanılmaktadır. Sovyetlerin Batı Avrupa'da meydan okuması bir dünya savaşına yol açacaktır. Birleşik Devletlerin, Batı Avrupa'ya yapılacak bir saldırıya kendi en hayati çıkarlarına yapılmış bir saldırı gözüyle bakacağına inanmak için yeterli neden varsa da bunlar çok kuvvetli değildir. Batı Avrupa ülkeleri Birleşik Devletlere güvenemezler. Birleşik Devletlerin her şeyden vazgeçip, kendi içine kapanması da mümkündür. Batı Avrupa'yı ancak Batı Avrupa halkları koruyabilir.

En sonunda her savaşta belirleyici olan insanlardır. Halk savunmasının belirleyici olduğunu, örneğin Yugoslavya'nın halk savunmasına ağırlık vermesinin iyi bir şey olduğunu söylemek, Batı Avrupa'nın kendini silahla savunmasına gerek olmadığı anlamına gelmez. Ama sonunda her şeyi belirleyecek olan, halkın hazırlığıdır.

Çin'in gelecek bir savaştan söz etmesi ve saldırıya karşı nasıl durulabileceğini tartışması, savaşı iyi ya da istenilir bir şey olarak gördüğü anlamına gelmez. Uzun vadede, Kremlin'in kesinlikle bir savaş başlatabileceği de açıktır, ama emperyalistler düşledikleri amaçlarına asla ulaşamazlar. Onlar dünyada hegemonya kuramayacaklardır. Sovyet füzeleri, İspanyol donanmasıyla aynı kaderi paylaşacaktır. Mao Zedung'un söylediği gibi, uzun vadede bütün gericiler birer kağıttan kaplandır; ancak gene Mao Zedung'un belirttiği gibi, kısa vadede ise gerçek pençelere sahip, gerçek kaplanlardır. Emperyalistlerin kendi mantıkları vardır ve yumuşama, silahsızlanma ve nükleer deneylerin yasaklanması konusundaki bütün sözleri boş

laftan ibarettir. Eylemleri, sözlerini daha söylendiği anda çürütüyor. İki süper devletten hiç birisi hegemonya kuramayacak. Uzun vadede dünya dengesini yeniden kuracak olan, bugün yükselmekte olan Üçüncü Dünya ülkeleridir. Gelişmelerini, hegemonya ve savaşların ötesine götürecek yeni çelişmeler ortaya çıkacaktır. Sovyetler Birliği ve Birleşik Devletler arasındaki dünya hakimiyeti için rekabete, İspanya ve İngiltere arasındaki rekabete ve İspanyol donanmasının kaderine baktığımız gibi uzaktan bakabilsek bile, yine burada ve bu anı yaşıyoruz. Olasılıklar çerçevesinde tarihi şekillendiren biziz.

Bugünkü Kremlin zalimleri gibi emperyalistler sağduyulu ve mantıklı olsalardı, insanlar savaş ve baskılar yüzünden acı çekmezdi. Fakat onlar kendi mantıklarını izlerler. Avrupa'da savaş, işte bu yüzden kaçınılmazdır. Bu şekilde kaçınılmaz olması, savaşın geciktirilemeyeceği anlamına gelmez. Savaş ertelenebilir ve savaşı geciktirmek için gerekli tedbirler, önümüzdeki savaşın daha az fedakarlıkla kazanılabileceği anlamına da gelir. Daha fazla hazırlık, halk savunması ve bugün Kremlin'deki önderlerin tehdidi altında bulunan ülkelerin işbirliği, bunların hepsi savaşı geciktirmeye hizmet eder ve savaşı daha az fedakarlıkla kazanmayı mümkün kılar.

Chamberlain ve diğerlerinin son büyük savaş öncesi izledikleri gibi bir yatıştırma siyaseti savaşın daha erken çıkmasına yol açar. Bu, savaşın daha yıkıcı olacağı, daha fazla kurban alacağı anlamına gelir.

Yugoslavya ve Romanya dışındaki Doğu Avrupa ülkeleri bağımsız hükümetler değildir. Bunlar, emirlere göre hareket etmek zorunda olan bağımlı devletlerdir. Fakat bu ülkelerdeki halklar, hatta Sovyetler Birliği'ndeki halklar, kendi kaderlerini kendileri belirlemek istiyorlar; KGB tarafından denetlenmek ve Kremlin askeri kuvvetlerinin işgali altında yaşamak istemiyorlar. Onların özgürlük mücadelesi çetindir. Fakat bu doğru ve haklı bir milli kurtuluş mücadelesidir. Bu yüzden Avrupa'da durum, İkinci Dünya Savaşı öncesindeki yılları akla getiriyor. Ancak, saldırgana karşı durabilecek çeşitli güçlerin geniş bir ittifakı, ona karşı dayanmayı başarabilir.

Ne var ki Brejnev'in, kendisinden önceki eski Çarlar ve bir zamanlar Hitler gibi, denetimini ele geçirdiği milli kurtuluş hareketlerinden yararlanmaya çalışacağına dikkat etmeliyiz. Bu yolla Çarlar Panislavizm maskesi altında faaliyet gösterdiler. Japonlar Hindistan halkının yiğit özgürlük mücadelesinden yararlanmaya çalıştılar. Ama özgürlüklerini kazanmak için Çarlardan ya da Japon militaristlerinden yararlanacaklarını umanlar başlarından aşağı bir kova soğuk su yediler. Brejnev'in aynı yöntemleri kullanmakta olduğu bugün, bu gerçek akıldan çıkarılmamalıdır.

TİKP'den Haberler

TÜRKİYE İŞÇİ KÖYLÜ PARTİSİNİN İL VE İLÇE ÖRGÜTLERİ

GAZİANTEP: Merkez ilçe, Islahiye, Nizip, Kilis, Oğuzeli, Yavuzeli, Araban.

İÇEL: Tarsus, Silifke, Merkez ilçe, Mut, Anamur, Gülnar, Erdemli.

KAHRAMANMARAŞ: Pazarcık, Elbistan, Merkez ilçe, Türkoğlu, Göksun, Afşin, Andırın.

MALATYA: Doğanşehir, Merkez ilçe, Arguvan, Akçadağ, Arapkir, Darende, Hekimhan, Pötürge, Yeşilyurt.

İSTANBUL: Kartal, Eyüp, Bakırköy, Şişli, Beyoğlu, Fatih, Kadıköy, Beşiktaş, Sarıyer, Üsküdar, Gaziosmanpaşa, Zeytinburnu, Eminönü, Beykoz, Yalova, Silivri, Şile, Adalar, Çatalca.

BİNGÖL: Genç, Merkez ilçe, Kiğı, Karlıova, Solhan.

HATAY: İskenderun, Samandağ, Kırıkhan, Dörtyol, Hassa, Merkez ilçe, Reyhanlı, Altınözü, Yayladağı.

ANKARA: Polatlı, Altındağ, Çankaya, Kırıkkale, Merkez ilçe, Güdül, Yenimahalle, Haymana, Nallıhan, Beypazarı, Sulakyurt, Çubuk, Şereflikoçhisar, Kalecik, Delice, Keskin, Ayaş, Bala.

TRABZON: Merkez ilçe, Sürmene, Yomra. Vakfıkebir, Maçka, Arsin, Of, Araklı, Çaykara, Akçaabat, Tonya.

ADANA: Ceyhan, Merkez ilçe, Osmaniye, Kadirli, Kozan, Karataş, Bahçe, Yumurtalık. Feke, Pozantı, Saimbeyli, Tufanbeyli, Karaisalı.

TUNCELİ: Pülümür, Merkez ilçe, Pertek, Çemişgezek, Hozat, Ovacık, Nazımiye, Mazgirt.

ERZİNCAN: Merkez ilçe, Kemah, Tercan, Çayırlı, İliç, Refahiye, Kemaliye.

KOCAELİ: Gebze, Kandıra, Merkez ilçe, Gölcük, Karamürsel.

KAYSERİ: Merkez ilçe, Pınarbaşı, İncesu, Felahiye.

DENİZLİ: Çivril, Merkez ilçe, Tavas.

İZMİR: Karşıyaka, Merkez ilçe, Bornova, Kiraz, Tire, Bergama, Urla, Menemen, Torbalı, Kınık, Bayındır, Dikili.

VAN: Özalp, Merkez ilçe, Çatak, Gevaş, Gürpınar, Muradiye, Erciş, Başkale.

NİĞDE: Ulukışla.

ELAZIĞ: Merkez ilçe, Karakoçan.

TOKAT: Merkez ilçe, Almus.

MUĞLA: Milas, Köyceğiz, Fethiye, Merkez ilçe, Yatağan, Ula, Bodrum, Marmaris, Datça.

ORDU: Akkuş, Perşembe, Gölköy, Ünye.

ZONGULDAK: Karabük, Merkez ilçe.

AMASYA: Gümüşhacıköy.

AYDIN: Söke, Germencik.

ÇORUM: İskilip.

KONYA: Ereğli, Karaman, Cihanbeyli.

ANTALYA: Gazipaşa.

MANİSA: Gördes.

BOLU: Düzce.

SİVAS: Divriği.

Bursa, Eskişehir, Edirne, İsparta, Sakarya, Çayıralan, Bandırma. Pazar, Biga, Bayramiç, Gerze, Varto.

AYDINLIK
YAYINLARI

- *K. Marks, F. Engels* KOMÜNİST PARTİSİ MANİFESTOSU, 20 Lira
- *Lenin, Stalin, Dimitrov* STRATEJİ VE TAKTİK, 20 Lira
- *V.İ. Lenin* DEVLET VE DEVRİM, 30 Lira
- *V.İ. Lenin* KAPİTALİZMİN EN YÜKSEK AŞAMASI EMPERYALİZM, 40 Lira
- *V.İ. Lenin* ÖRGÜTLENME, 50 Lira
- *J.V. Stalin* MİLLİ DEMOKRATİK DEVRİM, 15 Lira
- *Mao Zedung* SEÇME ESERLER I [2. baskı] 100 Lira
- *Mao Zedung* SEÇME ESERLER II [2. baskı] 120 Lira
- *Mao Zedung* SEÇME ESERLER III [2. baskısı çıkacak]
- *Mao Zedung* SEÇME ESERLER IV [2. baskısı çıkacak]
- *Mao Zedung* SEÇME ESERLER V, 90 Lira
- *Mao Zedung* KÜLTÜR, SANAT VE EDEBİYAT, 20 Lira
- *Georgi Dimitrov* SAVAŞA VE FAŞİZME KARŞI BİRLEŞİK CEPHE [2. baskı] 50 Lira
- KOMÜNİST ENTERNASYONAL PROGRAMI, 10 Lira

Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi

- 1. BOĞAZLAR MESELESİ, LOZAN VE MONTRÖ, 10 Lira
- KÜRT MİLLİ MESELESİ, 7,5 Lira
- 3. *Şefik Hüsnü* KOMİNTERN ORGANLARINDAKİ YAZI VE KONUŞMALAR, 20 Lira
- 4. TÜRKİYE KOMÜNİST VE İŞÇİ HAREKETİ, 45 Lira
- 5. MİLLİ KURTULUŞ SAVAŞI [Çıkacak]
- 6. KEMALİST İKTİDAR (1923-1938) [Çıkacak]
- *Mustafa Suphi* TÜRKİYE'NİN MAZLUM AMELE VE RENÇBERLERİNE, 6 Lira
- Proleter Devrimci Aydınlık, SEÇMELER I (1969-1970), 70 Lira
- Proleter Devrimci Aydınlık, SEÇMELER II (1970-1971), 70 Lira
- TİİKP Davası BELGELER - 1 — Tüzük, Program ve Parti Kararları—, 5 Lira
- TİİKP 1. KONGRE BELGELERİ, 15 Lira
- PROLETER DEVRİMCİLERİN BİRLİĞİ, 20 Lira
- *Doğu Perinçek* TÜRKİYE DEVRİMİNİN YOLU, 35 Lira
- *Doğu Perinçek,* ANARŞİNİN KAYNAĞI VE DEVRİMCİ SİYASET [Genişletilmiş 2. baskısı çıkıyor]
- *Doğu Perinçek* DOĞRU EYLEM NEDİR?, [2. baskı] 12,5 Lira
- *Doğu Perinçek* KIVILCIMLI'NIN BURJUVA DEVLET VE ORDU TEORİSİNİN ELEŞTİRİSİ, 10 Lira
- Resmî Belgelerle KONTRGERİLLA VE MHP *1. Kitap:* CIA'NIN KONTRGERİLLA TEORİSİ VE TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMASI, 50 Lira
- AP Hükümetinin 1970'te Hazırlattığı MHP RAPORU [3. baskı], 10 Lira
- Aydınlık Gazetesinin Düzenlediği Açık Oturum «TÜRKİYE'DE ANARŞİ» (Cüneyt Arcayürek, Hüsamettin Çelebi, Örsan Öymen, Doğan Yurdakul) [2. baskı], 30 Lira
- *Prof. Dr. Ernst Werner* ŞEYH BEDRETTİN VE BÖRKLÜCE MUSTAFA —İnceleme— [Çıkacak]
- ULUSLARARASI KOMÜNİST HAREKETİN GENEL ÇİZGİSİ - I 35 Lira
- ULUSLARARASI KOMÜNİST HAREKETİN GENEL ÇİZGİSİ - II [Çıkacak]
- ÇİN KOMÜNİST PARTİSİ 11. KONGRE BELGELERİ, 20 Lira
- MAO ZEDUNG'UN PROLETER DEVRİMCİ ÇİZGİSİNİN DÖRTLÜ ÇETEYE KARŞI ZAFERİ —Dörtlü Çeteyi Eleştiren Belgeler—, 12,5 Lira
- *Ali Gür* SPOR VE SOSYAL SINIFLAR, 25 Lira
- *George Thomson* KAPİTALİZM VE SONRASI —Meta Üretiminin Yükselişi ve Çöküşü— 25 Lira
- ENDONEZYA HALKININ FAŞİZME KARŞI MÜCADELE TECRÜBESİ, 6 Lira
- YAŞASIN ZİMBABVE VE TÜRKİYE HALKININ KARDEŞLİĞİ, 5 Lira
- *Mehmet Ataberk, Nuri Çolakoğlu* SAVAŞAN KAMBOÇYA (Kamboçya Gezi Notları), 50 Lira

Edebiyat Dizisi

- *Gani Bozarslan* PARTİ, GÜN IŞIĞI, NAR DALI (Şiirler), 20 Lira
- *Muzaffer Hacıhasanoğlu* ELLER (Öyküler) 35 Lira
- *Balaban* ŞAİR BABA VE DAMDAKİLER, 100 Lira

İsteme adresi ve dağıtım: TÜR - DA,
Hamam Sok. 4, Cağaloğlu — İSTANBUL
Telefon: 27 25 22

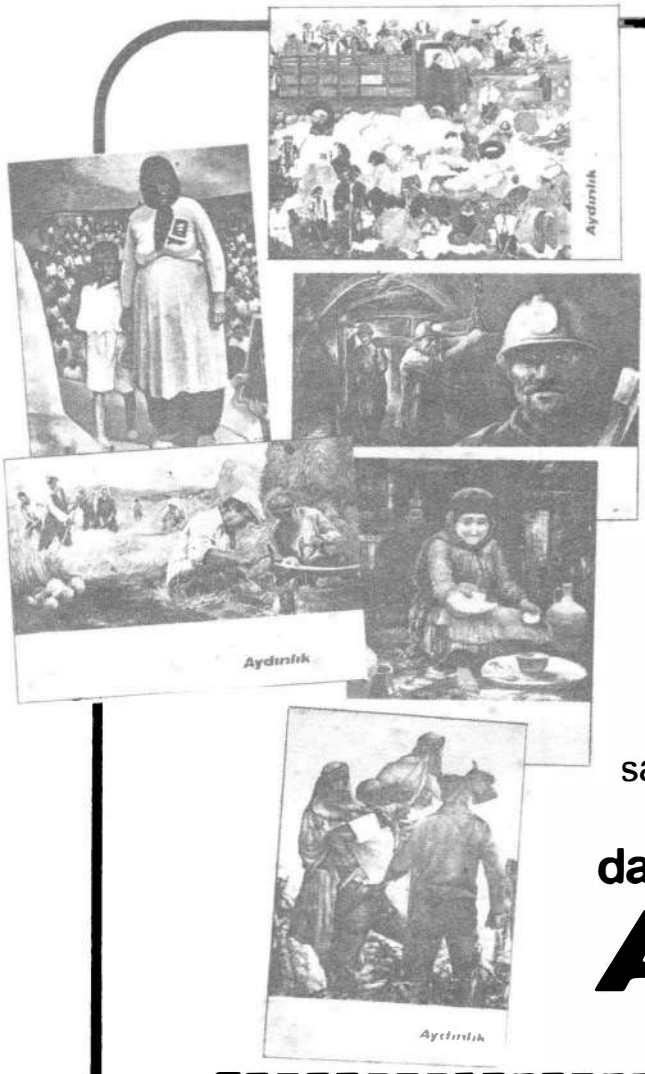

"Türkiye'nin her yerine daha taze haber ve yorumları götürecek, daha güncel daha iyi bir gazete yaratmak için seferber oluyoruz.

Aydınlık, güçlü olmasının biricik sebebinin halka dayanmak ve halka hizmet etmek olduğunu biliyor Şimdi bir kere daha halkı, kendi sahibini yardıma çağırıyor"

daha güncel daha güçlü bir

Aydınlık

için

AYDINLIK KARTLARI İSTEME KUPONU

Fiyatı	*Ressamın adı*	*Tablonun adı*	*Adet*	*Tutarı*
20 TL.	Aysu Koçak	Hasat		
50 TL.	Ramiz Aydın	Oduncular		
100 TL.	Ramiz Aydın	Kağnı		
100 TL.	Ali Demir	——		
250 TL.	Kasım Koçak	Madenciler		
500 TL.	Kasım Koçak	Aydınlık		

Yukarıda cins ve miktarını belirttiğim kartlardan ödemeli olarak gönderiniz.

İsim

Adres :

İsteme adresi : Mollafenari Sok. 37/2 Cağaloğlu - İstanbul
Posta çeki no : BAYAŞ - AYDINLIK 118346
Hesap no: BAYAŞ 2149 İş Bankası Türbe Şubesi - İstanbul
Not: 100 lirayı aşmayan kart talepleri için posta pulu gönderiniz.

"Dönmez vatan evladı azm-i civan merdaneden
Sürgün ile idam ile, türlü türlü zulm ile,,

30 LİRA